

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

DİJİTAL DAYANIŞMA BİÇİMLERİ:

SOSYOLOJİK BİR OKUMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Dr.Öğr. Üyesi Ayşe MERMUTLU

Muhammed SOLMAZ

ELAZİĞ-2021

ÖZET**DİJİTAL DAYANIŞMA BİÇİMLERİ: SOSYOLOJİK BİR OKUMA****Yüksek Lisans Tezi****Muhammed SOLMAZ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Sosyoloji Ana Bilim Dalı****Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı****Elazığ – 2021, Sayfa; VIII+83**

Teknolojinin hızlı gelişimi sebebiyle etkisini her geçen gün arttıran dijitalleşme günlük yaşamımızın hemen her noktasına sirayet etmiş bulunmaktadır. Günlük yaşamımızın her noktasında gözle görülür bir etkiye sahip olan dijitalleşmeyle birlikte gündelik işlerimizin çok büyük bir kısmını evimizden ve iş yerimizden eskisine oranla daha az enerji harcayarak yapabilecek durumdayız. Toplumsal kurumlar, sosyal ilişkiler, kültür, zaman ve mekân tecrübesi ve gündelik yaşamın hemen her yönüne paralel olarak dijitalleşme, dayanışma pratiklerini de etkilemekte ve onları belli doğrultularda dönüştürmektedir. Dijitalleşmenin yardımlaşma, işbirliği, gönüllülük, bağışçılık, aktivizm gibi özgül pratikler bağlamında dayanışma üzerindeki etkisi, onu gerek nitelik olarak belli ölçülerde değişime uğratması gerekse kapsam ve ölçeğini genişletmesi biçiminde olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital kültür, Dayanışma, Dijital dayanışma

ABSTRACT

DİĞİTAL FORMS OF SOLİDARİTY: A SOCİOLOGİCAL READING

Master Thesis

Muhammed SOLMAZ

The University of Fırat

Institute of Social Science

Department of Sociology

General Sociology and Methodology

Elazığ-2021, Pages; VIII+83

Digitalization has spread to almost every aspect of our daily lives by increasing its impact day by day due to the rapid development of technology. With digitalization, which has a visible effect on every aspect of our daily lives, we are able to do most of our daily work from our home and workplace, using less energy than before. In addition to social institutions, social relations, culture, space-time experience and almost every aspect of daily life, digitalization affects solidarity practices too and transforms them in certain directions. The effect of digitalization on solidarity in the context of specific practices such as cooperation, cooperation, volunteering, donation and activism is in the form of both changing it to a certain extent in terms of quality and expanding its scope and scale.

Keywords: Digitalization, Digital culture, Solidarity, Digital solidarity

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA DESENİ.....	2
1.1. Araştırmanın Konusu	2
1.2. Araştırmanın Problemi	2
1.3. Araştırmanın Amacı	3
1.4. Araştırmanın Önemi.....	3
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	3

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL KÜLTÜR	4
2.1. Kültür Kavramı	5
2.1.1. Kültür Tanımı	5
2.1.2. Kültürün Özellikleri.....	6
2.1.3. Kültürün Kişiler ve Toplum Açısından Önemi	7
2.1.4. Kültür Teknoloji İlişkisi	8
2.2. Dijitalleşme ve Dijital Kültür.....	9
2.2.1. Dijital Toplum ve Dijitalleşme Kavramı	9
2.2.1.1. Dijitalleşmeye Yol Açan Etkenler	19
2.2.1.2. Dijitalleşme ve İnternet Uygulamaları.....	19

2.2.1.3. Dijitalleşmenin Toplum Üzerindeki Etkileri	20
2.2.2. Dijital Kültür Kavramı	22
2.2.2.1. Dijital Kültürü Oluşturan Öğeler	23
2.2.2.2. Dijital Kültür Açısından Sosyal Medya Uygulamaları.....	25
2.2.2.3. Dijital Kültürde Dilin Kullanımı.....	26
2.2.2.4. Birey ve Aile Kavramları Açısından Dijital Kültürün Önemi	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL DEĞERLER AÇISINDAN SOSYAL DAYANIŞMA KAVRAMININ İNCELENMESİ.....	29
3.1. Sosyal Değer Anlayışı.....	29
3.1.1.Sosyolojik Açıdan Değer Kavramı.....	29
3.1.2. Değerlerin Nitelikleri.....	32
3.1.3. Değer Kavramının Kişisel ve Toplumsal Fonksiyonu	34
3.1.4. Sosyal Değer Anlayışında Değişime Neden Olan Faktörler	35
3.2. Bireyin Sosyalleşmesi ve Toplumsallaşması	36
3.3. Sosyal Bütünleşme	37
3.4. Sosyal Dayanışma	39
3.4.1. Sosyal Dayanışma ve İletişim	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.DİJİTAL KÜLTÜRÜN SOSYAL DAYANIŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	47
4.1. Dijital Yardımlaşma ve Bağışçılık	50
4.1.1. Hashtag	54
4.1.2. HelpSteps.....	55
4.1.3. Ahbap	56
4.1.4. Change.org.....	59
4.2. Toplumsal Dayanışma Ekseninde Sanal Cemaatler veya Dijital Kabileler	60

4.3. Yeni Sosyal Hareketler Bağlamında Dijital Dayanışma	63
4.4. Dijital Nesillerin Sosyal Dayanışma Algısının Betimlenmesi	67
SONUÇ	69
KAYNAKÇA.....	72
ÖZ GEÇMİŞ	83

ÖNSÖZ

21. yy. da hayatın temel olarak belirtilebilen neredeyse tüm noktalarında gözle görülebilecek bir şekilde değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimlerin tamamı özü itibariyle disiplinlerarası olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın ana iskeletini oluşturan dijitalleşme ve dayanışma bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. Son zamanlarda sosyal medya, gündelik hayat ve medya aygıtlarında oldukça sık karşımıza çıkan dayanışmanın dijital formları henüz üzerinde yeterince çalışılmamış olması konuya eğilme ihtiyacı doğurmuştur.

Yakın zamanlarda dijitalleşmeyle ilgili birçok akademik çalışma yayınlamaktadır ancak bu akademik çalışmalar arasında direkt olarak dayanışma konusuna eğilen bir çalışmanın olmaması çalışma konusunun özgünlüğüne katkı sunmakla kalmayıp aynı zamanda konunun seçilmesi hususunda daha istekli daha arzulu davranılmasına yardımcı olmuştur. Çalışma konusunun disiplinlerarası yönü olduğundan direkt olarak sosyolojik çalışmalara erişme çok da mümkün olmamış daha çok iletişim alanıyla alakalı verilere erişim sağlanmış olması da araştırmayı kısıtlamıştır.

Bu tez çalışmamda yüksek lisans öğrenim sürecim boyunca her daim yanımda olduğunu bana hissettiren danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Mermutlu' ya değerli zamanından her şartta benim için fedakârlık yapan sevgili eşim Melike Büşra Solmaz' a desteklerini benden hiçbir şartta esirgemeyen kıymetli aileme teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Muhammed SOLMAZ

ELAZIĞ-2021

KISALTMALAR LİSTESİ

VIII

WWW	: World Wide Web
ARPANET	: İleri Araştırma Projeleri Kurumu
HS	: HelpSteps
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SMA	: Spinal Musküler Atrofi
TV	: Televizyon
TL	: Türk Lirası
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
IKA	: Endonezya Sosyal ve İnsani Yardım Vakfı
IP	: İnternet Protokol Number
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
YY	: Yüzyıl
VB	: Ve Benzeri
B.T	: Bilinmeyen Tarih
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
BM	: Birleşmiş Milletler

GİRİŞ

Lisansüstü olan bu tez çalışması kültür dijitalleşme ilişkisinden doğan dijital kültür ve bu dijital kültür üzerinden gerçekleşen toplumsal dayanışma üzerine inşa edilmiştir. Bu araştırma; Dijitalleşme ile kültürü bir arada ele alması bakımından sosyoloji biliminin alt dalı olan dijital sosyolojiye ait olurken, dayanışmanın dijital formları üzerinde durması bakımından ise dijital sosyoloji içerisinde biricik olmuştur. Dünyamız başına gelen köklü değişimler neticesinde sürekli olarak kurumlarını, değerlerini güncel tutmuştur. Sanayi devrimi gibi köklü bir değişim neticesinde gün yüzüne çıkan değişimler toplumda seri üretim, işçi hareketleri, sendikal hareketler ve toplu grev hareketleri gibi yeni kavramların doğmasına zemin hazırlamıştır. Dijitalleşme süreciyle toplum olarak girmiş olduğumuz değişim bazı kavramları yeniden tanımlama ihtiyacı doğurmuştur. Zira bahsi geçen bu değişimler doğrultusunda Fransız sosyolog Durkheim dayanışmanın mekanik bir formdan organik bir forma doğru evrildiğine değinmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan; dijital kültür, dijital dayanışma gibi değişimler tamamen dijitalleşme olgusunun içerisinde yer aldığından dolayı çalışmaya dijitalleşme olgusu yön vermiştir. Dijitalleşmeyle birlikte dayanışma bir değişim geçirmiştir midir? Şayet değişime uğramışsa yeni aldığı form nasıl oluşmuştur? Dayanışmanın dijital formundan bahsedilecekse bu form üzerinden dayanışma nasıl gerçekleştirilip ne tür argümanlar kullanacaktır? Kullanılan argümanların gelişim tarihi ve kullanımı nasıl gerçekleşmektedir?

Tez çalışmasının ilk bölümü içerisinde araştırma desenine ve araştırmanın kuramsal çerçevesine yer verilip bu bölüm içerisinde araştırma amacı, araştırma problemi, araştırmanın önemi ve yöntemi gibi başlıklara değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü içerisinde sonradan değişime uğrayacak olan kültüre ve onun değişime uğramış hâli olan dijital kültürle birlikte tüm bunlara neden olan dijital devrim, internet tarihi ve dijitalleşme kavramına değinilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümü içerisinde ise dayanışma bir sosyal değer olarak ele alınacaktır. Bu bölüm içinde sosyal değerlerin nitelikleri, kişisel ve toplumsal anlamda fonksiyonlarına yer verilecektir. Dördüncü ve son bölümde ise dijital kültürün sosyal dayanışma üzerindeki etkileri; mobil ve internet uygulamaları üzerinden dijital dayanışmanın nasıl gerçekleştiği, dijital dayanışmaya olanak veren uygulamalar ve özellikleri ile birlikte sanal cemaatler ve yeni sosyal hareketler bağlamında incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA DESENİ

1.1. Araştırmanın Konusu

Herhangi bir araştırmada konunun belirlenmesiyle birlikte araştırma sürecindeki ilk önemli adım atılmış olur. Genel bir konu seçildikten sonra konunun sınırlanması araştırma için elzemdir. Konunun sınırlanmasıyla birlikte araştırma problemleri de netlik kazanacaktır. (Bal, 2014: 168). Dijitalleşme veya tek başına dayanışma oldukça geniş olması hasebiyle yalnız başlarına araştırma konusu olarak gösterilemezler. Bu sebepten dolayı konunun sınırlanmasını sağlayacak olan dayanışma olgusunun dijital formları bu araştırmanın konusu olarak seçilmiştir.

1.2. Araştırmanın Problemi

Sosyal bilimlerde araştırmalar öncelikle bir problem ile başlar. Araştırma problemi genel olarak iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin ne tür özelliklere sahip olduğunun saptanmasına yöneliktir. Araştırma probleminin belirlenmesi ilk ve en önemli basamaktır. Bu basamakta araştırma probleminin kendi içerisinde belirsizlikleri taşınamaması ve doğal olarak net olması gerekmektedir. Aynı zamanda araştırma problemi araştırılabilir olmak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında her problemin bir araştırma problemi olamayacağı aşikârdır. Aynı zamanda araştırma problemi konunun sınırlarını da belirlemektedir. Geniş yelpazesi olan bir araştırma problemi araştırmacı tarafından seçilmemelidir (Böke, 2017: 24). Bu verilerden hareketle araştırma problemimizin iki değişkenini dijitalleşme ve dayanışma kavramları oluşturmaktadır. Dijitalleşme olgusu dayanışma kültürü üzerinde ne gibi etkilere sahiptir? Dijital olarak gerçekleştirilen dayanışma formlarının ayırt edici nitelikleri nelerdir? Dayanışmanın dijital formu nasıl ortaya çıkmış ve neden dayanışma için yeni bir tanımlamaya ihtiyaç duyulmuştur? Gibi sorular araştırman problemlerini oluşturmaktadır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Araştırma konusu olarak; insanların ve toplumların yaşamını önemli ölçüde etkileyen ve sürekli olarak artan bir etkiye sahip olan iki değişkenin, yani dijitalleşme ve sosyal dayanışma kavramlarının ilişkisel olarak incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu araştırma ile 21. Yüzyılda en fazla gündeme gelen ve kişilerin yaşamında önemli değişikliklere neden olan dijitalleşmenin kültür ve toplumsal dayanışma üzerindeki etkilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Dijitalleşme ile ortaya çıkan yeni kültür algısının, kişiler ve toplum üzerindeki dayanışmaya yönelik algı ve davranış değişikliklerinin ortaya konması, çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Toplumları insan birikintisi olmaktan çıkaran ve gerçek bir toplum olma özelliği kazandıran unsurların başında birlik ve dayanışma, gelmektedir. Toplumların yapısının homojen olmaması sürekli olarak bir kısım kişilerin dayanışmaya ihtiyaç duyması sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada dayanışma uygulamaları ile ihtiyaçların giderilmesi toplumların ayakta kalmasını ve devamlılığını sağlamaktadır. Ancak tarihsel seyir içerisinde dayanışma olgusu sürekli olarak şekil değiştirmektedir. Çalışma içerisinde değişen dayanışma olgusunun dijital formlarına yer verilmesi ve direkt olarak dayanışmanın bu formlarını ele alan akademik çalışmaların bulunmaması araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu araştırmanın hem günümüze ilişkin tespitleri gerçekleştirmesi hem de gelecekte aynı ve benzer konuları çalışacak olan araştırmacılara yol göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca konu ile ilgili politika belirleyicilere ve uygulayıcılara da ışık tutacağı umut edilmektedir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Dijitalleşmenin dayanışma formlarının ortaya konulduğu bu çalışmada literatür taraması tekniği kullanılacaktır. Söz konusu doğrultuda öncelikle temel anahtar kavramlar ve alt kavramların tespiti yapılmış ve gerek basılı gerekse online kaynaklar akademik arama motorları yardımı ile taranmıştır. Literatür çalışmasına ilave olarak özellikle ulusal düzeyde dijital dayanışma örnekleri oluşturacak faaliyetlere de yer verilip ve söz konusu faaliyetler literatür çalışmasına dayalı kavramsal ve teorik arka plan bağlamında değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİJİTALLEŞME VE DİJİTAL KÜLTÜR

İnsanlar doğdukları ilk gün itibariyle kendilerini sınırlayan birçok kurum içerisinde bulur ve bu kurumlar içerisinde hayatlarını sürdürür. Düşünce ve davranışlar da söz konusu kurumlar içerisinde ortaya çıkar ve gelişir. Özellikle farklı zaman ve mekânlarda yaşamını sürdürmüş olan kişilerin yöneldikleri farklı düşünce ve davranışların niteliklerinin ortaya çıkmasındaki ana unsur da yine bu kurumlardır. Kişilerin yaşamlarına başladıkları anda hazır olarak buldukları ve sonrasında kendileri ile birlikte değişime uğrayan bu kurallar ve normlar bütünü, psikolojik ve sosyolojik anlamda yaşayış biçiminin belirlenmesine neden olur. Böylelikle bireyler, içlerinde yer aldıkları topluma ait normlara uygun bir yaşam sürecini sürdürme imkânına sahip olurlar.

Gerek kişilerin gerekse de toplumun yaşam biçiminin ortaya çıkmasında en önemli unsurların başında kültür gelmektedir. İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli farklılıklardan biri zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren kültürel öğelerin içerisinde yaşamalarıdır. Kültür sayesinde kişiler kendileri için bir yaşamsal çerçeveye sahip olurlar ve böylelikle toplumsal normlar konusunda da bilgelik içerisinde yaşamlarını sürdürürler. Böylelikle toplumsal barış ve uzlaşının ortaya çıkması için ihtiyaç duyulan ortak değerlere ulaşılmış olur.

Kültüre ait birleştirici ve bütünleştirici yapıyı teknolojiye de bağımsız düşünebilme imkânı yoktur. Ortaya çıkan her yeni kavram kısa bir süre içerisinde kendi kültürünü de ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda son yıllarda yoğun olarak gündeme gelen dijitalleşme ve dijital çağ kavramları da kültürel anlamda bir karşılık bulmuştur. Henüz evrimini tamamlamamış olduğundan dolayı dijital kültür yapısının baştan sona tasvir edilmesi mümkün olmasa da hâli hazırda ortaya çıkardığı kültürel değerlerin ortaya konabilmesi mümkündür. Bu anlamda dijitalleşme ve dijital kültür anlayışının fark edilmesi ve geçmiş kültürel değerlere göre hangi farklılıklara sahip olduğunun betimlenmesi gerekir. Bu sebeple bu bölümde kültüre yönelik temel değerlendirmeler yapıldıktan sonra dijitalleşme ve dijital kültür kavramları üzerinde durulacaktır.

2.1. Kültür Kavramı

Kültür, toplum bilimi ile uğraşan kişiler için oldukça önemli bir kavramdır. Özünde insan ve toplum etkileşimini barındıran ve toplumun farklı açılardan ele alındığı ahl k, din,  evre, bilim, iktisat, siyaset, tarih hukuk gibi birçok inceleme konusuna sahip olan toplum bilimleri, aslında her alanda kültürel değerler ile birlikte çalışmaktadır (Oğuz, 2011: 124). Bu anlamda kültürün geniş bir bakış açısı ile ele alınması ve sosyal bilimlerin her alanı ile ilgili olduğunun göz önünde bulundurulması gereklidir. Dahası; bireysel ve toplumsal yaşamın niteliklerinin ortaya konması için de kültür kavramının iyi irdelenmesi gereklidir. Zira kültür içerikleri mikro anlamda bireylerin ve makro anlamda toplumların yaşam biçimlerini belirleyen girift bir yapı olma özelliğine sahiptir.

Kültür kavramının etki alanının genişliği, farklı disiplinlerin onu kendisine göre yöntemlerle incelemesine, araştırmasına ve değerlendirmesine neden olmaktadır. Psikoloji, sosyoloji, felsefe, antropoloji ve daha pek çok bilim kendi bakış açısına göre kültür değerlendirmesi yapmaktadır. Bu durumun bilimsel açıdan zengin bir bakış açısı getirmesinin yanı sıra kavramın karmaşıklığını da artırdığı görülmektedir (Alver, 2013: 8). Ancak kavramın vazgeçilmez bir öneme sahip olması ve bakış açılarının her birinin kendisine göre doğru bilgileri içerisinde barındırması, durumun kalıcı olmasına neden olmakta ve karmaşıklığını artırmaktadır.

Kültür, sosyolojinin doğuşundan bu yana toplumsal dönüşüm ve toplumsal gelişim üzerine çalışan tüm sosyologların üzerinde durduğu bir kavramdır (Alver ve Doğan, 2007: 7). İlerleyen bölümler içerisinde de görüleceği gibi dijitalleşmeyle birlikte meydana gelen değişim ve bu değişimin dayanışma olgusunda meydana getirdiği dönüşümden dolayı çalışma içerisinde ele alınması zaruri olmuştur.

2.1.1. Kültür Tanımı

Kültür kelimesinin, Latince’ de “cultura” veya “colere” fiilinden geldiği düşünülmektedir. Klasik Latince’de kültür “bakmak” veya “yetiştirmek” anlamına gelmektedir. Tarımsal anlamda ekip biçmek, toprağı işlemek ve ürün yetiştirmek anlamlarını da taşımaktadır (Eroğlu, 1993: 111). Çok kültürlü biri derken de aslında anlatmak istediğimiz tam olarak budur. Çok kültürlü derken kendini yetiştirmiş anlamını veririz. Kültür kavramı tanımlanması ve çerçevesinin ortaya konması en zor

kavramlardan bir tanesidir. Raymond Williams kültür kavramının birbirinden farklı düşünce sistemlerinde ve entelektüel disiplinlerde önemli kavramlar için kullanılmaya başlanmasından dolayı kolaylıkla tanımlanamayacağını iddia etmiştir. 1952 yılında Alfred Kroeber ve Clyde Kluckhoh yapmış oldukları bilimsel araştırmalar neticesinde kültüre yönelik 164 farklı tanım ortaya koymuşlardır (Oğuz, 2011: 125). Tüm bunlar kültürün farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ancak yine de genel kabul görmüş tanımlamalara göre kültürün aşağıdaki şekilde tanımlanması mümkün görünmektedir;

Kültür; “Bir toplumun zaman içinde oluşturduğu değerler, yargı, bilgi, birikim ve tecrübelerine dayanarak ortaya koydukları maddi ve manevi değerler bütünüdür.” (Tailaiti, 2018: 2). Yapılan bu tanımdan yola çıkarak kültürün aslında insanın sahip olduğu ve doğa tarafından kendisine sunulan unsurlar dışında kalan her şey olarak tanımlanması da mümkündür. Zira her türlü kişisel ve toplumsal unsur kültür tanımlamasının içerisinde yer almaktadır. Ancak herkesin üzerinde fikir birliği ettiği bir kültür tanımının olmadığı da özellikle belirtilmesi gereklidir.

2.1.2. Kültürün Özellikleri

Kültür kavramının tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle kültürün kendi içerisinde bir bütün olmasını sağlayan temel özelliklerinin bilinmesi gereklidir. Zira kültürün varlığından kaynaklanan etkiler temel olarak kültürün özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kültürün kendisine has bir kısım özellikleri bulunmaktadır ve bu özellikler şu şekilde sayılabilir (Uluç, b.t: 2-5).

- **Kültür öğrenilebilir:** Sosyolojik açıdan kültürün bir miras olarak kaldığı, kişilerin kültürü kendilerinden önceki nesillerden öğrendikleri ve böylelikle güçlü bir aktarım mekanizmasının olduğu görülmektedir. Kişiler, içinde yer aldıkları topluluğun sahip olduğu kültürel değerleri öğrenebilir ve yaşamlarında kültürel geçişler yapabilirler. Ayrıca kültürün öğrenilebilir olma özelliğinden dolayı kişiler kültürler arası geçiş yapabilme imkânına da sahiptirler.
- **Kültür koşullandırır:** İnsanların kültürle olan tanışıklığı doğumla başlamaktadır. Bu sebeple insanlar kültürün kendileri üzerindeki etkilerini kolaylıkla fark edemezler. Ancak kültür insanların davranış ve tutumlarını koşullandırır ve

özellikle biyolojik kökenli dürtülerin ne şekilde dışa yansıyacağını belirler. Bu süreç genellikle bilinçli ya da bilinçsiz öğrenme ve kişiler arası etkileşim ile ortaya çıkar.

- **Kültür aktarılır:** Kişiler bir önceki nesilden gelen ve kendilerine sunulan kültürel değerleri kendilerinden sonraki nesillere iletirler. Bu anlamda kişilerin hem etken hem de edilgen bir durumları olduğu söylenebilir. Zira kişiler bir önceki kuşaktan almış oldukları kültürel değerler içerisinde yetişir, bu değerleri etkiler, dönüştürür ve nihayetinde sonraki nesle taşırlar. Böylelikle doğrudan aktarımdan ziyade değişime uğratarak aktarımdan bahsetmek gerekecektir.
- **Kültür süreklidir:** İnsanlık tarihinin en başından günümüze kadar değişerek ve gelişerek gelen kültürel değerler, süreklilik arz ederler. Aktarımın gücü ile kesintisiz bir kültürel süreç ortaya çıkar. Yine bu süreç gelenek ve görenekler ile güçlü bir hâle gelmiş olur.
- **Kültür örüntülüdür:** Kültürel değerlerin her biri diğerleri ile yoğun bir ilişki içerisinde. Bu sebeple bütüncül sistem içerisinde yer alan kültürel değerlerden bir tanesinin değişmesi hâlinde diğerleri de değişime uğrayabilecektir.
- **Kültür bütünleşme sürecine sahiptir:** Kültürler etki alanına aldıkları kişileri belirli kişilik özelliklerini paylaşacak şekilde eğitirler. Böylelikle kültürel unsurlar bir kısım anahtar simgeler ortaya çıkarır ve bu anahtar simgeler o kültürün egemen olduğu bölgelerdeki insanların da ortak kültürü hâline gelir. Aynı zamanda bu değerler o kültürün diğer kültürlerden ayrışmasını da sağlar.
- **Kültür değişir:** Kültür zamana bağlı olarak çok sayıda unsurdan etkilenir ve değişir. Genellikle uyum yoluyla yeni nesillere değişerek aktarıldığından aynı kültürün sürekli olarak var olduğundan bahsedilemez. Aksine, kültürel değerlerle etkileşim içerisinde olan kişi ve grupların ortak katkısı ile değişime uğrar.

2.1.3. Kültürün Kişiler ve Toplum Açısından Önemi

Kavramsal açıdan kültür ve toplum iki ayrı öge gibi görünmektedir. Ne var ki her ikisi de birbirinden ayrı açıklanamaz ve birbirini tamamlama özelliği ile ön plana çıkar. Kültür bir toplumdaki paylaşılan ortak değer bütünü olarak ifade edilebilir, toplum ise ortak kültürü paylaşan ve birbirleriyle etkileşimde bulunan insanlardan oluşur. Böylece, toplumun kültür olmaksızın, kültürün de kendisini koruyan ve geliştiren bir toplum yapısı bulunmaksızın varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir. Bu anlamda toplumsal

yaşamın kültür vasıtasıyla anlam kazandığı söylenmelidir. Zira kültür; kişilerin yaşamlarına anlam veren, dünyayı anlamasını sağlayan ve yaşamsal değer yaratan toplumsal bir süreçtir (Yıldız, 2018: 175).

2.1.4. Kültür Teknoloji İlişkisi

Kültür, insan hayatını etkileyen her türlü unsur ile yakından ilgilidir. Kişilerin ve toplumların yaşam şeklini belirleyen ve değiştiren her türlü hususun kültür ile de bir ilişkisi bulunmaktadır. Teknoloji de kişilerin ve toplumların yaşamlarını köklü bir şekilde değiştirdiğinden kültürel olarak da önemli çıktılara sahiptir. Zira teknoloji, yalnızca üretim yapısını ve çeşidini belirleyen bir faktör olmayıp aynı zamanda tüm yaşam koşulları üzerinde etkisi olan önemli bir etkidir. Bu sebeple teknoloji kişi ve toplumların yaşam biçimlerini doğrudan şekillendirmektedir. Kültür toplumsal anlamda sosyal ve psikolojik değerleri yansıtan ve ayrıca fiziksel varlıklarla da desteklenen bir bütündür. Kültür aynı zamanda dil, inanç, düşünce, estetik duygusu, sanat ve sanat ürünleri, sosyal düzen, ortak geçmiş, doğal çevre gibi toplumların ortak değerlerinin tümü üzerinde etkiye bulunabilecek bir güce sahiptir. Bu anlayışa göre teknoloji de bir kültür unsuru olarak kabul edilmelidir. Kültür ile teknoloji kavramları incelendiğinde her ikisinin de birbirini etkilediği ve yine birbirlerinden etkilendikleri görülecektir. Dolayısıyla hiçbirisi yalnızca etken ya da edilgen bir kavram olma özelliğine sahip değildir. Teknoloji, içerisinde yer aldığı toplumsal yapının alışkanlık, tercih ve ihtiyaçlarından etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Ancak sonrasında ortaya koyduğu değerler ile kültürel değişime ve gelişime katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda her iki kavramın kesintisiz bir şekilde birbirlerini etkiledikleri söylenebilecektir. Özellikle küreselleşmenin getirmiş olduğu küresel kültür anlayışında ana aktör teknolojidir. Teknoloji sayesinde kültürel öğeler coğrafi sınırlara takılmaksızın çok kısa bir süre içerisinde dünyanın tamamına yakın bir kısmına ulaşabilmektedir. Böylelikle yerel kültür anlayışı aşmakta ve ortak bir kültür anlayışına doğru toplumlar evirilmektedir. Özellikle iletişim teknolojileri sayesinde bütüncül ve yeni toplum yapılarının ortaya çıktığının söylenebilmesi mümkündür.¹

¹ <http://www.ak-kurt.com/KulturVeTeknoloji.html> Erişim Tarihi:23.08.2021

2.2. Dijitalleşme ve Dijital Kültür

Kültürün en önemli özelliği sürekli olarak değişmesi içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi ve teknolojik yapıya uyum sağlamasıdır. Bu değişim etkenlerinin içerisinde önemi giderek artan bir unsur teknolojidir. Teknolojinin gelişim hızı her geçen gün artmaktadır. 21. Yüzyılda bilgisayar, mobil telefon, dijital kamera, televizyon gibi teknik ekipmanların ortaya çıkması ve gündelik hayatın içinde yerini alması, dijital platformlarda veya dijital olarak yaratılmış kültürel elementlerin varlığı, dijitalleşme ile birlikte bilginin kolaylıkla ulaşılabilir bir konuma gelmesi gibi değişimler “dijital kültür” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Rab, 2007: 4: Güzel: 2016: 84). Dijital kültür, içinde bulunulan çağda ortaya çıkan yeniliklerle birlikte, bu değişim düzenine uyarak, yaşam alışkanlıklarını bu değişime göre şekillendirmeyi ifade etmektedir. Teknoloji temelli yenilikler günlük yaşam içerisinde giderek artan bir yer kaplamaktadır. Busebeple de dijital kültür; genel olarak, çağın gerektirdiği bir yaşam biçimi ve alışkanlıklar bütünü şeklinde ifade edilebilir. Ancak dijital kültür kavramının anlaşılabilmesi için öncelikle teknik anlamda dijitalleşme kavramının anlaşılması zorunludur. Sosyolojik etkiler üretme gücüne sahip dijitalleşmenin teorik anlamda bilinmesi ile çok daha isabetli sosyolojik çıkarımların yapılması mümkün olacaktır.

2.2.1. Dijital Toplum ve Dijitalleşme Kavramı

Bu başlık altında Dijital topluma nasıl ulaşıldığı ve dijitalleşme kavramından önce dijital toplumla alakalı olarak mevcut kuramsal çalışmalara yer verilecektir.

Teknolojik determinizm taraftarları tarih boyunca itici güç olarak teknolojik araçları görmektedir. Bir başka deyişle teknolojik deterministler yeni ortaya çıkan her teknolojik aracın yepyeni bir değerler sistemi oluşturacağını ve toplumun yeniden şekillenmesi hususunda hayati roller üstleneceğine inanırlar. Teknolojik determinizme göre yeni ortaya çıkan bu teknolojik aletlerin hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Teknolojik determinizm de bu doğrultuda ortaya çıkmış ve taraftar bulmuştur. (Yerlikaya, 2016: 101).

İnternetin hayatımıza girdiği 1990’ lı yıllarda toplumdaki düşünce yapısı da değişimden nasibini almıştır. İnternet ve birlikte gelişme gösteren teknolojik ilerlemelerle birlikte toplumun refah seviyesinin yükseleceğine olan inanç düşünce yapısına

yerleşmekteydi. Bu görüş aslında temellerini McLuhan'ın medya üzerindeki teknolojik gerekircilik ilkesine dayanmaktadır. McLuhan teknolojinin toplum üzerindeki rolünü incelerken öğrencisi olan Neil Postman ise 1992 yılında teknoloji ideolojisinin yerel mitolojilerin yerini aldığı teknopoli fikrini savunmuştur. McLuhan ve Öğrencisi olan Neil Postman arasında teknolojik gerekirciliğin nesnellığe dayandığını ve bu nesnelciliğinde dış gerçeklik tarafından belirlendiği ileri sürmüşlerdir. Bahsi geçen gerçeklik, ideoloji ve üst yapı şekillerinde teknolojiyle son hâlini alır. Bu görüş batı dünyası içerisinde bir uyum yaratmış olsa da internetin gelişimiyle birlikte farklı görüşlerinde gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir (Ersöz, 2020: 26).

Teknolojik gerekircilikle alakalı internetin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan farklı görüşler temelde yeni gelişim gösteren bu teknolojilerin siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda bir yetkinleştirme gücü olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Morozov, 2011: Ersöz, 2020: 26). Teknolojik gerekircilik, teknolojinin bağımsız bir şekilde gelişme gösterdiğini ve toplumlarında bu gelişmelere uyum sağlamak zorunda olduklarını savunur. Öte yandan ise toplumun yeni gelişmiş olan teknolojiye ayak uydurup uydurmamasına, teknolojiyi içselleştirip içselleştirmeyeceğine dair kararı yine toplum tarafından verileceğini savunan sosyal gerekircilik bağlamında da görüşler mevcuttur. Maddi dünyayı ve bu maddi dünyanın kültürel uzantısı konumunda olan internet ve içeriklerini toplumdaki bağımsız düşünemeyiz. Bu noktadan hareketle internet ile birlikte gelişme kaydeden teknolojileri kültürün birer parçası olarak ele almak yerinde olacaktır (Ersöz, 2020: 26).

İnternet ve sosyal medya araçlarıyla alakalı olan görüşler 2000-2010 yılları arasında görece olarak daha optimist daha ılımlı bir hava içerirken 2010 yılından itibaren bu olumlu hava yerini daha eleştirel bir havaya bırakmıştır. İnternetle alakalı olarak internetin sanıldığı kadar şeffaf olmadığı, sanal cemaatler arasında oluşmuş olan sosyal bağ ve ortak ilgi alanlarının ortak öğrenmeyi güçlendirdiği gibi görüşlere aykırı sesler yükselmeye başlamıştır. Bilhassa internet ve sosyal medya aracılığıyla oluşan ekonominin çevrimiçi formu, gözetim ve kurumsal kontrol kullanıcıların sömürüldüğü açısından eleştirilerin hedefinde olmuştur (Van Dijck ve Nieborg,2009: Ersöz, 2020: 27). Öte yandan teknolojik determinizm bağlamında web 2.0 ortamını sosyo teknolojik yönünden ziyade bazı profesyonel kurumların kâr amacı doğrultusunda kullanılan bir ortam olması yönüyle eleştirilere maruz kalmıştır (Scholz,2008: Ersöz, 2020: 27).

Teknolojik determinizmi eleştiren bir isim de Neil Postman'dır. Şöyle ki; *“makinelere harikulade etkileriyle o kadar sarılmış durumdayız ki makinelerin içine saklananları görmezden geliyoruz bu da teknolojilerin ideolojik anlamı karşısında kör olduğumuz manasına geliyor”* (Akt. Zimmer,2008: Ersöz 2020: 27).

İnternet ortamının sanıldığı kadar şeffaf ve özgür bir ortam olmadığına örnek olarak Guilory ve Hancock (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışma gösterilebilir. Duygusal etkilene konusuna sahip olan bu çalışma, kendi haber akışlarının duygusallık seviyesini arttıran araştırmacıların, bu durumun bireysel Facebook kullanıcılarının üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Haber akışının filtrelenmesi ve bir algoritma sıralamasıyla tüm içerikleri kullanmışlardır. Tesadüfî bir biçimde seçilen kullanıcıların (ortalama 700 bin) haber akışları olumlu duygusal içerik sayısı azaltacak biçimde ayarlanmıştır (Hewson,2015). Bu örnek bize sosyal medya platformlarında karşımıza çıkan içeriklerin aslında herhangi bir müdahaleye açık olduğunu göstermekle kalmayıp sosyal medyada özgürce dolaştığımız düşüncemizi de derinden sarsmıştır. (Ersöz, 2020: 25-26).

Nicholas Carr, internet henüz web 2.0 hâlindeyken sormuş olduğu *“Web 2.0’ ın temsil ettiği her şey, katılımcılık, kolektivite, sanal topluluklar, amatör ruh hiç tartışmasız iyi ve alkışlanması gereken ve ilerlemenin bir göstergesi, daha aydınlanmış bir durum olarak kabul edilmektedir. Ama gerçekten öyle midir?”* (2004) (Ersöz, 2020: 27) sorusuyla duruma eleştirel yaklaşan araştırmacıların karşıt sav oluşturduğu bir alan oluşturmuştur.

İletişim teknolojilerinin gelişimi hususunda kuram sahibi olanlardan biri de Russel Neuman' dır. (Neuman, 2017: 18)' a göre bilgi birikimi arttıkça bilenebilenler ve bilinebilecek olanların da artması çok doğal bir sonuçtur. Bilgi birikiminin artması doğal olarak teknik çevremizde de kendini hissettirecektir. Kendi ihtiyaçlarımızı kendimizin gördüğü zamanlarda çevremizle tanıştık ve neredeyse tüm ihtiyaçlarımıza yine kendimiz cevap verdik. Ancak günümüz dünyasında ihtiyaçlarımızın ciddi oranına yine kendimizin cevap vermesi çok da olası görünmemektedir. Günlük hayatımızda dahi birbirinden karmaşık yapıya sahip olan onlarca elektronik cihazla muhatap konumda yer almaktayız örnek olarak bu cihazlardan herhangi birinin bozulması durumunda cihazı tamir etme ihtiyacımıza başkaları tarafından cevap verilmektedir. Artan bilgi birikimiyle birlikte hemen hemen her alanda bir uzmanlaşma söz konusu olmaktadır.

Toplum birçok değişimden sonra bilişim ve de iletişim teknolojilerinin yoğun etkileşimleri sonucu olarak yeniden tanımlanma ihtiyacı hissettirmiştir. Bu ihtiyaçtan dolayı bazı tanımlamalar mevcuttur. Bu tanımlamalar içerisinde en popüler olan ağ toplumdur. Ağ toplumu, medya ve sosyal ağlarla oluşan toplumsal alt yapının gündelik yaşamın tüm noktalarında bireysel, grupsal ve sosyal örgütlenme tarzını belirleyen toplum türüne verilen isimdir. Bu ağlar artan bir şekilde toplumdaki her birimi veya parçayı birbirine sıkı bir şekilde bağlamaktadır. Batı toplumlarında ağların birbirine bağladığı bireyler ağ toplumunun temel birimine karşılık gelir. Doğu toplumlarında temel birime karşılık gelen ağlarla birbirine bağlanmış gruplardır. (Dijk, 2018: 41-42).

Castells' e göre şu anki ilerleme biçimimiz enformasyonelizmdir. Bir önceki ilerleme biçimimizi endüstriyalizm olarak belirleyen Castells enformasyonelizmle aralarındaki farkın verimliliğin kaynağı belirlemede neyin ölçüt olarak alındığıdır. Örneğin; Endüstriyalizm de verimliliğin temel ölçütü yeni enerji kaynaklarının devreye sokulması iken Enformasyonelizmde ise verimlilik kaynağı bilgi – işlem teknolojileri ile kurulup geliştirilir. Günümüzde enformasyonelizm çok geniş bir istihdam alanını doldurmaktadır. Castells bu doğrultuda değişim gösteren toplum için ağ toplumu terimini kullanmayı tercih etmiştir. Ağ toplumundan önceki toplum tipimizin temelinde endüstriyalizm yer aldığından endüstri toplumu olarak adlandırılmıştır ve ağ toplumunda meydana gelen iletişimle arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Sanayi toplumunda iletişim tek merkez üzerinden çoklu yerlere doğru ilerlerken Ağ Toplumunda iletişim çok yönden çok yöne doğru hareket etmekle birlikte yatay bir eğilim izlemektedir. Ağ toplumu olarak tanımlanan bu yeni toplum tipinde içerik kullanıcılar tarafından oluşturulup kendi seçtikleri kişilerle paylaşılacak istendiğinden böyle bir iletişimin doğması zaruri olmuştur. (Zelan,2016: 79-80).

Deleuze Ağ toplumunun yapısını ağların özelliklerini açıklarken rizom kavramından bahseder. Rizom kavramı yatay bir şekilde yayılan ve yumru hâlindeki köke olarak tanımlanan rhizomedan etkilenilerek türetilmiştir. Rizom ağsal ilişkilere ve yatay bir düşünce sistemine sahip bir kavramdır. Birbirinden farklı birçok alan rizom yapısına sahip olabilir. Örneğin; şehir planlaması, ekonomi ve müzik rizomatik bir yapıya sahip olabilir. Rizomatik yapılar homojen olmayıp heterojen özellikler taşımakla birlikte, bir merkeze sahip değil ve de hiyerarşisizdir. Rizomlar farklı çokluklarla her yöne hareket edebilirler. Bundan dolayı hareketleri dışsal yönelimli değil de içsel yönelimlidir (Yücedağ, 2017: 48-49).

Hayatımıza yansiyacak düzeydeki değişimlerin ilki yaklaşık on bin yıl önce gerçekleşmiş olan avcılık toplayıcılıktan tarıma geçiştir. Bu durumu mümkün kılan gelişme ise yabani hayvanların evcilleştirilmesidir. Tarım devrimi iletişim, üretim ve taşımacılık alanlarında hayvan gücünü insan lehine kullanılmasına olanak tanımıştır. Üretilen gıdaların hem kalitesi hem de miktarı artmış bu gelişmede nüfusun artmasına katkı sağlamıştır. Nüfusun artmasıyla kentleşme kaçınılmaz olmuştur (Schwab, 2018: 15).

Tarım devriminden sonra 18. yüzyılın ilk yarısından sonra kas gücünün yerini artık mekanik kuvvetin aldığı sanayi devrimi yaşanmıştır. Sanayi devrimlerinin ilki 80 yıl gibi bir süreyle 1760 ile 1840 arasını kapsamakta ve buhar gücünün makinelerde kullanılmasına dayanmaktadır. 20. yüzyılın başları ve 19. yüzyılın sonlarında hız kazanan ikinci sanayi devrimi elektrik ve montaj hattının desteği sayesinde seri üretimin gerçekleşmesini sağladı. Üçüncü sanayi devrimi ise 20. yüzyılın ikincisi yarısında başladı ve yarıiletkenler, bilgisayar ve internetin gelişimiyle birlikte bilgisayar devrimi adını aldı (Schwab, 2018: 15).

20. yy. ın ikinci yarısında internetin ortaya çıkması ve gelişimi; askeri strateji, teknolojik girişimcilik ve bilimin devasa işbirliği ile birlikte gerçekleşmiştir. Soğuk savaş dönemine denk gelen internetin icadı Rusya'nın uzaya ilk Sputnik uydusunu uzaya fırlatmasıyla telaşa kapılan ABD, Savunma Bakanlığı bünyesindeki İleri Araştırma Projeleri Kurumu (Advanced Research Projects Agency – ARPA) aracılığıyla cesur girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri de herhangi bir nükleer saldırı esnasında hiçbir olumsuzluktan etkilenmeyecek olan bir iletişim sistemi geliştirmektir. Bu girişim sayesinde internet teknolojisinin temelleri atılmıştır. Askeri alanda bir yatırım olarak ilk defa karşımıza çıkan ARPANET bilim insanlarının iletişim ihtiyacına da cevap vermiştir öyle ki bir noktadan sonra askeri projeler ile bilimsel iletişimden, bireysel sohbetler ayırt edilemez bir hâl almıştır. Bu sorunun çözümü için 1983 yılında bilimsel amaçlara odaklanan ARPANET ile yine ARPANET iletişim tabanını kullanan MILNET birbirinden ayrılmıştır. 20 yıldan daha fazla süre boyunca hizmet veren ARPANET 1990 yılının 28 Şubat gününde kapatıldı. İlk başlarda askeri bir proje olarak karşımıza çıkan ARPANET iletişim dünyasına sunduğu katkılarla internetin doğuşuna önemli katkıları çoktan sunmuştu. (Castells, 2013: 58-59).

İnternetin bugün kullandığımız hâlini alması küresel bir multimedya kütüphanesi olarak kullanılmasıyla başlamıştır bu da internet kullanımında world wide webin etkisiyle gerçekleşmiştir. World wide web in keşfi 1990 yılında İllionis Üniversitesinde lisans öğrencisi olan Tim Berners-Lee tarafından gerçekleştirilmiştir. (Giddens, 2016: 789). 1990 lı yıllar ile birlikte gündelik yaşamımıza giren internet medya dünyasında oldukça önemli bir kırılma yaşatmıştır. İnternetin gündelik hayatın her noktasına bu kadar sirayet etmesinden dolayı artık hiçbir şey eskisi gibi olamayacaktı ve internet kendinden önceki bütün kitle iletişim araçlarını artık geleneksel kitle iletişim araçları başlığı altında toplayacaktır. Tanımlamaların bu yöne evrilmesinin tek sebebi kitle iletişim araçlarında mevcut olan etkileşim düzeyidir. Bir başka deyişle geleneksel kitle iletişim araçları hitap ettiği kitleyi edilgen kılıyorken yeni medya olarak tanımlanan öğeler hitap ettiği kitlesini etkin kılmaktaydı. Geleneksel medyadaki her kitle iletişim aracının hedef kitlesine sunduğu bir takım sınırlılıklar vardır. Şöyle ki televizyonun izleyicisi, radyonun dinleyicisi, gazetenin okuyucusu vardır ancak yeni medya olarak tanımlanan internet geleneksel medyanın bütün özelliklerini bünyesinde barındırıp aynı zamanda geniş bir içerik yelpazesıyla hedef kitlesini özgür bırakmaktadır bundan dolayıdır ki yeni medyanın hedef kitlesi kullanıcı adını almaktadır. (Birsen, 2013: 27).

Schwab (2018: 15)' a göre ilk üç sanayi devriminin devamı niteliğinde olan dördüncü bir sanayi devrimi yaşanmaktadır. Bu devrim dijital devrim üzerinden gerçekleşmiş olup, yaygın ve mobil bir internet ve yapay zekâ tarafından da karakterize edilmektedir. Bilgisayar ve internet kullanımı yeni olmamasına karşın üçüncü sanayi devriminden ayrılıp daha bir gelişmiş hâl alıp küresel ekonomiyi de dönüşüme uğratmaktadır.

Almanya 2011 yılı Hannover Fuarında ilk kez gündeme gelmiş olan endüstri 4.0' ı tartışıyor. Endüstri 4.0 ile birlikte fabrikalar artık akıllı fabrikalara dönüşecek ve sanal ve reel imalat sistemleri küresel anlamda birbirlerine bütünleşmiş biçimde çalışan iş dünyasının kapılarını aralıyor. Dördüncü sanayi devrimi sadece makinelerle alakalı bir durum olmayıp disiplinler arası olma özelliği taşımaktadır diğer üç sanayi devriminden ayrılan bir yönü de budur. Dördüncü sanayi devrimi dijital ve fiziksel uygulamalar arasında bir köprü kurmuş ve kurduğu bu köprü çoğu zaman her şeyin interneti olarak da anılsa da aslında Nesnelerin İnternetidir. Nesneler ile insanlar arasında bağlantının kurulması dijitalleşme vasıtasıyla mümkün olmuştur. (Schwab, 2018: 15-16-27).

Teknoloji çok hızlı bir şekilde ilerlediği için neredeyse gündelik yaşamımızın her noktasına dâhil olmuştur. İlk olarak üretilen bilgisayarın bir futbol sahası büyüklüğünde olması ve günümüzdeki bilgisayarların boyutları arasındaki fark hem teknolojinin gelişmesini hem de teknolojik aletlerin çok fazla küçülüp cebimize sığacak hâle geldiğinin göstergesidir. Bu köklü değişimin karşılığı olarak gündelik yaşamımızdaki bir kitabı incelemek için kütüphaneye gitme zorunluluğunun ortadan kalkması, bir faturanın ödenmesi için fiziki olarak mekân değiştirmek zorunda kalmamak, alışverişlerimizi mobil cihazlarımız üzerinden yapabilmek gibi değişimleri yaşayan özne konumunda yer almaktayız. Bu durumda doğal olarak günlük yaşantımızı köklü bir biçimde değiştirmektedir. Bahsi geçen bu değişim dijital devrim olarak adlandırılmaktadır (Bedir, 2021: 8).

1865 yılında ABD Başkanı Abraham Lincoln'a Washington' da uğrayacağı suikastın haberi Londra'ya ancak on iki gün gibi bir sürede ulaşabilmiştir. 19. Yüzyılın bitimi ile teknolojinin gelişme hızı artmaya başlamıştır. Yirmi birinci yüzyılda iletişim teknolojileri hızlı bir gelişme kaydederek anlık ve eş zamanlı bir şekilde dünyanın neredeyse tamamına bilgi paylaşımını olanaklı kılmıştır. ABD Başkanı Abraham Lincoln'e yapılan suikast haberinin on iki gün gibi bir süre içerisinde İngiltere'ye ulaşması bu gelişmelerden sonra oldukça uzun bir süre olarak görülmekle kalmamış bilginin eş zamanlı paylaşımıyla birlikte dijital devrimin çıktılarını açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. (Giddens, 2016: 785).

Günlük yaşamımız ve toplumsal alan bahsi geçen dijital devrim aracılığıyla köklü değişimlere uğramış ve kimlik şekillerimizi, çalışma biçimlerimizi, iş, işçi, sermaye, göç, suç, sınıf, tabaka gibi birçok temel sosyolojik kavramı mevcut hâinden daha farklı bir şekilde tanımlama ihtiyacı hissettirmiştir. (Kardaş, 2018: 137).

Kanadalı medya kuramcısı McLuhan'ın dijital devrimin sosyolojik çıktılarıyla örtüşen şekilde aracın kendisi mesajdır özdeyişi önemlidir. Bu noktada mesaj içeriği ve mesajın kendisinden çok toplumun aslında medya türünden daha fazla etkileniyor olması önemlidir. Şöyle ki; internet ve dünyanın bir yerinden herhangi bir yerine anlık, eş zamanlı iletişimin kilit rol oynadığı toplumlar ile gündelik yaşam tecrübeleri at gemi veya daha ilkel yöntemlere dayanan toplumlar arasında oldukça ciddi farklılıklar mevcuttur (Giddens, 2016: 785).

İnternet ve iletişim teknolojilerinin doğal sonucu olarak meydana gelen dijital devrim her aşamasında toplumun neredeyse tüm alanlarını tahakkümü altına alıp yoğun bir şekilde değiştirmiştir. İnternet ve yeni medya araçları toplumun her noktasında çok sık bir şekilde kullanmaya başlanmış ve bunun sonucu olarak toplumsal araştırmaların konularını belirlemiştir. Dijital dünya gündelik hayatımızın çok büyük bir bölümünü dönüştürüp gündelik hayatımızdaki eylemleri artık çevrimiçi hâle getirmiştir. (Kardaş, 2018: 13-14)

Dijital devrime yönelik uyarılar ve ideolojik yönlendirmeler bizi dijital devrimin aslında taşıdığı olduğu önemi küçük görmek gibi bir yanıla sevk etmemeli. Dijital devrim, ekonomi, kültürün maddi temelleri ve toplumda bir kesintiye sebep olmuş olan en az sanayi devrimi kadar etkili ve önem taşıyan bir olaydır. (Castells, 2013: 39). Gerek bu başlık altında gerek tez çalışmasının tümünde dijital devrim ve onun çıktıları üzerine eğilmemizin temel sebebi Castells'in de değindiği gibi dijital devrime hak ettiği değeri göstermektir.

Teknolojinin bireyi ve toplumu çepeçevre sardığı günümüz dünyasında yaşam bütünlüğü içerisinde reel ve sanal boyutlar sürekli olarak değişim göstermiş ve sanal yaşam reel yaşamın giderek artan bir oranda önüne geçmiştir. Toplumun en önemli özelliklerinden biri olan sürekli değişim ve gelişim, dijitalleşme ile birlikte hız kazanmış ve köklü değişikliklerin görülmesine neden olmuştur. Geçmiş dönemlerde geleneksel toplumlarda yaygın bir şekilde görülen güçlü ilişkiler, ortak bellek, toplumsal gruplar ve toplumsal çıkarlar yerine zayıf ilişkilerin, elektronik sosyal grupların oluştuğu ve her türlü iletişimin kablolarla sağlandığı elektronik, medya ya da ileri teknolojik toplum olarak da tarif edilen dijital topluma geçilmiştir (Kara, 2017: 9). Toplumun ana kodlarının değişmesi anlamına gelen bu süreç ortaya yepyeni ve daha öncesinde hiç görülmemiş bir sosyolojik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bahsedilen bu değişim, sosyolojinin dijital boyutta ele alınmasını zorunlu kılmış ve dijital sosyoloji kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dijital sosyoloji temelde sosyolojinin bir alt disiplini olarak ele alınan ve günlük hayatın bir parçası olarak dijital dünyayı anlamaya odaklanan bir araştırma alanı olarak görülmektedir. Günlük yaşam içerisinde yerini alan teknolojik cihazlar ve dijital araçların kişi ve toplumların hayatları

üzerindeki etkileri ile sosyal yaşam ve ilişkiler üzerindeki etkileri konu alan dijital sosyoloji nispeten yeni bir inceleme alanını oluşturmaktadır (Sarıkaya, 2020).

Bugün dünyanın birçok bölgesinde; Güney Asya'nın çok büyük bir bölümü ile Afrika Sahrasının alt kısımları internet ve bilgisayardan ziyade elektriğe bile oranlarında ciddi bir düşüklük vardır (Chayko, 2018: 1). Her ne kadar toplumlar arasında dijitalleşmenin hızı bu kadar farklılık gösterse de hemen hemen her toplum dijitalleşmeden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu anlamda eğitimden ekonomiye, iletişimden çalışma sistemlerine kadar her alanda büyük değişimler ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki örnekler bu konuda iyi birer açıklayıcı olabilecek niteliktedir.

- Bilhassa salgın sürecinde örgün eğitim sistemi her geçen gün kan kaybetmekte ve online eğitim bu boşluğu hızlı bir şekilde doldurmaktadır. Kişiler bulundukları yerden hiç ayrılmadan dünyanın herhangi bir yerine gerçekleştirilen eğitimlere katılım sağlayabilmektedir.
- Çalışma koşulları her geçen gün teknoloji odaklı olarak değişim göstermekte ve özellikle beyaz yakalı olarak nitelendirilen kişiler daha yüksek bir oranda bilgisayar başında ve uzaktan çalışma sistemi ile istihdam edilmektedirler.
- Gerek kamu gerekse de özel sektöre ait uygulamalardan faydalanabilme açısından coğrafi kısıtlamalar ortadan kalkmakta ve işlemlerin önemli bir kısmı sanal ortamda gerçekleştirilebilmektedir.
- Ekonomik işleyiş açısından önemli bir yere sahip olan para ve benzeri değerler, her geçen gün farklılaşmakta ve sanal değerler reel değerlerin yerine geçmektedir. Özellikle kripto paralar bu anlamda çığır açacak birer uygulama olarak görülmektedir.
- İletişim teknolojilerinin gelişimi sesli ve görüntülü iletişimi olağan ve sıradan hâle getirmiş olup yakın bir gelecekte simülasyonlar vasıtasıyla üç boyutlu iletişimin mümkün hâle geleceği tahmin edilmektedir.

Sayılan bu değişimlerle birlikte ortaya çıkacak öngörülebilir ya da öngörülemeyen pek çok husus, yaşam şartlarında ve toplumsal yapı üzerinde önemli değişikliklere neden olacaktır. Günümüz yaşam şeklinin yakın bir geçmişe göre köklü değişiklikler arz etmesi gerçeğinden hareketle, gelecekte kısa ve orta vadeli süreçlerde de günümüze göre önemli değişimlerin ortaya çıkacağı beklenebilir.

Teknolojik gelişim, tarih boyunca kişilerin ve toplumun yaşam şeklini değiştirmiştir. Ancak bilgisayarların ortaya çıkması ve kullanımının yaygınlaşması ile ortaya çıkan dijitalleşme kavramı hem üretim hem de yaşamsal dönüşüm açısından çok daha köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu anlamda dijitalleşme kavramının, insanlık açısından geri dönüşü mümkün olmayan bir değişime yol açtığı söylenebilir. Bir varlığın dijital ortamda modellenmesi, bu varlığın sonsuz kopyasının çıkarılabilmesi, bütün özelliklerinin çok kısa bir sürede dünyanın bir ucundan diğer ucuna iletilebilmesi veya varlığın modeli üzerinde işleme yapılması olarak tanımlanan dijitalleşme, sanal uygulamalar vasıtasıyla bilginin işlenmesi, depolanması, kullanılması ve yayılması görevlerini yerine getirmektedir (Şeker, 2014: 1).

Dijitalleşme kavramı bilginin sayısallaştırması; bir başka deyişle “her şeyin 1’ler ve 0’lardan oluşan dizilerin oluşturduğu ayrı ayrı bitlere dönüştürülebilmesi” (Van Dijk, 2018: 293) anlamına gelmektedir. Elde edilen verilerin sayısallaştırılarak çeşitli platformlarda yer edinme süreci, dijitalleşmeyi tanımlamaktadır. Sayısallaştırma ise, analog işlemlerin bilgisayar ortamında depolanması ile sayısallaşan bir formatta dönüştürülmesi olarak açıklanabilir (Ersöz ve Özmen, 2020: 172). Görüldüğü üzere dijitalleşme esasında tamamen teknik bir kavram olma özelliğine sahiptir. Ancak özellikle ikincil çıktılar açısından değerlendirildiğinde dijitalleşmenin en az teknik alanlarda olduğu kadar sosyal ve toplumsal alanlarda da etkili olduğu görülmektedir. Zira bilginin kullanım şeklinin değişmesi aynı zamanda kişi ve toplumların yaşam şekillerinin de köklü bir değişime uğramasına neden olmuştur. Böylelikle teknik anlamda ortaya çıkan bir kavram, önemli sosyolojik içerikler taşır hâle gelmiştir. Dijital olandan söz etmek, Gere’in ifade ettiği üzere, “sanal simulacranın (imgelerin) tüm derinliklerine, anlık iletişime, her yerde bulunan medyaya ve çağdaş deneyimlerimizin çoğunu oluşturan küresel bağlantıya çağrı yapmaktadır. ‘Dijital’ demek, artık dijital teknolojinin oluşmasını ve gelişmesini sağladığı her şeyi (...) zikretmektir. Aynı zamanda (...) yüksek teknoloji şirketler tarafından hükmedilen kapitalizm dünyasını (...) ve daha genel olarak ileri teknoloji sayesinde küresel olarak ulus devletlerden daha çok güce sahip anlaşılamaz karmaşıklıkta kurumları anımsatır” (Gere, 2019: 17-8).

Dijitalleşme ile birlikte veri iletimi ve bilgisayar teknolojisinin tüm iletişim altyapılarındaki baskın unsurlar hâline gelmesine (Van Dijk, 2018: 79) paralel olarak bilgi teknolojileri ülkeler ve şirketler açısından önemli bir güç hâline gelmiştir. Rekabet ortamı

içerisinde dijital araçları ve bilgiye dayalı teknoloji uygulamaları ön plana çıkmıştır. Özellikle maliyet düşürücü ve verimlilik artırıcı uygulamalar ticari alanda ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda bu değişim çalışma kültürünün de yeniden oluşmasına, yeni mesleklerin ve işkollarının ortaya çıkmasına ve bazı meslekler ile işkollarının geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla dijitalleşme ile var olan yeni ekonomik düzen iktisadi alanda farklı bir kültürel çıktının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.2.1.1. Dijitalleşmeye Yol Açan Etkenler

Dijitalleşme kavramı bundan çok kısa bir süre önce ortaya çıkmış ve kısa sürede küresel anlamda güç kazanmış bir kavramdır. Geçmiş yüzyıllardaki toplumsal değişimlere muhalif olarak dijitalleşmenin çok kısa bir sürede yaygınlaşmasının ardında onu ortaya çıkaran güçlü sebeplerin varlığı bulunmaktadır. Bu anlamda dijitalleşmeye yol açan ve onun çok hızlı bir sürede kalıcı olarak var olmasını sağlayan en önemli etken verilerin sayısallaştırılabilmesidir. Fotoğraf, kâğıt, belge veyahut grafikler gibi fiziksel veya analog materyallerin dijital bir ortama veya elektronik ortamda depolama işlemine dönüştürülmesi anlamına gelen dijitalleşmenin kökenini elektronik sistemlerce tanınmayan veya algılanmayan bilgileri elektronik ortamın tanıyabileceği hâle getirme işlemi oluşturmaktadır (Külcü, 2010: 297). Tarihsel bağlamda ise günümüzün dijital gerçekliği, çoğunlukla kapitalizmin enformasyon ve soyutlaştırma gereksinimleri ve daha spesifik olarak da İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Soğuk Savaşın kriptolojik ve hesaplama ihtiyacı tarafından şekillendirilmiştir (Gere, 2019: 211).

2.2.1.2. Dijitalleşme ve İnternet Uygulamaları

Dijitalleşme süreci belirli bir gelişme sürecini tamamladığında ortaya bilgi akışı anlamında dünyada büyük bir çığır açan internet uygulamalarını çıkarmıştır. İnternet uygulamaları kişi ve kurumları içinde bulundukları coğrafi konumdan bağımsızlaştıran ve onları dünyanın her yerindeki kişi ve kurumlarla iletişime geçiren bir teknolojik yapıdır. Bilgisayarlar, telefonlar, tabletler ve diğer benzeri araçlar vasıtasıyla kullanılan internet uygulamaları sayesinde yalnızca tek taraflı veri akışı değil aynı zamanda eşzamanlı olarak çift taraflı etkileşim ve bilgi alışverişi de mümkün hâle gelmiştir (İçel ve Ünver, 2009: 6). Dijitalleşme ile başlayan bu süreçte internet vazgeçilmez bir konuma

gelmiş ve en büyük kurumlardan en küçük birimlere kadar kullanılır olmuştur. Henüz evrimini tamamlamamış olduğundan internetin küresel yaşama olan katkılarının tam olarak ortaya konması zor olmakla birlikte günümüz itibariyle değerlendirildiğinde yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilecektir.

Yapılan araştırmalara göre dünya üzerinde gelişen hiçbir teknoloji internet kadar kısa zamanda internet kadar hızlı bir şekilde yayılmamıştır. ABD’de yapılan araştırmalarda bir radyo kanalı 40 yıl gibi uzun bir süre zarfında 50 milyona yakın bir kullanıcıya ulaşmış ancak internetin 50 milyon kullanıcıya ulaşması ise yalnızca 5 yıl sürmüştür. Bu anlamda günümüze gelene kadar dünya üzerinde bulunan internet kullanıcı sayısının son 8 yıllık zaman diliminde 350 kata yakın arttığı ve 4 milyardan fazla insana ulaştığı görülmektedir (Koçak, 2019: 103).Görüldüğü üzere dijital destekli teknolojinin yayılım hızı önceki dönemlerde ortaya çıkan teknolojinin yayılım hızından çok daha yüksektir. Bu durum dijitalleşmenin kültür üzerindeki etkilerinin çok daha yüksek ve derin olacağını göstermektedir.

2.2.1.3. Dijitalleşmenin Toplum Üzerindeki Etkileri

Dijitalleşme disiplinler arası bir kavramdır şöyle ki her şeyden evvel dijitalleşme olgusuna bakıldığında temelde yazılım anlamında bir mühendisliğin yattığı görülmektedir. Nihayetinde sanayi toplumlarında analog olarak bulunan bir teknolojinin bugünkü dijital toplumda dijital formları mevcuttur bunun gerçekleşebilmesi adına gerekli olan şartlardan ilki mühendislik çalışmasıyla böyle bir dünyanın tarafımıza sunulmasıdır.² Bahsi geçen yenilikler tarafımıza sunulduktan sonra bir sonraki paragrafta da belirtileceği gibi ilk etkileri ekonomik alanda dijital pazarlama blockchain zinciri gibi formlarla karşımıza çıkmaktadır. Toplumu ilk olarak ekonomik anlamda etkileyen dijitalleşme olgusunun doğal olarak sosyolojik çıktıları da olacaktır. Bu bağlamda bakıldığında 21. yüzyıla dijitalleşmenin damga vurması kaçınılmaz olacaktır.

Dijitalleşmenin toplum üzerindeki ilk etkisi ekonomik anlamda meydana gelmiştir. Dijitalleşme ile gücünü artıran küreselleşme sayesinde ticaret yerel bağımlılıklardan kurtulmuş ve küresel bir hâl almıştır. Buna bağlı olarak küresel rekabet, küresel üretim ve yeni üretim teknolojilerinin kullanılması durumları ortaya çıkmıştır.

² <https://binbiriz.com/blog/dijitallesme-dijital-donusum-nedir> Erişim Tarihi; 28.082021

Özellikle ekonomi alanında bilgi akışının hızlanması, farklı coğrafyalardaki piyasalarda oluşan verilerin birbirine denk olmasını sağlamıştır. Üretim ve ticarete coğrafi kısıtlamalar neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Ağ tabanlı iletişim teknolojileri sayesinde üretim yöntemlerine yönelik bilgi akışı da hızlanmıştır (Taşel, 2020: 172). Tüm bu süreç sonunda geçmişten çok daha farklı üreten ve üretmiş olduğu mal ve hizmetleri çok daha farklı şekillerde pazarlayan bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Elbette ki bu yapı tüm toplumun yaşam biçiminde değişime neden olmuştur. Belirli sektörlerin önemini yitirmesi ve buna karşılık yeni sektörlerin ve üretim yöntemlerinin ortaya çıkması aynı zamanda yeni çalışma biçimlerinin ve çalışma kültürünün de ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Dijitalleşmenin toplum üzerindeki etkisi elbette ki ekonomi ile sınırlı değildir. Dijitalleşme iletişim teknolojilerini de etkilemek suretiyle toplumsal yaşam biçiminde değişime yol açmıştır. İletişim teknolojilerindeki değişim kitle iletişim araçlarının yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Geçmiş dönemlerde yaygın olarak kullanılan yazılı basın ve klasik haberleşme araçları olarak kabul edilebilen radyo ve televizyonlar gün geçtikçe ağırlıklarını kaybetmektedirler. Bunların yerine internet tabanlı iletişim araçları yerleşmektedir. Özellikle çift taraflı iletişimi mümkün kılan ve bireysel yaygın bir kullanımı bulunan sosyal medya hesapları vasıtası ile iletişim çok farklı bir boyuta taşınmıştır. Bir toplumun kültürünü oluşturan biçimlendirip ortaya çıkaran şahısların değer yargıları düşünceleri ve inançları, sembol alışverişi aracılığı ile gerçekleşmektedir. Günümüzde sembol alışverişlerinin hemen hemen tamamına yakın bir kısmı kitle iletişim araçları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple kitle iletişim araçları, “kültürün temel taşıyıcıları” şeklinde nitelendirilmektedir (Karakoç, 2007: 26). Dijital iletişim araçları ise çok taraflı vericinin ve alıcının aynı anda etkileşim içerisinde olmasını sağlamakta ve kültürel değişim hızını artırmaktadır. Yine kültürel değişim konusunda yerel etkiler kadar küresel etkilerin de ağırlık kazanmasını sağlamaktadır. İnternet sayesinde çift taraflı etkileşimin mümkün hâle gelmesi, gerçek bir iletişim yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dahası; günümüzde sosyal medya uygulamaları kişilerin hayatının önemli bir parçası hâline gelmiş ve sosyal medya uygulamalarından uzak kalmak hayattan kopmak şeklinde algılanır olmuştur. İletişim anlamında etkinin bu denli yüksek olması nedeniyle dijitalleşmenin toplum üzerindeki en önemli etkisinin iletişim alanında gerçekleştiği söylenebilecektir.

2.2.2. Dijital Kültür Kavramı

İçinde bulunulan çağın en önemli özelliklerinin başında, teknolojinin tüm yaşam süreçlerine dâhil olması ve bu süreçleri yönlendirebilmesi gelmektedir. Gerçekten de bir önceki yüzyılın yaşam alışkanlıklarının önemli bir kısmı bu dönemde değişime uğramış ve yerine teknolojik içerikli yeni alışkanlıklar ve uygulamalar gelmiştir. Özellikle dijital araçlar ve çevrimiçi araçlar iletişimi çok farklı bir boyuta taşımıştır. Kişiler geçmişte sahip oldukları lokasyon kısıtlamalarından kurtulmuş ve mekânsal unsurların geçerliliğini yitirdiği bir formatta her türlü iletişim içerisine girebilir bir duruma gelmişlerdir. Bu değişim de ortaya dijital kültür kavramını çıkarmıştır. Teknoloji ile toplum özdeş bir hâle gelmiş ve toplumsal iletişim yapısının değişmesiyle birlikte dijital kültür uygulamaları kültürel süreçleri kökten değiştirmeye başlamıştır. Bu anlamda 2000’li yılların kültürel oluşumunda öne çıkan en önemli gelişme olan internetin keşfedilmesi ile birlikte, iletişim elektronikleşmiş; toplumlar, ağ toplumuna dönüşmüş; enformasyon dijitalleşmiş ve literatüre dijital kültür olgusu dâhil olmuştur (Güzel, 2016: 85). Bu anlayıştan yola çıkarak yapılan dijital kültür tanımlamalarına bakıldığında dijital kültürün; Bilgisayar, İnternet ve akıllı cep telefonlarıyla hızlanmış bilgi iletişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni yaşam biçimi ve bu yaşam biçiminin ürettiği maddi ve manevi değerler bütünü şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Aslıyüksek, 2017: 37).

Kültürün kendisi hem sürekli oluşum hâlinde olan yaratıcı bir süreç, hem de ürün biçiminde ortaya çıkan bir sonuçtur. Buna göre dijital kültür de hem yaratıcı bir süreç hem de dijital medya aracılığıyla yaratılan bir dizi ürünü ifade etmektedir (Deuze, 2006; Van Dijk, 2018: 293). Dijital kültür, Van Dijk’e göre, “dijital medya araçlarıyla meydana getirilen yaratıcı bir süreçler bütünüdür” (2018: 323). Van Dijk, ağ toplumundaki sosyal bağlamı ve dijital medyanın imkân verdiği medya kullanımındaki değişiklikler temelinde ele aldığı dijital kültürün temel özelliklerini; “önceden programlama ve yaratıcılık”, “parçalanma ve kolaj”, “kullanıcı üretimi”, “hızlanma”, “görselleştirme” ve “nicelleşme” olarak tespit etmektedir (2018: 293-301).

“Dijital” teriminin belli grup ya da grupların yaşam tarzını imler hâle gelmesinden hareketle kendine özgü bir “dijital kültür” ün varlığını onaylayan Gere (2019) ise, dijital kültürün, dijital teknolojinin kendisini de önceleyen ve temellendiren bir dizi eğilimi içerdiği düşüncesindedir (2019: 18-9). Öyle ki, Gere’ e göre, “dijital teknolojinin dijital

kültürün bir ürünü olduğunu önermek daha isabetli olur” (2019: 19). Buna göre dijital yalnızca belli bir teknolojinin olanaklarını ifade etmez, söz konusu teknolojinin gelişmesini sağlayan, onu şekillendiren düşünce ve eylemleri de kapsar. Gere bunlardan bazılarını “soyutlaştırma”, “kodlama”, “öz-düzenleme”, “sanallaştırma” ve “programlama” olarak belirler. Dijital teknoloji, dijital kültürün gelişiminde rol oynayan kaynaklardan yalnızca biridir; diğer kaynaklar arasında tekno-bilimsel tartışmalar, avant-garde sanat, karşı-kültür ütopyacılığı, eleştirel kuramlar ve mesela punk gibi kültürel oluşumlar yer alır. Gere’ e göre bütün bu farklı unsurlar da bilgisayar gibi soyutlama, kodlama, öz-düzenleme, sanallaştırma ve programlama paradigmalarının ürünleridirler (2019: 19-20): “Dijital kültür bu unsurların arasındaki karmaşık ve eytişimsel (diyalektik) etkileşimlerin ürünüdür” (2019: 20).

Dijital kültürün tam bir kültür yapısı olmaktan ziyade kişisel ve toplumsal yaşam biçimini çok hızlı bir şekilde değiştirme gücünü bünyesinde barındıran ve böylelikle kültürel değerlerde hızlı değişimin ortaya çıkmasını sağlayan bir aracı güç olduğu da söylenebilir. Sahip olduğu etkili araçlar sayesinde dijital kültür unsurlarının her türlü yapıyı çok kısa bir süre içerisinde ve derinden etkilediği söylenebilecektir.

2.2.2.1. Dijital Kültürü Oluşturan Öğeler

Bir toplumda dijital kültürün hâkimiyet derecesinin anlaşılabilmesi için incelenecek belli başlı öğeler bulunmaktadır. Her bir öğenin etki derecesi, o toplumda dijital kültüre olan eğilimi ve dijital kültürün etki alanını belirlemektedir. Dijital kültürü oluşturan öğelerin gücü toplumsal eğilim ve toplumsal imkânlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda dijital kültürün varlığına işaret eden ve dijital kültürü oluşturan ana öğeler aşağıdaki şekilde sayılabilir (Kırtay, 2020: 46-69);

- **Kişisel İnternet Kullanım Seviyesi:** Dijital kültürün yaygınlığına ilişkin ilk belirleyici kişilerin internete olan ulaşım imkânları ve kullanım seviyeleridir. Bir toplumda ne kadar fazla kişi internete ulaşabiliyor ve interneti aktif olarak kullanabiliyorsa dijital kültürün o derece etkin olduğu söylenebilecektir. İnternet kullanımının düşük olması durumunda ise dijital kültür araçlarının kişilere ulaşabilme imkânı olmayacağından internet kullanımı en temel öge olarak kabul edilebilir. Ancak ağ toplumu Castells (2016: 59)’ e göre küresel toplumdur.

Küresel olması dünyanın her yerindeki insanların ağlara katılım sağladığı manası taşımayacaktır. Küresel ağlara katılmayan hatta Chayko (2018: 1)'nın deyimiyle elektriğe dahi ulaşma konusunda ciddi problemler yaşayan bölgeler bile ağlar üzerinde gerçekleşen faaliyetlerden etkilenir.

- **Genişbant ve Mobil İnternet Hızı Seviyesi:** İnternet kullanım seviyesi kadar internet kullanım hızı da önemli bir öğedir. Dijital teknolojinin en önemli özelliği hız olduğundan internet hızı ve kalitesi, dijital kültürün önemli bir ögesi olarak kabul edilmelidir.
- **E-Kitap Okuyucu, Bilgisayar ve Tablet Kullanım Seviyesi:** Genel anlamda internet kullanımını sağlayan teknolojik araçlar olarak sayılabilecek olan e-kitap okuyucu, bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve benzeri araçlar, dijital kültürün ana öğelerini oluşturmaktadır. Bu öğelerin yaygın olarak kullanılması, dijital kültürün de hâkimiyetini artıracaktır.
- **Sosyal Medya Kullanım Seviyesi:** Sosyal medya kullanımı günümüzde tüm dünyada oldukça yaygındır. Serbest içerik paylaşımı ve çok yüksek sayıda kullanıcının olması nedeniyle sosyal medya günümüzde en önemli medya gücü hâline gelmiştir. İçeriklerinin tekelden yönetilememesi ve tüm dünyada kullanılıyor olması dijital kültür açısından sosyal medyanın önemli bir değer olmasını sağlamaktadır.
- **E-Devlet Kullanımı ve E-Devlet Gelişim Seviyesi:** Günümüzde devlet ve kamu kurumları hizmetlerinin önemli bir kısmını internet üzerinden vermektedir. Toplumunu oluşturan bireyler de ihtiyaç duydukları işlemleri belirli seviyelerde e-devlet mekanizmaları üzerinden gerçekleştirmektedirler. Ancak e-devlet uygulamalarının tüm toplumlarda eşit seviyelerde kullanıldığının ve e-devlet içeriklerinin aynı kapsamda olduğunun söylenebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle e-devlet uygulama içerikleri ve e-devlet kullanım oranları ile dijital kültür arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
- **Dijital Kütüphanelerin Gelişmişlik Seviyesi:** Günümüzde klasik kütüphane kullanımı giderek azalmakta ve yerini dijital kütüphaneler almaktadır. Dijital kütüphaneler sayesinde kişiler kolaylıkla istedikleri yayınlara ulaşabilmektedirler. Dijital kütüphaneler ise dijital kültür yayılımında önemli bir yere sahiptir.

Dijital kültür öğelerinin her geçen gün artması nedeniyle kısa bir süre içerisinde sayılan öğelere yeni öğelerin eklenmesi mümkündür. Yine dijital kültürün gelişmeyle hâlen var olan ve geçerliliğini koruyan bir kısım öğelerin de değerini kaybetmesi beklenebilen bir sonuç olacaktır.

2.2.2.2. Dijital Kültür Açısından Sosyal Medya Uygulamaları

Sosyal medya; Kullanıcıların içerik yaratma hakkında aktif rol oynadığı ve iletişim süreci içerisine katıldıkları, kolay bir şekilde güncellenebilen, kurumlara hedef kitleleriyle iletişimlerinde etkileşim kazanmaları ve kendilerine yönelik bilgilendirme, fotoğraf, video vb. içerikleri kendi hesapları aracılığıyla paylaşmalarına olanak sağlayan, yapısı sebebiyle çevrimiçi etkileşim mecrası olarak tanımlanmaktadır (Boztepe, 2014: 172). Daha farklı bir ifadeyle sosyal medyanın; Kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkânı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terim olarak ifade edilmesi de mümkündür (Sayımer, 2008: 123, : Solmaz vd. 2013: 24). Son olarak en basit tanımıyla sosyal medya; bireylerin internet ortamında zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın herhangi bir konuyla alakalı olarak fikir ve görüşlerini belirtmeye olanak sağlayan; İnternet teknolojisinin sunmuş olduğu imkanlarla ile birlikte fikir alışverişi ve paylaşımına dayanan bir platformdur (Bulunmaz, 2011 ; Atılğan, 2020 :11).

Sosyal medya vasıtasıyla dijital olarak tanımlanan bu çağda benliğimizin inşasındaki önemli bir boşluk sosyal medya tarafından doldurulmaktadır. Ayrıca sosyal medya insanlar tarafından bilinirliklerini ve statülerini arttırmak gayesiyle de kullanılmaktadır (Sabuncuoğlu,2015 ; Atılğan, 2020: 10). Sosyal medya üzerinde gerçekliğin şekil değiştirdiğinin ve kültür teknoloji arasındaki değişimin kanıtı niteliğindedir (Atılğan, 2020: 10).

Sosyal medya uygulamaları yeni nesil iletişim ve etkileşim uygulamaları işlevine sahiptir. Geçmiş dönemlerde fiziksel ortamlarda gerçekleşen iletişim ve bilgi paylaşımı, günümüzde dijital teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte sanal ortamlara taşınmış durumdadır. Böylelikle kişiler aynı ortamda bulunma gereksinimi duymaksızın iletişim kurabilir, belirli gruplara ait olabilir ve her türlü bilgiyi anlık olarak elde edebilir hâle gelmişlerdir. Elbette ki bu değişim kültürel anlamda da köklü bir değişime yol

açmıştır. Teknolojik gelişmeler ile birlikte değişen bu yeni iletişim ortamlarının ortak noktasını “dijitalleşme” oluşturmıştır (Güzel, 2016: 83).

2.2.2.3. Dijital Kültürde Dilin Kullanımı

Dil, kültür ve tarih, birbirini tamamlayan, biri olmadan diğerini açıklamanın mümkün olmadığı dolayısıyla her biri diğerinin içine geçmiş kavramlardır. Tarihte yaşanan çok sayıda siyasal ve toplumsal olay dili ve kültürü tamamıyla etkilemiştir. Humbolt’a göre de dil ve kültür sürekli birbirini etkilemektedir ve dolayısıyla dilde yaşanan yozlaşma ile kültürel yabancılaşmanın eşzamanlı olması muhtemeldir (Yaman ve Erdoğan, 2007: 238-239). Bu bakış açısı ile de dijital kültürü kendi dil yapısından ayrı düşünebilme imkânı yoktur. Dijital kültür ile birlikte yazılı kuralları olmayan dijital bir dil kullanımı ortaya çıkmıştır. Dijital medya araçlarına aşina olmayan kişilerin kullanmakta ve anlamakta zorlanacakları bu dil yapısı formal dil yapısına göre de farklı özelliklere sahiptir.

Dijital kültüre ait farklı dil kullanımı özellikle sosyal medya uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının özellikle genç nüfustan oluşması ve gençlerin sosyal medya kültürü ile yetişmeleri onların diğer yaş grubundaki kişilerden ayrılmasına da neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar Dünyada ve Türkiye’de gençlerin 300-400 kelime gibi çok dar bir kelime grubu ile iletişim kurduğunu göstermektedir. Bu durum sosyal medya uygulamaları için de geçerlidir. Dahası; sosyal medya uygulamalarında gençler günlük kullanılan dil yapısında da değişiklikler yapmakta ve platforma özgü bir dil yapısı kullanmaktadırlar. Özellikle genç nüfusun en önemli dijital kültür ögesi olan sosyal medya uygulamalarında başvurdukları dilsel değişim unsurları şu şekilde sıralanabilir (Büyükaslan, 2010: 25–30);

- Hece Düşmesi Ve Kısaltmalar: Slm: Selam, Mrb: Merhaba, Tsk: Teşekkürler, Nbr: Naber?, Kib: Kendine iyi bak, Npyn: Ne yapıyorsun?, aeo: Allah’a emanet ol.
- Ünsüz Düşmesi Ve İkinci Hecedeki Değişiklikleri: İilik: İyilik, Saol: Sağol, Dio: Diyor, Aney: Anne.
- İngilizce Kökenli Kelimeler: Ok: Tamam, Bye: Güle güle, Bradır: Brother

- Bozulmuş İngilizce - Türkçe Kelimeler: Sewsin: Sevsin, Dwm et: Devam et, Ewet: Evet, Weriyorum: Veriyorum
- Ses Değişiklikleri: Ajkm: Aşkım, Güsel: Güzel, Össledim: Özledim

Görüldüğü üzere dijital dil kullanımı aslında büyük ölçüde günlük dildeki kelimelerin değiştirilmesi ve yozlaştırılması üzerine kurulmuştur. Bu anlamda dijital dilin yeni bir dil yapısı ortaya koyduğu veya dilin mevcut yapısını geliştirdiği söylenemez. Ayrıca kullanılan bu dil yalnızca dijital platformlarda kalmamakta ve günlük yaşama da sirayet etmektedir. Bu durum dijital dil uygulamalarının kültürün en önemli yapı taşı niteliğinde olan toplumsal dil yapısını da olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Dijital ortamlarda nesnelerin dijital dilinin kökeni nesnelerin 0 ve 1 değerleri üzerinden özel bir kodlama yöntemiyle elektronik ortamlara kodlanmasına kadar dayanmaktadır. Bu yönüyle dijital dil bilgisayar dili olarak tanımlanabilir. Dijital ortamdaki her nesnenin her harfin ve dahi her sembolün altında bahsi geçen dijital kodlama yöntemini görebiliriz. Dijital mecralarda gerçekleştirdiğimiz eylemlerin tamamı arka planda bu kodlama ile gerçekleştirildiği gibi bu kodlamaların tarafımızca anlaşılması da dijital dili oluşturur. Bugün somut bir şekilde paraya el sürmeden internet bankacılığı vasıtasıyla ödediğimiz faturalar arka planda çalışan kodlama ile ilgili kurumlara iletilirken aynı şekilde ilgili kurumlardan gelen onaylandı veya hatalı işlem gibi bildirimlerin tarafımıza iletilmesi için de aynı sistem gereklidir. Dijital dil günlük hayatımızda televizyondan cebimizdeki telefona, buzdolabımızdan aracımızda çalan şarkının kime ait olduğunu öğrenmemize, ortamdaki havanın kaç derece olduğunu fırında pişireceğimiz yemeğin tam süresini dijital dil üzerinden anlaşılmaktadır. Bu durum ise dijital dilin gündelik hayatımıza kolay bir şekilde yerleşmesini kolaylaştırdığı gibi dijital dilden vazgeçilmesini her geçen gün daha bir zorlaştırmaktadır (İspir, 2013: 3 - 5).

2.2.2.4. Birey ve Aile Kavramları Açısından Dijital Kültürün Önemi

Dijital kültür güçlü bir etki alanına sahip olmakla birlikte toplumu oluşturan tüm bireyleri ve aileleri aynı ölçüde etkilememiştir. Bu noktada ortaya çıkan dijital yerli ve dijital göçmen kavramları konuyu çok daha net bir şekilde açıklamaktadır. Dijital yerli olarak isimlendirilen kişiler 1980'li yıllardan sonra doğan, ilk yaşam dönemlerinden itibaren teknoloji ile iç içe bir yaşam süren ve dijital kültür öğelerini kolaylıkla

benimseyip, içselleştirebilen kişilerdir. Bu kişiler yalnızca dijital kültür öğelerini kullanmaz aynı zamanda onun doğal bir parçası konumunda olurlar. Buna karşılık 1980’li yıllardan önce doğan ve dijital göçmenler olarak nitelendirilen kişiler ise dijital kültür döneminden öncesi dönemi bilen ve sonrasında ortaya çıkan dijital kültür anlayışının getirdiği yeniliklere ayak uydurmaya çalışan kişilerdir. Dolayısıyla bu kişiler dijital kültür açısından tam bir yerli özelliği gösteremez ve göçmen benzeri bir anlayış ile yeni kültüre ayak uydurmaya çalışırlar (Medin, 2018: 146).

Konu aileler açısından değerlendirildiğinde ailelerin her iki grup insanı da bünyesinde barındırabildiği görülecektir. Bu anlamda ailelerin önemli bir kısmında dijital kültüre yönelik adaptasyonun sağlanması noktasında çeşitli çatışmaların ve anlaşmazlıkların görülebileceği söylenebilir. Özellikle post dijital kültür dönemini de içerisinde barındıran ve 2000’li dönemleri ifade eden bir dönemde yaşamla tanışmış kişiler açısından bu çatışmalar çok daha yüksek olabilir. Zira dijital kültür dışında bir yaşam bilmeyen bu nesil, kökeni dijital kültür öncesi döneme dayanan kişilerle kolaylıkla iletişim kuramayacak ve ortak paydalarda buluşamayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL DEĞERLER AÇISINDAN SOSYAL DAYANIŞMA KAVRAMININ İNCELENMESİ

3.1. Sosyal Değer Anlayışı

Bireylerin söylem ve davranışlarının ölçüsü olup, onların tüm ihtiyaçlarını gidermeye yarayan ve yine bireyleri bütün varlıklardan ayırmaya yarayan ilkelerin tamamına değer denir. Aynı zamanda sosyal değerler insan hayatında ölçüt işlevi de görmektedir; neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamamız adına bize ölçütler sağlar. Sadece bu açıdan bile değer kavramının gündelik ve sosyal hayatımızda edindiği yerin önemini görebilmekteyiz. Değer kavramı bu kadar önem taşıyorken hak ettiği ilgiyi görmeyip üzerinde çok durulmamaktadır (Sarı, 2013: 201-203).

Sosyal değer kavramının iyice özümsemesi için ana hatlarıyla tanımlanmasının ve bütün karakteristik özelliklerinin ortaya konması gerekir. Sosyal değerler temel insani değerler olduğundan dolayı felsefeden ahlaka estetikten hukuka kadar uzanan büyük bir alanı doldurmakla kalmayıp toplum ve onun daha küçük parçası olan bireyin bütün hareket ve davranışlarını içine alır. Onlara bir anlam ve değer kazandırır. Sosyal değer kavramı girift yapısından dolayı disiplinlerarası bir kavram olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla bir yandan temelini felsefedeki değer felsefesinden alsa da sosyoloji alanına da koyarak değerler sosyolojisini oluşturur (Sarı, 2013: 203).

3.1.1.Sosyolojik Açıdan Değer Kavramı

Değer kavramı disiplinlerarası bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefe de “Bir şeyin önem ölçüsünü gösteren, onu anlamlı, istenir, faydalı veya ilgi konusu hâline getiren nitelik” (Cevizci, 1999: 202). Sosyolojide “Nesne ve olayların bir toplum, bir sınıf ya da bir insan bakımından taşıdığı önemi belirleyen niteliği” (Ozankaya, 1995: 36) ve psikolojide Bir değer, belirli bir davranış tarzının veya yaşam amacının bir diğerinden daha üstün olduğu yönündeki oldukça istikrarlı ve derin bir inançtır. (Bilgin, 2003: 80) gibi tanımlar ön plana çıkmıştır. Verilen tanımlamalar ışığında görülmektedir

ki değerin ayırt edici niteliği herhangi bir nesneyi ya da herhangi bir bireyi önem ve ihtiyaç yönüyle kendi türünden olanlardan ayırt etmesi ya da ayırt ettiğine dair mevcut inancına karşılık gelmektedir.

Değer kavramını analiz ederken, tercih ve ihtiyaç bileşenlerinin yanına üçüncü bir özellik olarak Tuğral'ın tespiti olan "tümel nitelik" özelliğini de koyabiliriz. Zira değerler, nesnelerin önem sırasını belirlemekte, önceliklerimizi sıraya koymaktadır. Örneğin; tamamıyla yabancı olduğumuz bir konumda yer aldığımız faraziyesiyle hareket edelim yapacağımız alışveriş konusunda birbirleriyle tamamen aynı ürünleri elinde tutan iki marketten kapısına tuttuğumuz takımın ve mensubu olduğumuz milletin bayrağını asan adamı tercih etmemiz diğer tüm şartlar sabit tutulduğunda daha olasıdır (Tuğral, 2005: 20). Sosyal yaşantımız veya hayatımızın tamamı düşünüldüğünde aslında bugüne kadar gelmemizin sebebi iyi veya kötü anlamda olması fark etmeksizin tercihlerimize dayanmaktadır ve yine aslında bu tercihler omuzlarımıza bazı sorumlulukları yüklerken bazı sorumluluklardan kurtaracaktır. Bir başka ifadeyle her tercih aslında tercih etmediğimiz durumlardan vazgeçişin diğer bir adıdır. Buradan değer kavramına yaklaşırsak şayet tercih ettiğimiz şey her neyse vazgeçtiğimiz duruma sonuçları düşünülmeksizin değmelidir ya da değeceği konusunda tarafımızca bir inanç vardır. Örneğin; A takımını desteklemeyi tercih etmem A takımı dışında kalan tüm takımları desteklememden vazgeçtiğim anlamı taşımaktadır. Kendi eğilimlerimden dolayı A takımını tercih etmek A takımı dışındaki tüm takımları desteklemekten daha üstündür, daha kıymetlidir. Bir başka deyişle A takımını tercih etmek kalan tüm takımlar içerisinde herhangi birini tercih etmeye değer (Tuğral, 2005: 25-26).

Değer nedir sorusuna Güngör, "bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç" (Güngör, 2000: 27) olarak cevap vermektedir. Bu inancı besleyen faktör, kişinin değerlendirme arzusudur. Çünkü kişinin kendisini ve etrafındaki kişi ve olayları değerlendirmesi insanın kendisinden ayrı düşünülemez bir vasfıdır. Bu değerlendirme ise, kişinin ve toplumun değerleri ve kişinin ilgisinin odaklandığı kişi ya da nesne arasındaki öznel durumlara göre belirlenir (Kant, 2013: 7). Öte yandan değerlendirmenin bu öznel yönü, değerlerin ontolojik olarak varlık sorununu da tartışmaya açmıştır. Özellikle felsefe ve sosyoloji, kimi zaman değerlerin bir olgu olarak bilimin konusu olamayacağını söylerken, kimi zamanda değer sahibi olmak, bir bilim adamı için araştırdığı konuya tarafsız kalamayacağı için olumsuz bir vasfı olarak görülmüştür.

Fichter’e göre sosyolojide değerler üzerine yapılan tartışmaların yerini tutabilecek başka bir konu bulunamaz. Bir kısım sosyal bilimci toplumsal değerlerin somut bir gerçeklik taşımadığını, değerlerin bir kişinin bireysel değerleriyle ilgilenmeksizin incelenemeyeceğini, sosyal bilim çalışmasının dışında ahlaki ve psikolojik birer olgu olduğunu ileri sürmektedir. Ancak sosyal bilimciler değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğunu, ilmî açıdan tetkik edilebileceği noktasında hemfikirdirler (Fichter, 2011: 165-166).

Diğer alanlarda olduğu gibi sosyolojide de sosyal değerler en çok tartışılan konulardan biridir. Hatta “*sosyologlar arasında belki de hiçbir konu, değerler kadar tartışmalara yol açmamıştır.*”(Fichter, 2011: 165). Psikoloji, felsefe ve ahlaktan farklı olarak sosyolojide nesnelerin “doğal değeri veya bunlara herhangi bir birey tarafından atfedilen özel, kişisel değerlendirmeler ile doğrudan doğruya ilgilenilmemektedir.” (Fichter, 2011: 166-167). Sosyoloji kaynaklarında sosyal hayatı açıklamak için kullanılan temel kavramlardan biri olan değerler (Erdoğan, 1989: 54 ; Yazıcı, 2014: 210); sosyolojik olarak grup veya toplumun, kişilerin, örüntülerin, hedeflerin ve diğer sosyokültürel nesnelerin önemliliği üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlanır (Fichter, 2011: 166). Inkeles’in belirttiği gibi sosyologlar ve antropologlar tarafında yapılan birçok tanımda değer teriminin kesin bir sonucu veya gayeyi ifade eden ve sosyal ilişkilerin hedefini gösteren bir kavram olduğu noktasında birleştiği görülmektedir.

Sosyologlara göre “değer, belli bir kişinin veya grubun, bilinen belli eylem ve davranış seçenekleri arasından açıkça veya kapalı biçimde tercih edileni ifade eden bir kavramdır. Değer kavramı sosyolojik olarak bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul ve tasdik edilen, onların ortak duygu, düşünce, amaç ve çıkarını yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançlardır (Kızılçelik ve Erjem, 1992: 99).

Diğer bir tanımda ise değerler, bir kişinin veya sosyal grubun kabul ettiği standartlar, inançlar ya da moral ilkeler olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlardan değerlerin; bireylere hayatlarında yol gösteren, hem toplumların ayırt edilmesini hem de toplumun/toplumların kaynaşmasını “sağlayan pekiştirici ve kuşatıcı” (Avcı, 2007: 21) ilkeler ve inançlar olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal değerler, “neyin doğru, neyin yanlış,

neyin iyi, neyin kötü, neyin güzel, neyin çirkin, neyin adil olduğu konusunda genel yargılara varma olanağı tanırırlar. Toplum yaşamında hemen her şey, bu değerlere göre algılanır. Böylelikle bireyler yaşamın anlamını öğrenirler.” (Güven, 1999: 163). Bundan dolayı, tutumları toplumsal değerlerle tanımlamak gerektiği gibi; toplumsal değerleri de, karşıt olarak, tutumlar, kişisel tercih ve güdülerle tanımlamak gereği ortaya çıkmaktadır (Anar, 1983: 10). Özetle; sosyal değerler, bir gruba ya da topluma üye olan bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlaki inançlardır. Değerler bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarında bir ölçüt olarak ortaya çıkar.

3.1.2. Değerlerin Nitelikleri

Değer kavramının iyice özümsemesi için niteliklerinin saptanması elzemdir. Değer kavramı özellikleriyle birlikte ele alındığına toplumsal yapıdaki yerini çok daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Değer özelliklerini Fichter (2011:167) aşağıdaki gibi sıralamaktadır;

- Değerler kabul gördüğü toplumun bireylerince paylaşılır ve bireyler arasında bir uzlaşma meydana getirir.
- Değerler bireysel boyutlarıyla ön plana çıkmazlar. Toplumsaldırlar.
- Değerlere toplum tarafından fonksiyonalist açıdan bakılır; ortak refah ve toplumun gereksinimlerinin karşılanması için gerekli görülür.
- Değerler için aşırı olarak niteleyebileceğimiz özveri sergilenebilir; Japon kültürüne ait olan harakiri yenilgiyle sonuçlanan savaşlar sonrasında samurayların seppuku ismi verilen törende karınlarını yarması sonucu canlarına kıymalarıdır. Yenilgiyi topluma layık görmeme toplum ile fazla özdeşleşme durumundan kaynaklanmaktadır.
- Toplumu oluşturan bireyler arasında consensus (uzlaşım) gerçekleştirirler.
- Bireyin toplumsallaşma sürecinde yaşadığı toplumun değerleri onu hazır bir şekilde karşılar. Tıpkı kültürde olduğu gibi değeri de birey öğrenir özümser uygular ve kendinden sonraki kuşaklara aktarır. Yani başka bir ifadeyle toplumsallaşma süreciyle bireylere toplumun değerleri, normları öğretilir (Güven, 1999: 163). Bu örgü dışına çıkan veya direnen bireyler ise toplum tarafından dışlanma veya daha farklı şekillerde cezalandırılır. Her ne kadar toplum tarafından böyle cezalandırmalar söz konusu olsa da birey zaten bu toplumun içine

doğduğundan genel kalıpların dışına çıkması azımsanacak ölçüde küçük bir orana tekabül etmektedir.

- Değer kültür gibi kuşaktan kuşağa aktarılır ve bu yüzden de süreklilik özelliğini bünyesinde barındırır.
- Değerler dil ve sembollerle aktarılır; bir toplumun konuştuğu dil ve ortak sembolleri o toplumdaki grupların ve kurumların ortak değerlerini hem yansıtır hem de yaşatır. Örneğin şan, şeref, gibi kelimeler ile evlilik sürecinde yapılan törenler sosyal değerleri yansıtır.
- Değerler değişime açıktır; Felsefede, değerler konusunda yapılan en önemli tartışmalarda cevabı aranan soru, değerlerin relativliği ya da mutlaklığı sorusudur. Değerlerin değişmediğini savunan görüşlere karşılık, değerlerin relativliğini savunan görüşlere göre, “mademki farklı toplumlar ve çağlar aynı değerden başka şeyler anlıyor veya aynı ‘şeye’ bazen ‘iyi’ deyip herkesçe yapılmasını bekliyor, bazen da ‘kötü’ deyip yasaklıyor, değişmez bir değer yoktur.” (Kuçuradi, 1971: 19).

Rokeach (1973) ve Williams (1979) de değerlerin değişime açık yapılar olduklarını; özellikle de, zaman içinde ortaya çıkan gereksinimleri karşılamak için değer önceliklerin değiştiğini belirtmektedirler (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60 ; Yazıcı, 2014 : 212). Değerlerin değişime açık olduğu görüşlerine karşılık bazı değerlerin evrensel olduğu, hangi çağda olursa olsun, her kültürde bir takım değerlerin var olduğu görüşü de ileri sürülmektedir. Fichter’e göre, “sosyal bilimciler değişmeyen ve mutlak değerleri incelemezler. Bunlar daha çok filozof, teolog ve etikçilerin analiz konusudur.” (Fichter, 2011: 167). Evrensel bir ahlak sisteminin bulunması için çalışan bazı filozoflar kültür farklılaşmalarının yanlış anlaşılması gerektiğini özellikle belirtmeye çalışmışlardır.

- Değerler anlam veren standartlar, inançlar ya da ahlaki ilkelerdir;
- Değerler; davranışların, insanların ve olayların seçilmesini veya değişimini yönlendiren standartlardır; Schwartz ve Bilsky (1987)’nin çeşitli kuramcılarının üzerinde uzlaştıkları özelliklerden yola çıkarak yaptıkları değerler betimlemelerinde ulaştıkları tespitlerden biri değerlerin, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev gördükleridir (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60). Değerler, bu işleviyle sosyal algıyı ve değişimin yönünü etkilemektedir.

Yukarıda özellikleri verilen sosyal değerleri örf ve adetler olarak ele alan Aytaç (2002: 183)'a göre ise, sosyal değerlerin üç temel niteliği vardır: a) Devamlılık özelliğine sahiptirler. b) Akla ve mantığa uyma mecburiyetleri yoktur. c) İnsanları kendilerine uymaya zorlayıcı bir nitelik taşırlar.

3.1.3. Değer Kavramının Kişisel ve Toplumsal Fonksiyonu

Fonksiyon (işlev), sosyolojide herhangi bir sosyal olgunun, bütün içinde yerine getirdiği görev ya da bir sistemdeki diğer birimler (sosyal, kültürel, kişilik) için bir birimin (kurum vb.) işleyişi ya da varlığının sonuçlarıdır (Kızılcı ve Erjem, 1992: 168).

Eylemler için bir hedef oldukları kadar sonucu değerlendirmeye yarayan değerler her şeyden önce bir ölçek görevini yerine getirirler. Yani değerler eylemin başında, sürecin bizzat içinde ve sonunda yer alırlar. Çünkü bu, insanın bilinç dünyasında ve vicdanında başlayan bir etki biçimidir (Aydın, 2011: 41). Bu çerçevede değerlerin bazı görevleri şöyle sıralanabilir:

- Değerler, yargılamada birer araç olarak kullanılır. İnsan, grup ve kategorilerin toplumsal önemlerini ölçme, toplumda çeşitli tabakaları betimleme, bireye, çevresindekilerin gözünde hangi yeri işgal etmekte olduğunu öğretir.
- Kişilerin dikkatini istenen, yararlı ve önemli görülen kültür nesneleri üzerinde odaklaştırırlar.
- Toplumda ideal düşünme ve davranma yollarını gösterirler.
- Sosyal rollerin sevilmesinde ve gerçekleştirilmesinde rehberlik ederler.
- Toplum düzenini sağlama ve sürdürme bakımından bir sosyal kontrol ve baskı araçları görevini yerine getirirler.
- Dayanışma araçları olarak devreye girerler.
- İnsanları ve olayları nitelendirmek, eylemleri seçmek ve meşrulaştırmak ölçütü olarak kullanılırlar (Schwartz, 1992: 1 ; Yazıcı, 2014: 213).

Sosyal değerlerin bu görevlerinden, onların en önemli fonksiyonlarının toplumsal dayanışmayı sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, sosyal değerlerin işlevleri en etkili şekilde toplumların çözülme ve bunalım dönemlerinde ortaya çıkar. Bu süreçte, sosyal dayanışmayı öneren ailenin, dayanışmanın, dostluğun, arkadaşlığın önemini vurgulayan değerler daha çok önem kazanır. Bu tespitten hareketle değerlerin toplumsal yapıdaki özellikleri ve işlevleri şöyle bir örnekle somutlaştırılabilir: Bir binanın

yapımında kullanılan demir, kum, kireç gibi malzemeleri bir arada tutan çimento ne kadar gerekli ve önemli ise toplumsal kurumların anlaşılmasında, işleyişinde ve varlığını sürdürmesinde sosyal değerler o kadar gerekli ve önemlidir (Yazıcı, 2013: 1002). Örneğin iyilik, doğruluk, şefkat, sadakat, vefa gibi manevi değerlere saygı toplumsal yapının ve sosyal ilişkilerin temel bağlarıdır. Bu ve benzeri manevi değerler toplumsal hayatta yaşamayı anlamlı kılar.

3.1.4. Sosyal Değer Anlayışında Değişime Neden Olan Faktörler

İnsanın günümüz şartlarında hayatını başarılı bir şekilde idame ettirmesinde ve diğer insanlarla sağlıklı bir ilişki kurmasında etkili olabilecek değerler vardır. Bilhassa küresel dünya şartlarında üretim yönetim ve pazarlamanın daha başarılı olabilmesi için öne çıkarılan yeniliğe açık olmak, girişimcilik, değişkenlik, kendini bir diğerinin yerine koyabilmek, yani hemhal olabilmek ve üretkenlik gibi değerler ağırlıklı olarak kariyer yapmaya ve iktisadi bir menfaatin teminine yöneliktir. Günümüz rekabetçi dünyasının en önemli değeri “başarı” ve “sahip olmak” olarak kendini hissettirmekle beraber bu başarı ve sahip olmanın ahlaki olması gerekliliği arka plana itilmektedir. Değer verilen her şey, o değeri verene göre bir değerdir, ama bu değer verilen şey de ahlaki olmalıdır.³

Başarılı ve sahip olma İslam düşüncesinde mutlak değil de, belli kayıtlar altında bir değer olarak görülür. Başarılanın ve elde edilenin meşru ve helal olma gerekliliğinin yanında, diğer bir kayıt ise onun bir diğerinin zararına elde edilmiş olmamasıdır. Buna ayrıca sahip olunanı ahlaki ve meşru yollardan elde etmeyi ve bunu ihtiyaç sahipleriyle belli bir oranda paylaşmayı da ekleyebiliriz. Bu paylaşmanın en önemli boyutunu İslam’ın sosyal ve toplumsal adalet ve sorumluk şiarını gerçekleştirme amacını güden zekât ibadetinde görebiliriz. Zekât hem insanlar arası duygusal ilişkilerin gelişmesi, hem de iktisadi destek sağlama bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Faizin haram kılınması paranın ekonomiye kazandırılması, yani iş ve emek üretimi için kullanılması anlamını taşır, iş ve emek ise önemli sosyal ve iktisadi değerlerdir. Faiz gerçek yatırım yapıp istihdam gerçekleştirilmeden elde edilen bir gelir olarak görülüp bir anlamda haksız kazanç aracı olarak vasıflandırılmakta, bu hâliyle de karşı (menfi) bir değer olarak telaki edilmektedir. Buna karşın zekâtın ekonomik alanda zorluk içinde olanlarla sosyal dayanışma bağlamında bir mecburiyet olarak iktisadi yönden yeterli güce sahip insanlara

³ https://www.pegem.net/Akademi/sempozyumbildiri_detay.aspx?id=126528 Erişim Tarihi 24.08.2021

yüklenmesi yardımlaşma, sosyal sorumluluk, toplumsal bağların güçlenmesi gibi değerlerin hayat bulması anlamına gelmektedir (Yazıcı, 2013: 1002).

3.2. Bireyin Sosyalleşmesi ve Toplumsallaşması

Toplumsallaşma sürecinin üç temel görüntüsüne değinen Doğan (1996: 94), süreci kültür edinme, kişilik ile kültürün bütünleşmesi, toplumsal çevreye uyum süreci olarak belirtir. Öztekin (2014: 242-243), göre toplumsallaşma süreci, kişinin toplumsal kültürü öğrenmesiyle başlar. Yani toplumdaki kültür artıkça bilinçlenme de artacak ve toplumsallaşma ilerleyecektir. Bu sürecin başı, toplumsallaşma araçlarından ailede başlayıp ve ölümle sonuçlanan bir yoldur. Süreç devam eden bir takım sosyal ve psikolojik etmenleri barındırır. Kazanma ve etkileşim süreci; toplumsallaşan bireyleri, toplumsallaşmanın aracı olan kurumları, öğrenilen davranışları, kabulleri ve eğilimleri kapsamaktadır (Acar ve Uslu, 2016: 321). Tolan (1978: 231), sosyalleşmede çocuklara uygulanan ceza-ödül ilişkisini önemli bulmaktadır. Sosyalleşme sürecinin olumlu bir nitelik kazanması için çocuğa verilecek cezanın kapsamı ve düzeyi, çocukta kişiliğin gelişmesine mutlaka katkı sağlamalıdır. Sosyalleşme sürecini, bireyin doğumuyla başladığını ve tüm yaşam boyu süren bir toplumsal etkileşim şeklinde cereyan ettiğini belirten İçli (2012: 117) ise toplumsal davranış kalıplarını kişiye aktararak süreç esnasında bireyin, o topluma mensup olacağını söylemektedir.

Güven (1999: 164) de kişinin toplumsallaşma sürecinde, toplum tarafından önemsenilen normları öğrendiğini belirtir. Burada önemli olan nokta, kişinin hem kendi sınırlarını tanıması ve bu çerçevede davranış göstermesi hem de öteki bireylere karşı nasıl davranmasını gerektiğini bilmesidir. İnsanın yaşamı süresince öğrendiği tecrübeler neticesinde, inanç ve bilgi yönünden pek çok farklı bakış açısının zaman içinde benimsenmesini sağlamaktadır. Çocukluk dışındaki diğer dönemlerde de insanlar farklı kurallar, değerler, tutumlar ve inançlara bağlanarak sosyal çevrelerini değiştirirler. Sosyal bilimciler bu durumun bir sonucu olarak, süreci iki kısma ayırmışlardır (Akın, 2009: 15). Örneğin Bauman, “Birincil toplumsallaşma, insan gelişiminin hızlı yaşandığı; ikincil toplumsallaşma süreci ise, hayatın daha sonraki bölümünde meydana gelen sürekli benlik dönüşümleridir.” şeklinde ayırmaktadır.

3.3. Sosyal Bütünleşme

Birleşmek, kaynaşmak, birlik ve uyum içinde olmak, dengede bulunmak gibi anlamlara gelen bütünleşme, sosyolojik terminolojide, toplumdaki küçük ya da alt gruplar, cemaatler, çıkar grupları, kurum ve kuruluşlar gibi sosyal yapının çeşitli öğeleri arasındaki birbirini tamamlama ve kaynaşma durumunu ifade etmektedir (Günay, 2014: 343). Bir başka deyişle bütünleşme, işleyen bir bütüne ve sosyal sisteme sahip olabilmek için sosyal sisteme dâhil olan unsurların birbirleri ile uyum hâlinde olmaları durumudur (Erkal, 2016: 264). Bütünleşme, toplumdaki birbirinden ayrı parçaların tek bir ünite oluşturacak hâle gelmesini sağlayan süreçtir. Bu bakımdan bütünleşme içerisinde bir tür örgütlenme sürecini de barındırır. Toplumun türlü faaliyetlerinin birbiriyle ahenkli olma derecesidir (Dönmezer, 1984: 192).

Bütünleşme kavramı esasen kişi ve grupların anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirilmesi ve sosyal ihtiyaçların sistematik bir şekilde karşılanması demektir (Coşkun, 2004: 13). Sosyal bütünleşme ise, kişilerin veya sosyal grupların dünya görüşleri ile toplumdaki milli kültürün arasındaki farkın asgari seviyede olması durumu olarak tanımlanabilir. Yine sosyal gruplar arasındaki sosyal mesafenin, toplumun işleyen bütününe aksatmaması hâline de sosyal bütünleşme denilebilir (Erkal, 2016: 265). Bir başka tanımla sosyal bütünleşme, bir toplumu meydana getiren kişilerin, muhtelif grupların ve daha büyük çeşitli ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen oluşturacak şekilde birleşmeleri sürecidir. Başka bir açıdan ise sosyal bütünleşme, bir toplum ve sosyal grup içine nüfuz eden kültürel değerlerin toplumu oluşturan fertler tarafından içselleştirilmesi ve böylece fertlerin toplumun sosyo-kültürel değerleriyle uyumlu bir biçimde yaşama durumuna gelmesi süreci olarak ifade edilebilir (Günay, 2014: 343).

Toplumun sosyal ve ekonomik yönden gelişmesi, bütünlük hâlini koruması ve herhangi bir çözülmeye maruz kalmaması için bütünleştirici unsurlarının ve bütünlük hâlinin korunması gerekmektedir (Er, 1990: 444). Bir toplumun, sosyal grubun veya sistemin varlığını koruyabilmesi ve mevcudiyetini devam ettirebilmesi ise üyelerinin ve sistemi meydana getiren parçaların bir arada kalabilmelerine, bağılıklarını devam ettirebilmelerine yani grubun istikrarına, bir bütün teşkil edecek şekilde parçaların birbirine uyumu veya uyumlu hâle getirilmiş olmasına bağlıdır (Günay, 2014: 343). Bir başka deyişle istikrar, grubun bütünleşmesi aracılığıyla gerçekleşir. Grup bütünleşmesi,

üyelerin birbirleri ile olan ilişkileri ile bağlantılıdır. Bu sebeple toplumda bulunan bazı gruplar ileri derecede bütünleşirken bazı gruplar daha az bütünleşir (Dönmezer, 1984: 192). Hatta aynı toplum bir hususta yüksek derecede bütünleşirken, diğer bir hususta daha az bütünleşmiş olabilir (Dönmezer, 1984: 192; Günay, 2014: 344). Bütünleşmenin farklı derecelerde olması toplumun ahengini bozmaz. Bilakis bu tabii bir durumdur. Burada toplumun bütünleşmesini zayıflatacak olan derece farklılıkları değil; anomi, ideolojik tavırlar, saldırganlık, ahlak dışı davranışlar, milli ve manevi duygulardan sapmalar, zararlı alışkanlıkların artması gibi faktörlerdir. Bu faktörlerin grup içinde yaygınlaşması toplumda çözülme hızlandırıcı etkiye sahiptir.

Sosyal çözülme ve sosyal bütünleşme konuları İkinci Dünya Savaşından sonra ekonominin hızla büyümesi, toplumların hızla gelişmesi ve anomi durumunun baş göstermesi sonucunda sosyologların gündemine hızla düşen konulardır. Modern toplumlar değişen dünya dengeleri içerisinde kendilerine yeni bir düzen kurma problemleri ile karşı karşıyadır. Sosyal bütünleşme bu bakımdan önem taşımaktadır. Sosyal bütünleşme durağan, güce dayalı ve değişmez bir denge hâli değildir. Bu sebeple toplumun gelişme ve büyümesi sosyal bütünleşme ile desteklenmediği takdirde sistem aksayabilir (Erkal, 2016: 260-261).

Toplum, sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşim hâlinde olan ve ortak bir kültür paydasında buluşan pek çok insanın bir araya gelerek oluşturduğu birliktelik (Fichter, 2011: 73) olarak tanımlanabilir. Genel olarak değerlendirdiğimizde toplumun, kültürel açıdan benzer grupların toplamından müteşekkil (Fichter, 2011:74) olduğunu görürüz. Mamafih bu durum bizlere toplumdaki bütünleşmeden söz edebilmemiz için kültürel bütünleşmenin gerçekleşmiş olmasının önemini göstermektedir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, toplumlarda muhtelif sosyal bütünleşme tiplerinin ortaya çıktığını kolayca görebiliriz. Sosyologların görüşleri genel olarak ‘normatif bütünleşme’ ve ‘fonksiyonel bütünleşme’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütünleşme kavramını ilk olarak sosyoloji gündemine taşıyan Durkheim ise bir toplumda bütünleşmenin temini için iş bölümüne bağlı olarak Mekanik dayanışma’ ve ‘organik dayanışma gibi iki dayanışma tipinden bahsetmektedir. Kısaca yaygın bütünleşme şekillerini açıklayacak olursak normatif bütünleşme, bir toplumun üyesi olan fertlerin fiil ve davranışlarının, o toplumun normatif değerleri ile ahenkli bir şekilde koordine edilmiş ve uyumlu hâle getirilmiş olması hâlinde ortaya çıkacaktır. Parsons’a göre; toplumda

böyle bir bütünleşmenin gerçekleşebilmesi, toplumun ortak değerlerinin, içtimai sistemlerin yapısal unsurlarında müesseseleşmiş olması koşuluna bağlıdır. Toplumda yüksek derecede normatif bütünleşme sosyal istikrarı ve sürekliliği sağlar. Fonksiyonel bütünleşmede ise kişilerin bağlı oldukları toplumda edindikleri mevkiler ve üstlendikleri roller icabı sosyal fonksiyonlarını yerine getirme ve birbirlerini tamamlama durumu söz konusudur (Günay, 2014: 344-345).

Sosyal bütünleşmenin olabilmesi için öncelikli olarak kültürel bütünleşmenin gerçekleşmesi gerekir. Kültürün bütünleşmesi toplumun bütünleşmesini sağlar ve kuvvetlendirir. Kültürel bütünleşmenin eksikliği toplumu karışıklığa sürükler. Kültürel bütünleşme olmaksızın sosyal kişiler örüntü ve rollerini tam olarak yerine getiremezler ve sosyal gruplar kurumsallaşmış yapıları verimli bir şekilde kullanamazlar. Kültürel bütünleşme, toplumun sahip olduğu normları, moral değerleri, inançları, değer yargıları, gelenek ve görenekleri gibi manevi değerlerdeki bütünlüğü, ortak olma durumunu ifade eder. Yani kültürel bütünleşmede cemiyetin bütün sosyal gruplarını, organizasyonlarını ve müesseselerini manevi değerler etrafında birleştirme söz konusudur (Kaya, 2008: 63). Hülasa toplumun sürekliliği kültürün aktarımı ile gerçekleşir ve kültür, sosyal bütünleşmeyi sağlayan, güçlendiren ve muhafaza eden bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten ötürü kültür, sosyal bütünleşmenin çimentosudur (Erkal, 2016: 263).

Dayanışma, bir topluluktaki bireylerin birbirlerine içten ve samimi bir şekilde bağlı olarak topluluğun devamının sağlanmasıdır. Dayanışma topluluğun bütünleşme derecesine göre değişiklik göstermekte ve aynı zamanda aidiyetin ileri düzeydeki göstergesi olarak görülmektedir. (Erkal, 2016: 17). Dayanışma ve bütünleşme bu yönüyle sıkı bir ilişki içerisinde. Dayanışmanın yüksek düzeyde olduğu toplumlarda sapma olayları daha az miktarda görülürken bütünleşmenin de ileri düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

3.4. Sosyal Dayanışma

Dayanışma kavramı (TDK, 2021) de bir topluluğu oluşturan kişiler bir şeyi gerçekleştirmek için duygu, düşünce ve çıkar birliği göstermek, birbirini kollamak, olarak

geçmektedir.⁴ Fransız sosyolog Durkheim iş bölümünün toplumdaki rolünü açıklarken, sempati duyduğumuz insanlar üzerinden yola çıkar; sempati duyulan insanların bazen bize çok benzediğini bazen ise bizden oldukça farklı olduğunu dile getirir. Herhangi bir noktada eksiği olan bir insanın o eksiği tamamlayacak nitelikte olan başka bir insana sempati duyabileceğini ifade eder. Bu noktadan hareketle iki veya daha fazla insanın birbirlerinin eksikliklerini tamamladıkları için aralarında bir dayanışma oluşmaktadır (Kızılıçelik, 1994: 191). Dayanışma etimolojik olarak ise dayan- fiilinden gelmektedir. Normal şartlar altında yani herhangi bir olumsuzluk söz konusu değilken dayanışmanın ortaya çıkması beklenebilir bir durum değildir. Durkheim' ın da belirttiği gibi ya bir eksikliğin tamamlanması gerekmekte ya da dayanışmanın ortaya çıkması için herhangi bir olumsuzluğun olması gerekmektedir. Toplumsal anlamda bu olumsuzluklara; sosyal eşitsizlik, köklü değişimler sonucu topluma uyum sağlayamama, herhangi bir doğal afet vb gibi durumlar örnek olarak gösterilebilir.

Fransız sosyolog Emile Durkheim hayatı boyunca bir takım değişiklikler aracılığıyla toplumu dönüştürme konusuyla ilgilenmiştir. Özellikle de toplumun bir arada bir bütün gibi durmasını sağlayan dayanışma konusuyla meşgul olmuştur. Durkheim'a göre dayanışma, kişiler toplumsal gruplarla bütünleşmişse ve bu gruplar paylaşılan bir dizi değerlerle ve geleneklerle düzenlenmişse sürdürülebilmektedir. Durkheim toplumsal iş bölümü adlı eserinde sanayi çağının getirdiği yeniliklerden birinin de yeni bir dayanışma olduğunu dile getirmiştir. Durkheim' a göre düşük seviyedeki iş bölümünün olduğu daha ilkel topluluklarda mekanik dayanışma görülmektedir. Mekanik dayanışmanın görüldüğü toplumlarda neredeyse insanların tamamı benzer meslek grupları içerisinde yer almaktadır ve birbirleriyle ortak deneyimler ve paylaşılan inançlarla birbirlerine bağlıdırlar. Sanayi devrimi ile birlikte değişen toplumsal yapı ve toplum tiplerinde mekanik dayanışmayı bozan ve daha derin bir dayanışmaya olan ihtiyaç doğrultusunda değişen şartlar organik dayanışmayı yaratmıştır. Toplumdaki iş bölümü genişledikçe insanlar birbirlerine daha fazla ihtiyaç duymuş ve neredeyse bağımlı hâle gelmişlerdir. Çünkü toplumda yaşayan her bir insan başka bir insanın temin ettiği mal ve hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Fonksiyonalist açıdan bakıldığında insan bedeni gibi düşünülebilir bu durum her bir organın sağlıklı şekilde işlevini yerine getirmesi aslında

⁴ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 26.08.2021

diğer bir organın işlevini sağlıklı bir biçimde yerine getirmesine bağlıdır (Giddens, 2016: 16).

Durkheim' a göre toplumlar her geçen gün daha karmaşık daha girift bir hâl almaktadır. Geleneksel toplumlarda bu farklılaşma ve karmaşıklaşma gelişmediği için ilişkiler ve iş bölümü basittir. İnsanların büyük bir çoğunluğu neredeyse aynı işi yapmaktadır. Kolektif bilinç yüksektir ve dayanışma tipi mekaniktir. Ancak toplumlar geliştikçe uzmanlaşma artmış ve kolektivizm yerini bireyciliğe bırakmıştır. Bu toplumlardaki dayanışma tipi Durkheim'ın organik dayanışma olarak adlandırdığı forma evrilmiştir (Tatlıcan, 2014: 205-206). Durkheim' ın etkilendiği düşünürlerden biri de Ferdinand Tönnies'tir. Durkheim özellikle mekanik organik dayanışma kavramlarını açıklarken Tönnies'in etkisi aşikardır. Kızılcılık (1994: 340)' e göre 1880' li yıllarda Tönnies en genel anlamıyla sanayi toplumları ile sanayi öncesi toplumları inceler ve aradaki yaşamsal faaliyetlerin farkını göstermek amacıyla Gemeinschaft (topluluk) ve Gesellschaft (toplum) ideal tiplerini oluşturur. Bir başka ifadeyle Tönnies kırsal alanlardaki ilişkiler ile kentsel alandaki ilişkilerin farklılığını ortaya çıkarmak için böyle kavramsallaştırma çabasına girmiştir. Ayrıca Tönnies'in kırsal ve kentsel yaşam üzerinde durması yalnızca kırsal hayatın bozulması ve tarım arazilerinin yerini fabrikaların almasını kapsamamaktadır. Ferdinand Tönnies' in dikkat çekmek istediği husus kırsal yapıda meydana gelen bozulmanın insan ilişkilerinde değişime neden olmasıdır. Tönnies sosyolojisinin asıl ele aldığı, ilgilendiği nokta budur (Kızılcılık, 1994: 336).

Bir üretim süreci içerisinde mevcut iş yükü ve işlerin ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık yaratacak şekilde bölünmesi olarak tanımlanan iş bölümü kavramıyla (Giddens ve Sutton, 2014: 154) Durkheim toplumların mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru ilerleyen bir tarihsel evrim teorisi geliştirmiştir. Durkheim'da temel sorun; "birey bir taraftan daha özerk bir hâl alırken neden toplumla olan bağı daha bir kuvvetlensin?", "insan aynı anda nasıl hem daha çok birey hâline gelebiliyorken hem de nasıl daha fazla dayanışma içerisinde olabilir?" şeklinde ifade edilebilir. Çelişkili görünebilen "özerklik" ve "dayanışma" olguları özü itibarıyla Durkheim sosyolojinde birbirleriyle paralel şekilde ilerlemektedir. Durkheim iş bölümünün asıl işlevinin aslında iki veya daha fazla insan arasında bir dayanışma duygusu yaratmak olduğunu belirtir. (Swingewood, 2009: 119-120).

Çalışmamızın odağını oluşturan dayanışma kavramını Durkheim, sanayi devrimi ile birlikte yapısal olarak dönüşüme uğrayan toplumdaki değişen iş bölümü ile birlikte ele almaktadır. Dijital devrim ile birlikte meydana gelen sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler de akla dayanışma olgusunun nasıl ve hangi doğrultularda değişime uğradığı sorusunu getirmektedir.

Castells (2008: 5-6)' e göre enformasyon teknolojileri insan faaliyetlerinin tamamına sirayet ettiğinden dolayı ekonomi, toplum ve kültürün karmaşık yapısının analiz edilmesinde başlangıç noktası olarak işlev görmektedir. Bu durum yeni ortaya çıkan toplumsal süreçlerin ve şekillerin yalnız başına teknolojinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlamı taşımamaktadır. Yalnız başına ne teknoloji toplumu belirler ne de toplum teknolojinin yönünü çizebilir. Çünkü teknolojik anlamda ortaya çıkan yeniliklerin toplumsal olarak uygulanma sürecinde girişimcilik ve bireysel yaratıcılık gibi birçok faktör sürece dâhil olur ve nihai hâl karmaşık olan bir etkileşimin sonucunda mevcudiyet bulur. Ayrıca toplumun anlaşılması için teknolojinin muhakkak ele alınması gerektiğini belirten Castells topluma ve onun karmaşık yapısına tek yönlü bir bakış açısıyla bakmaz. Bundan dolayı 1970'lerde ABD ve çevresinde kurulan enformasyon teknolojileri Amerikan toplumu küresel ekonomi ve de dünya jeopolitiğiyle etkileşim içerisinde yeni bir iletişim, yeni bir iletişim, yönetim ve yaşama biçimine sahip oluyordu. Enformasyon teknolojileri toplumları yaşam, iletişim ve yönetim biçimi açısından bu denli değişime tabi tutabiliyorsa toplum içerisindeki kurumlarında enformasyon teknolojileri ile birlikte değişime uğraması oldukça doğal bir şekilde karşılanmaktadır.

İnternet ilk olarak soğuk savaş döneminde askeri amaçlarla kurulmuş olsa da bugüne değin birbirinden farklı birçok alanda kullanılagelmiştir. Örneğin; 1999 yılında Çin Komünist Partisi'ne muhalif olan tarikatlar tarafından ve yine 1999 yılının Aralık ayında Dünya Ticaret Örgütünün Seattle' a gelmesini istemeyen eylemciler arasında örgütlenme ve protesto amacıyla kullanılmıştır. (Castells, 2008: 8). Bugün ise internet ve sosyal medya uygulamaları dayanışma amacıyla da kullanılmaktadır. Geleneksel dayanışmayla kıyaslandığında bugünkü dayanışma formları gerçekleşme biçimi ve gerçekleştiği ortam bakımında farklılık göstermektedir.

Enformasyon teknolojileri ve toplumsal evrimin daha uyumlu bir hâl alması, sosyal yapı çerçevesi içinde gerçekleştirilen etkinliklere somut bir zemin hazırlamıştır. Ağ şeklinde karşımıza çıkan bu somut zemin baskın toplumsal süreçlere damgasını

vurarak toplumsal yapıya şeklini verir. Şirketler, örgütlenmeler ve kurumlar toplumsal yapıya şeklini kazandıran bu ağlar üzerinde ve birbirlerinden farklı coğrafyalarda ve farklı sektörlerde örgütlenebilirler. Bu durumda çalışma sürecini bireyselleştirip emek performansı açısından bütünlüğünü yitirmesine neden olmaktadır. Farklı yerlerde birbiriyle bağlantılı biçimde gerçekleşen işlerin fazla olması çalışanların tutum ve kapasitelerine dayanan yeni bir iş bölümü getirmesi bakımından önemlidir (Castells, 2008: 623-624).

Ağ toplumuna geçişimizle birlikte değişim gösteren tüm kurumlara ilaveten iş bölümünün de değişiklik göstermesi dayanışmanın bu yeni toplum tipinde değiştiğinin en büyük kanıtı niteliğindedir.

3.4.1. Sosyal Dayanışma ve İletişim

Sosyal dayanışmada iletişim olmazsa olmaz esaslardan birisidir. Faaliyetlerin sağlıklı ve doğru ilerleyebilmesi için iletişim kanalının mutlaka sağlıklı ve doğru işlemesi gerekmektedir. Bu unsur gerek özel gerekse resmi kurumlarda en önemli ölçütlerden birisidir. Sosyal dayanışmada iletişim birçok kategoride gerçekleşmektedir. Günümüzde en yoğun kullanılan iletişim çeşidi olarak sosyal medya bilinmektedir. Sosyal yaşamda bireyler arasında var olan bu bağlar, insan ilişkilerinin önemini de bir kez daha ortaya koymakta ve insanı, günümüz işletmelerinin en önemli varlığı konumuna getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında gerek toplumsal kurumlar olsun, gerekse iş odaklı kurumsal yapılanmalar olsun, iletişimden yararlanmak zorundadırlar. Sosyal başarı, ancak sistemli bir kurumsal iletişim sayesinde elde edilebilir. Bu iletişim sistemi ise kuruma özgü, kurumsal davranış biçimleri ile belirlenir. Toplum içinde insan ve grup davranışlarını organize etmek, kurumsal davranışın düzenleyici özelliğinden kaynaklanır. Kurum içinde insanı belli bir davranışta bulunmaya iten temel faktör, kurumsal ilişkilerdir. Kurumsal davranış, kurumsal yapıyı düzenleyen temel kurallar ve değerlerin bir sonucudur. Toplumlarda bireylerin davranışları, kurumsal ilişkilerin anlamlı bir şekilde örgütlenmesiyle kurumsallaşır. Bu da sosyal iletişim sistemlerinin yapısıyla ilintilidir. Sosyal iletişim, kurumun değerlerini, davranış biçimlerini hedef kitlelere anlatamıyorsa, hedef kitlelerin kurumu algılamaları yetersiz olacaktır. Hedef kitleler tarafından kurumun ne yapıp yapmadığı ilgisi kurumsal iletişim yolu ile sağlanmaktadır. Kurumların daha etkin yönetilebilmesi büyük ölçüde, kurumsal iletişimin nasıl yönetildiğiyle doğru

orantılıdır. Sosyal iletişimi daha iyi yönetebilmek için yönetim anlayışını da içeren sağlam bir kurum kültürünün olması gerekmektedir. Sosyal iletişimin etkinliğini belirleyen kurum içi iletişim yapısıdır. Sosyal iletişim bir kurumun varlığını sürdürmesinde merkezi bir konuma sahiptir ve tüm toplumsal süreçlerde önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal iletişim olmadan herhangi bir kurumsal eylemin ya da yönetim sürecinin başarılmaması imkânsızdır. İletişimin yeterli olduğu bir toplumda, sosyal kurumun amaçlarının doğru olarak anlaşılmış olması, kurum üyelerinin bu ortak amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda işbirliği içinde eşgüdümlü olarak davranma eğilimi içinde olmaları beklenilmektedir (Gizir ve Şimşek, 2005: 197; Kocabaş, 2005: 247).

Küreselleşmenin bir sonucu olarak gelişen teknoloji, her alanda olduğu gibi iletişim alanında da etkili olmuştur ve birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle günümüzde gerek sosyal dayanışma alanında olsun gerekse kişilerarası iletişimde yaşanan değişimler olsun dikkat çekici duruma gelmiştir. Nitekim eskinin iletişim uygulamaları yerini sanal ortamlarda gerçekleştirilen iletişim platformlarına bırakmıştır. Bu da sosyal medya ve sosyal ağlar dediğimiz kavramların bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal medya ve sosyal ağlarla ilgili Türkiye’de son yıllarda yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde; Akıncı Vural ve Bat’ın (2014) “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, başlıklı çalışmalarında 319 öğrenci ile gerçekleştirilen anket çalışması dikkat çekmektedir. Çalışmanın sonucunda ankete katılan üniversite öğrencilerinin tamamının internet kullandıkları, öğrencilerin hemen her gün internete giriş yaptıkları ve internette geçirilen sürenin çoğunun sosyal ağlarda harcandığı bilgisi yer almaktadır. Benzer şekilde Koçer’in (2012: 83), 1500 öğrencinin katılım sağladığı anketten yola çıkarak gerçekleştirdiği “Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Amaçları” başlıklı çalışmasında 19-24 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinin interneti en çok bilgilenmek, araştırma yapmak, sosyal medya sitelerine erişmek için kullandıkları bilgisine ulaşılmıştır. Öğrencilerin sosyal medya alışkanlıkları izlendiğinde de her internete girişte mutlaka en az bir sosyal medya sitesini ziyaret ettikleri, bunlardan öne çıkanların öncelikli olarak Facebook, Twitter, YouTube olduğu öğrenilmiştir.

Teknoloji evrimini henüz tam anlamıyla tamamlamamış olsa da iletişim üzerinde etkisini net bir şekilde göstermektedir. Mevcut durum göz önünde bulundurularak

teknolojinin iletişim aygıtları üzerindeki etkisinin dayanışmaya da katkı sağladığı görülebilmektedir. Dijital kültür ve sosyal dayanışma arasındaki bağın her geçen gün güçlenmesinin altında yatan ana unsurlardan biri, günümüzde özellikle genç nüfus olmak üzere toplumu oluşturan kişilerin önemli bir çoğunluğunun ağ toplumu adı verilen bir toplum özelliğine sahip olmasıdır. Televizyon sistemleri, eğlence stüdyoları, bilgisayar grafiği ortamları, haber ekipleri, sinyaller üreten, gönderen, alan seyyar aygıtlardan oluşan ağlar, toplumsal sistemin tüm yapılarını zaman ve mekândan bağımsız olarak yeniden örgütlenme gücüne sahiptir. Bu nedenle aslında yaşamın tamamını yönlendiren bu ağlar toplumsal dayanışma sistemlerinde de ortaya çıkmaktadır (Atalay, 2019: 117). Gelecek zaman dilimlerinde de bu ağırlığın artmasına bağlı olarak dayanışmada teknolojinin rolünün giderek artması beklenebilecektir. Sosyal iletişim tarihin her döneminde toplumsal yapıyı etkilemiştir. Özellikle toplumu bir arada tutmaya yarayan toplumsal dayanışma uygulamaları da sosyal iletişim vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dijitalleşme ile birlikte şekil değiştiren ve geçmişe göre çok farklı bir konuma oturan sosyal iletişim yöntemleri her alanda olduğu gibi toplumsal dayanışma uygulamaları üzerinde de etkili olmuştur. Dijital sosyal iletişimin en önemli ayırt edici özelliklerinden biri olan hız mekanizması, ihtiyaç duyulan dayanışma yapısının geniş kitlelerce ve çok kısa bir süre içerisinde haberdar olunmasını sağlamaktadır. Böylelikle geçmiş dönemlerde mümkün olmayacak büyüklükte toplumsal dayanışma yapısının çok kısa bir süre içerisinde kurulabilme imkânı ortaya çıkmıştır.

Günümüzde dijital iletişim teknolojisi geçmiş döneme göre oldukça gelişmiş durumdadır. Ayrıca sürekli olarak yeni iletişim araç ve yöntemlerinin ortaya çıkması bu çeşitliliğin artmasına neden olmaktadır. Dijital iletişimin en önemli sacayaklarından biri olarak nitelenen sosyal medya da toplumsal dayanışma üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu anlamda sosyal medya uygulamalarının geleneksel medya uygulamalarına göre farkının bilinmesi önemlidir. (Tailaiti, 2018: 46-47). Dijitalleşen iletişim ve beraberinde ortaya çıkan sosyal medya uygulamaları toplumsal değer yargılarının oluşturulması ya da değiştirilmesi konusunda aktif role sahiptir. Bu bağlamda sosyal medya uygulamalarının belirli konularda hassasiyet sahibi olan kişileri bir araya getirebilme ve anlamlı gruplar kurabilme yetisi de son derece yüksektir. Aynı duygu ve düşünceye sahip olan kişiler geçmiş dönemlerde birbirlerinden haberdar olma ve bir araya gelebilme imkânına çok fazla sahip değil iken sosyal medya uygulamaları sayesinde coğrafi kısıtlamalardan

bağımsız olarak bir araya gelebilme, fikirlerini paylaşabilme, kamuoyu oluşturabilme ve harekete geçebilme imkânına sahip olmuşlardır.

Sosyal medya uygulamaları teknoloji kökenli iletişimde son derece önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte sosyal medyanın teknolojiyi kullanan tek iletişim aracı olduğu da söylenemez. Zira iletişim teknolojileri konusunda genellikle, iletişim alanındaki bütün teknolojileri kapsayan bir kavram düşünülmektedir. İletişim, telekomünikasyon, yayın, yayım ve basım kelimeleri ile ilgili bütün teknolojileri kapsamaktadır. Bundan dolayı iletişim teknolojileri kavramının, telgraf, telefon, faks, radyo, televizyon, uydu, interaktif televizyon, kablo televizyon, uzaktan kumanda, çağrı cihazı, GSM, telsiz, bilgisayar, modem, vb. gündelik hayat içerisinde sıklıkla karşılaşılan yüzlerce aygıtla ilişkin teknolojileri içerdiğini söyleme imkânı bulunmaktadır (Atabek, 2001: 31). Tüm bu teknolojik araçlar öncelikle toplumsal dayanışmaya konu olan hususun toplum tarafından kısa süre içerisinde bilinmesine ve sonrasında ortak hareket kabiliyetinin geliştirilmesinde büyük bir yere sahiptir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.DİJİTAL KÜLTÜRÜN SOSYAL DAYANIŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyal ve toplumsal dayanışma her dönemde toplumsal yaşam kalitesini artıran ve bireysel refah üzerinde de olumlu etkiler oluşturan bir kavram olmuştur. Ancak tarihin her döneminde sosyal dayanışma uygulamalarının birbirinden az ya da çok farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Özellikle yaşam tarzı, teknoloji seviyesi ve beraberinde gelen kültürel değişim, sosyal dayanışmanın seviyesini ve niteliklerini belirlemektedir. Bu anlamda son yüzyıl içerisinde ortaya çıkan ve hâkimiyetini giderek artıran dijital kültürün de sosyal dayanışma anlayışı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle dijital kültür sayesinde köklü değişime uğrayan iletişim şekilleri, sosyal dayanışma anlayışını kökten değiştirmiştir. Dijital kültür sayesinde çok kısa bir süre içerisinde bir araya gelebilen sanal sosyal gruplar hem kendi içerisinde hem de diğer kişi ve gruplarla kolaylıkla etkileşime geçebilir bir konuma yerleşmişlerdir.

Dijital kültürün sosyal dayanışma üzerindeki etkilerinin tamamının ortaya çıktığının söylenmesi mümkün değildir. Zira dijital kültürü oluşturan teknolojik uygulamalar henüz gelişimini ve evrimini sürdürmektedir. Bu sebeple gelecek dönemlerde ortaya çıkacak olan yeni teknolojik gelişmeler ve beraberinde gelecek olan yeni dijital kültürel öğeler, toplumsal dayanışma anlayışını şekillendirmeye devam edecektir. Ancak hâli hazırda mevcut yapı içerisinde sosyal dayanışma anlayışını temelden etkileyen en önemli öğelerden bir tanesinin dijital kültür öğeleri olduğu rahatlıkla söylenebilecektir. Ayrıca teknolojinin iletişim üzerindeki etkisi dayanışma olgusunu pozitif bir biçimde etkilemeye devam etmektedir.

Toplumsal dayanışmanın dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi, onu nitelik bakımından farklılaştırmaktadır. Dijital platformlar daha geniş katılımlı dayanışma girişimlerine olanak tanımakta ve söz konusu girişimler yatay ağlar boyunca gerçekleşen örgütlenme biçimleri bakımından da kayda değer farklılıklar içermektedir. Söz konusu bağlamda, dijital alanda ortaya çıkmakta olan “yeni dayanışma formları”nı ele aldığı denemesinde Stalder (2013: 14), dijital dünyanın hem yeni özerklik alanları

üreten hem de kolektif ve bağlantılı kalan sosyal aktörlerinin, insanları yatay olarak koordine etmede dijital ağların kapasitelerini kullandıklarını belirtmektedir. Buna göre dijital ağlar, özerklik ve dayanışmanın çağdaş yeniden inşasının temel unsurunu oluşturmaktadır (2013: 51-2).

F. Stalder (2013), dijital dayanışmayı ideal-tipik şekilde sınıflandırma girişiminde dört farklı formu birbirinden ayırt etmektedir. Bunlar; “bir grup insanın ortak kullanım için maddi veya bilgi kaynağını yönettiği organize, uzun vadeli süreçler”e işaret eden “müşterekler” [*commons*], fikir birliğine dayalı karar vermeye odaklı, hiyerarşik olmayan, genellikle fiziksel toplanmalar olarak “toplanmalar” [*assemblies*], geçici, kendi kendini yöneten kolektif aktörler olarak “yığınlar” [*swarms*] ve geniş, ancak geçici ve sınırlı sosyal etkileşimden oluşan gruplar olarak “zayıf ağlar” [*weak networks*]’dır (2013: 31).

Stalder, pratikte hibrit görünümsergileyen ve zamanla değişebilen bu farklı dayanışma formları boyunca beliren ortak bir kültürel eğilim olarak “özerklik ve dayanışma”ya işaret etmektedir. Özerklik, “bir sosyal aktörün, eylemlerini, toplumun kurumlarından bağımsız olarak oluşturulan projeler etrafında kendi değer ve çıkarlarına göre tanımlayarak özne olma kapasitesi” olarak tanımlanabilir (Castells, 2012: 230; Stalder, 2013: 51). Dijital ağlar, ampirik mevcudiyetleri ve önemleri durumdan duruma değişse bile, özerklik ve dayanışmanın çağdaş yeniden inşasında temel bir unsurdur. Zira özerklik için yeni alanlar yaratan sosyal aktörler, insanları yatay olarak koordine etmek için dijital ağların kapasitesini kullanan kolektifler/birleştiricilerdir (Stalder, 2013: 51-2).

Özerk dayanışma kültürü; “çeşitlilik”, “katılım”, “bireysellik”, “işbirliği” ve “paylaşım” gibi, çeşitli bağlamlarda var olan temel değerlerle karakterize edilir. Bunlardan ilki, *çeşitlilik*, ağlarda hem mikro hem de makro düzeyde tezahür etmektedir. Mikro düzeyde, çeşitlilik tekil kişinin kimliğiyle ilgilidir: Ağ pratiği, her bireyin aynı anda farklı sosyal bağlamlarda bulunmasına ve kendi yaşamında somutlaşan bu bağlamların benzersiz birleşimi yoluyla kendi kişiliğini ifade etmesine izin verir. Bu bağlamların her biri kısımdır ve hiçbirisi kişiyi bütünüyle kapsamaz. Böylece, insanların kimliği özcü bir bireysellikten ziyade ilişkisel bir tekillik olarak ifade edilir. Bu, her bir kişi için daha fazla rol ve kimlik çeşitliliğine izin verirken, aynı zamanda bunların her birine daha büyük bir özgürlük ve esneklik de sağlar. Ancak bu, erken internet kuramının

varsaydığı gibi, ne çoklu kişilik bozukluğuna ne de parçalanmış kimliklerin özgür bir oyununa yol açar. Bunun yerine, insanların gittikçe daha az standartlaştırılmış biyografilerinde, farklı yamaların farklı ritimlere göre gelişebildiği ‘yamalı bir kimlik’ tir söz konusu olan. Bireysel düzlemdeki bu çokluk, kolektif veya sosyal hareketin makro düzleminde daha büyük bir çeşitlilik kapasitesine yol açmaktadır. Yeni sosyal formlar, bütünleşik yaşam projelerinin ifadeleri değil, dünyada değişen ufuklarda eylemde bulunmanın yollarıdır. Ve bu nedenle, ihtiyaç duydukları şey kapsamlı ideolojiler ve taahhütler değil, belli durumlar içinde eylemde bulunma ve bunları harekete geçiren arzuları yükseltme yollarını bulma ve geliştirme konusunda pragmatik deneyimlerdir (Stalder, 2013: 52-3).

Yeni dayanışma biçimleri temsille değil, *katılımla* ilgilidir (Stalder, 2013: 54). Bu, liderliğin hiç olmadığı anlamına gelmez; ancak liderlik, şimdi, takipçileri ve katılımcıları cezbetme yeteneğinden doğar ve bu yetenek azaldıkça dağılır. Liderlik burada, bir temsil konumu olarak değil, özerk hareket etme ve bu tür eylemleri kolaylaştırma ve koordine etme ilhamı olarak mevcuttur. Gerçekten de, bu yeni oluşumlar için tekrar eden bir tema lidersizliktir – hiyerarşik komuta yapıları, kısmi hedeflere yönelik çoklu, örtüşen yatay katılım örüntüleri lehine reddedilir (2013: 54-5).

Katılım ve işbirliği, dayanışma kültürünün merkezinde yer alsa bile, güçlü bir *bireysellik* veya katılımcıların her birinin tekilliği duygusu eşit derecede merkezidir (Stalder: 2013: 55). Tüm bunların temelinde ise, belki de bu kültürün meta-değeri olarak *paylaşmak* bulunmaktadır. Paylaşım, söz konusu bağlamda, anında veya doğrudan bir geri dönüş beklentisi olmaksızın bir kaynağın başkalarına sağlanmasıdır. Bu, paylaşma eylemini, piyasadaki mübadeleden (örneğin, para için mal) ve daha sonra iade edilmesi veya karşılık verilmesi beklenen hediye farklı kılar. Bununla birlikte, paylaşmak, aynı zamanda, kişiyi kişisel olarak etkilemeyen, ancak geri dönüşün dolaylı olduğu değerli bir amaca bağış yapmak gibi, hayırsever veya özgecil bir eylem de değildir. Paylaşım, tekil aktörler (yani, gerçek veya tüzel kişiler) arasında ilişkiler kurmak yerine, kişiler arasındaki ilişkiye (yukarıda bahsedilen dördü gibi) kolektif formların aracılığı söz konusudur. Paylaşım bu biçimler içinde gerçekleşir ve bir şeyi kolektivite için kullanılabilir hâle getirmenin, kişinin tekil hedeflerinin peşinde koşması için kaynaklar sağlayan ve buna anlam veren daha geniş sosyal bağlamı ilerletmenin bir yolu olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla, paylaşım da bir hesap vardır, ancak bu başkalarının

pahasına bireysel maksimizasyon değildir. Bir değer olarak paylaşmak, kişiler ve kolektifler arasındaki ilişkinin dönüşümünü ifade eder (2013: 55-7).

Dayanışmanın dijital formları, farklılaşabilen yöntem ve şekillerde, söz konusu değerler ekseninde gerçekleşmektedir. Aşağıda çeşitli örnek olaylar ekseninde ele alınacak olan çeşitli dayanışma pratikleri, Stadler'in önerdiği dijital dayanışma formları ile belli yönlerden örtüşmekte ve yine Stadler'in sözünü ettiği dayanışma kültürünü değişen ölçülerde yansıtmaktadır.

4.1. Dijital Yardımlaşma ve Bağışçılık

Dijitalleşme birlikte internet teknolojisi önümüze sınırsız bir dünya sunmaktadır. Bu sınırsız dünyada birbirinden farklı birçok eylem gerçekleştirebilmekteyiz. Dayanışma ve yardımlaşma bu eylemlerden sadece bir kaçını oluşturmaktadır. Son zamanlarda internet üzerinden dayanışma ve yardımlaşmanın daha somut hâllerine şahit olmaktadır. Yardıma muhtaç insanlar, yakalandıkları hastalığın tedavisi için gerekli maddi güce sahip olamayanlar, bir projeyi başarıya ulaştırabilmek için destekleyici kitleye ulaşmak artık internet üzerinden daha rahat bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Amerika'da yaşayan Jessica ve Sean çifti çocuk sahibi olamıyordu bu sorunlarının tek çözümü olarak suni dölleme görülmekteydi ancak suni dölleme maliyeti sigorta tarafından karşılanmamakla birlikte çiftin bu tedaviyi karşılayacak maddi gücü bulunmamaktaydı. Çevrelerinde yardım isteyecek kimseleri de olmayınca dayanışmanın dijital formlarına başvurmak dışında alternatifte sahip değillerdi. Bu doğrultuda Amerika'da bir internet sitesine başvurup çok kısa bir süre zarfında birçok kişiye ulaşan çift başlattıkları kampanya sonucunda sekiz bin dolar gibi bir yardımdan faydalanmışlardır.⁵

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp çok kısa bir süre içerisinde dünyayı kasıp kavuran korona virüs (Covid-19) salgını günlük yaşantımızın neredeyse tüm yönlerini değiştirdi. Bu değişimden dayanışma da nasibini almıştır. Salgın sürecinde dayanışmada eğitim ve çalışma gibi evden yürütülmeye yönlendirilmiştir. Covid 19 dolayısıyla alınan tedbirler ve yürürlüğe giren yasaklar günlük yaşamımızı değiştirip tekrar şekillendirmiştir. Salgın süreci boyunca sosyal izolasyonun altının çizilmesi ve kalabalık

⁵ <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/27/internette-sosyal-yardimlasma> Erişim tarihi; 26.08.2021

olan mekânların kapatılması insanları evde kalmaya yönlendirmiştir. “Evde kal uyarılarına uyan insanlar bu süre zarfında kendisiyle her zamankinden daha fazla zaman geçirip eldeki imkânlar dâhilinde başka insanlara faydalı olabilecekleri hususunda düşündüler. Bu durumda insanları literatürde sanal gönüllülük ve gönüllü aktivitelerinin tamamını veya bir bölümünü internet üzerinden bir platform aracılığıyla gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan çevrim içi gönüllülüğe yöneltti. Bahsi geçen bu gönüllülük faaliyetlerinin bir kısmı kolektif olarak gerçekleştirilirken bir kısmı da bireysel bir şekilde hayata geçirilmektedir. Evlerden çıkamadığımız bu süre zarfında hem Türkiye’den hem de dünyanın farklı birçok yerinden bazı sanatçılar ile müzikle amatör bir şekilde ilgilenen kişiler şahsi sosyal medya hesaplarından çaldıkları enstrümanları ile birlikte şarkı söyleyip, moral veriyorlar. Psikoloji alanında belli bir birikimleri olan insanlar tarafından bu süreçte insanlara psikososyal destek sağlamak adına çevrimiçi mekânlarda bilgilendirme yapmışlardır. Yine uzmanların bir kısmı ev içerisinde harcadığımız zamanı daha kaliteli bir şekilde geçirmek için sosyal medya platformlarından evde yapabileceğimiz düzeyde olan hareketleri göstermiş ve daha sağlıklı beslenmemiz için beslenme listelerinin tamamen ücretsiz bir şekilde paylaşmaktadırlar. Diğer bir taraftan sanal hastane adı ile kurulmuş olan platformlar üzerinde 160’ı aşkın doktor, acil bir durumu olmayıp salgın sürecinde hastaneleri kullanmaya çekinen online ve tamamen ücretsiz bir biçimde hizmet sunarak çevrimiçi gönüllülüğe katılım göstermektedirler.⁶

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Murat Şentürk Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada üniversite kapsamında hâli hazırda gönüllülük faaliyetlerinin mevcut olduğunu ve bu faaliyetler ile Gönüllü Ol İstanbul Portalının kurulduğunu aktardı. Bu açıklamalarının yanı sıra interneti sadece bir buluşma ve iletişim ağı olarak görmeyip internet aracılığıyla dayanışmanın ve gönüllülüğün mümkün hâle geldiğini belirtiyor. İnternet aracılığıyla zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde gönüllülük faaliyetlerimizi gerçekleştirebilmekteyiz. Bunun için ise sadece internete erişime veya internet erişimine olanak sağlayan bir cihaza sahip olmak yeterlidir. Çevrimiçi gönüllülük kapsamında herhangi bir STK için çeviri yapabilir, rapor yazabiliriz. Yani bir başka deyişle maddi bir çıkar beklemeksizin kendi isteğinizle toplumsal fayda sağlamak adına çeşitli eylemleri gerçekleştirebiliriz. Son olarak ise hem

⁶<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/salginin-yarattigi-dayanisma-ortami-insanlari-cevrim-ici-gonulluluge-yoneltti/1814082> Erişim Tarihi: 08.06.2021

Türkiye’de hem de dünya üzerinde küresel ve yerel ölçekli farklı birçok gönüllülük platformunun gönüllüleri birleştirip çevrimiçi gönüllülüğü arttırmaktadır.⁷ Dijital devrim ile birlikte hızlı bir şekilde gelişme gösteren iletişim araçları ve internet ve salgın süreci boyunca iş yerlerimiz okullarımız gibi toplu alanlardan izole edilen bizler çevrimiçi gönüllülüğün iki sacayağını da oluşturduğumuz için salgın sürecinde çevrimiçi gönüllülük bu süreçte hiç olmadığı kadar gelişim sağlamıştır.

Dr. Lucy Bernholz her yıl yayınlanan BluePrint dergisinin 2020 sayısında sivil toplum ve filantropi alanında çok sık duyacağımızı tahmin ettiği kavram ve terimler derlemesinde parmak ucu bağışıklığına da yer veriyor. Parmak ucu bağışıklığı isminden de anlaşılacağı üzere mobil cihazlar üzerinde yer alan bağış kanalları vasıtasıyla bağış yapılmasını mümkün kılan teknolojiler için kullanılmıştır.⁸ Dayanışma ve bağışın dijital formları gün geçtikçe gücüne güç katacaktır.

Candid dijital veri teknolojilerini kullanıp üçüncü sektörün dünyadaki durumunu takip eden, problemlerini analiz edip, ihtiyaçları doğrultusunda üçüncü sektörü uygun kaynaklar ile buluşturan ve bu doğrultuda hareket eden bir kuruluştur. İnternet ve yeni medya argümanlarını kullanarak dayanışmanın dijital boyutunu sergilediğinden dolayı Candid’ e değinmek çalışmamızın sağlam zeminler üzerine inşa edilmesi için önemlidir.

Dijital veri teknolojilerinin dünya içerisindeki konumu şu an itibariyle zirveyi yaşamaktadır. Zirveyi yaşamasının farklı birçok sebebine ek olarak covid-19 küresel salgını da sebepler zincirindeki yerini korumaktadır. Ancak henüz salgın küresel boyutta patlak vermeden bile sivil toplum ve filantropi sektöründeki değişim ve dönüşümün merkezinde dijital veri teknolojileri yer almaktaydı. Özellikle kâr amacı gütmeyen kuruluşların faaliyet alanlarının takibi sosyal etki analizlerinin yapılması ihtiyaç tespitleri ve zaten kısıtlı miktarda mevcut olan kaynakların doğru faaliyetlere yönltilmesi ve verimli bir şekilde verilerin toplanıp değerlendirmesi dijital veri teknolojileri üzerinden gerçekleşmekteydi. Zira covid-19 sonrası hayatımıza giren ekonomik ve lojistik zorlukların sivil toplumları derinden etkilemesi, bu teknolojilerin filantropi kuruluşları tarafından daha sık ve daha aktif bir şekilde kullanılmasına yol açtı. Günümüz şartlarında filantropi ve bahsi geçen teknolojilerin koordineli buluşması covid-19 gibi mücbir görünen sebeplerden dolayı değil de bu koordineli çalışmanın doğuracağı dayanışma ile

⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/salginin-yarattigi-dayanisma-ortami-insanlari-cevrir-ici-gonulluluge-yoneltti/1814082> Erişim Tarihi: 08.06.2021

⁸ <https://degisimicinbagis.org/blueprint2020-dijital-sivil-toplumu-ve-filantropiyi-2020de-neler-bekliyor/> Erişim Tarihi: 08.08.2021

sosyal faydayı öngören ve bu dayanışma ve sosyal fayda ruhunu toplumun tamamına yaymayı şiar edinmiş vizyon sahibi kişilerin girişimleri ve yoğun çabaları sonucunda gerçekleşir. Bu doğrultudaki girişimlere bakıldığında ilk olarak birbirlerine oldukça mesafeli duran veri bilimi ve dijital teknolojiler ile sivil toplum ve hayırseverlik sektörlerini bir araya getiriyorlar. Uzman yazılımcılar, filantropi profesyonelleri, veri analistleri ve de sosyal bilimcilerden oluşturulan kadroyla bu kuruluşlar en ileri düzeyde teknolojileri kullanarak hem yerel hem de uluslararası ölçekte vakıf ve derneklerden kooperatiflere kadar uzanabilen geniş bir alanı izleyebilir ve son olarak da faydalanıcı ve fayda sağlayıcı sağlam bir şekilde kenetleyebilirler. 88 yıllık tecrübesiyle Candid bu alanın öncüsü durumundadır.⁹

Hayatımızın her noktasını etkileyen dijitalleşmeden Sivil Toplum Kuruluşları da nasibini alıp teknolojik yatırımlara her zamankinden daha fazla bütçe ayırmaya başlamışlardır. 2019 yılı Sivil Toplum Kuruluşları Teknoloji Raporunda 160 ülkeden 5721 organizasyonun bilgileri mevcuttu ve bu rapora göre dünya genelindeki STK'ların 2019 yılında teknoloji harcamalarının yüzde 51 arttığı belirtiliyor. Bu durumda STK'lar için dijital veri teknolojilerine önem vermelerinin salgın öncesi zamana denk geldiğinin göstergesidir. 2019 yılındaki rapora göre STK'ların yüzde 90 gibi hiçte azımsanmayacak bir oranının düzenli bir şekilde sosyal medya kullandığını ve yüzde 97'sinin marka bilinirliği için sosyal medyayı etkili gördüğü dikkat çeken veriler arasında yer almaktadır.¹⁰

Dayanışma ve hayırseverlik eylemleri dijital platformlar üzerinden gerçekleşmeye başlayınca henüz dijital devrime ayak uyduramamış olan Y kuşağı ve önceki dönem kuşaklar doğal olarak yardım edecekleri hayatlara dokunmadan önce iki sefer düşünmek durumunda kalırlar. Bu durumun önlemini alan Ahbap Derneği paylaştığı ihtiyaç haritaları üzerinden yardım edecek hayırseveri ve yardım alacak olanı somut bir şekilde buluşturmaktadır. Aynı durumu Candid ise dijital platformlar üzerinden fayda sağlayıcı ve faydalanıcıyı kenetleyerek bu problemin önünü almıştır. Hem bu noktadaki izafiyeti kendi açısından gidermek hem de dijital teknolojiyi hayırseverlik endüstrisi hâline getirme konusundaki güçlü atılımlardan faydalanıp, Blockchain tabanlı bir proje olarak karşımıza çıkan Humancoin ismiyle kripto para üretilmiştir. Humancoin dayanışma ve

⁹ <https://degisimicinbagis.org/dijital-veri-teknolojilerinin-filantropinin-gelecegindeki-rolu/> Erişim tarihi: 08.08.2021

¹⁰ <https://binbiriz.com/blog/stklarda-dijitallesme-artiyor> Erişim Tarihi: 08.08.2021

yardımseverlik hareketlerine dünyanın dört bir tarafından ulaşmaya çalışan bağışçılara uygun bir ortam sağlamayı amaçlamaktadır. Blockchain teknolojisinin güvenli ve doğrudan izlenebilir üzerine inşa edilen humancoin STK'lar, bankalar, düzenleyici kurumlar gibi bazı aracı kurumlara olan ihtiyaçları tamamen ortadan kaldırıp diğer kurumlara oranla çok daha uygun işlem ücretleri olarak hizmet vermektedir.¹¹

Dijital dayanışmanın; dijital yardımlaşma, bağışçılık ve çevrimiçi gönüllülük formlarından sonra akıllı telefon ve medya uygulamaları üzerinden dijital dayanışma ve onun bahsi geçen formlarına olanak sağlayan Ahbap, Change.org, HelpSteps gibi uygulamalarla birlikte facebook ve twitter üzerinden tag olarak isimlendirilen etiketlerin tamamına verilen hashtag'e değinmemiz gerekmektedir.

4.1.1. Hashtag

Hashtag veya başka bir ifadeyle heştek birçok sosyal ağ üzerinden herhangi bir sözcük veya cümle başına getirilen (#) kare veya diyez işaretiyle oluşturulmaktadır. Oluşturulan hashtag (#) işareti facebook, twitter, instagram gibi en aktif kullanılan sosyal medya uygulamaları üzerinden anlık canlı bilgi akışını kategorize edip sadece o konuyla ilgili yazılan yazı ve paylaşılan mesajları görüntülememize yardımcı olur. Aynı zamanda hashtag etiketiyle paylaşılan yazı, resim vb içerikler o içerikleri paylaşan bireyler tarafından da bütüncül bir şekilde görülebilmektedir.¹² Yakın zamanda atlatmış olduğumuz ülke çapındaki orman yangınları ve sel felaketiyle alakalı olarak sahada sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra yardım destek için birçok gönüllü bulunmaktaydı sahada bulunanların neye ihtiyaç duydukları, örgütlenmeleri, sahadaki paylaşımları ve destek istemelerinin önemli bir kısmı hashtagler üzerinden gerçekleşmekteydi. Öyle ki yangınlar için gündeme gelen ve siyasi malzeme hâline getirilen #HelpTurkey hashtagi hashtagler üzerinden dayanışmaya yerinde bir örnektir. Yine aynı şekilde ara ara Türkiye gündemine gelen SMA hastası çocuklar için yardım toplama işlemi de hashtagler üzerinden gerçekleşebilmektedir. Son olarak dayanışma dışında hashtagler üzerinden yardıma muhtaç insanların sesini duyurma gibi bir işlevi de mevcuttur. Hashtag işaretiyle aynı sözcüğün veya cümle başına belli bir sayıda kullanıcılar tarafından tekrar edilmesi konuyu

¹¹<https://www.linkedin.com/pulse/humancoin-hay%C4%B1rseverlik-end%C3%BCstrisinin-dijital-%C3%A7%C4%B1k%C4%B1%C5%9F-yolunu-erdogan> Erişim tarihi: 08.08.2021

¹²[https://tr.wikipedia.org/wiki/Hashtag#:~:text=Hashtag%20veya%20he%C5%9Ftek%20\(T%C3%BCrk%C3%A7e%20diyez,diyez%20i%C5%9Fareti%20\(%23\)%20eklenerek%20olu%C5%9Fturulur.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Hashtag#:~:text=Hashtag%20veya%20he%C5%9Ftek%20(T%C3%BCrk%C3%A7e%20diyez,diyez%20i%C5%9Fareti%20(%23)%20eklenerek%20olu%C5%9Fturulur.) Erişim Tarihi: 16.08.2021

gündemde tutmaktadır. Bu durumda dayanışma için gerekli ortamı sağlaması açısından önemlidir.

4.1.2. HelpSteps

Eylül 2019 da beta sürümüyle piyasa sürülmüş olan HelpSteps uygulaması Ocak 2020 de ise hem android hem de iOS işletim sistemli telefonların uygulama mağazalarında hizmete sunuldu. Kullanıcılarını sağlıklı yaşama yönlendirme gibi bir amaç taşıyan uygulama aynı zamanda bu amacını bağış güdüsüyle pekiştirmektedir. Eylül 2019 da Gözde Venedik ve Erkut Venedik tarafından kurulmuş olan uygulama özgün bir tarza sahip olup aynı zamanda Uygulamanın ilginç bir kullanım şekli vardır. Türkçe' ye yardım adımları olarak çevrilen HelpSteps uygulamasını indiren kullanıcıların tek yapmaları gereken açık veya kapalı mekân fark etmeksizin yürürken mobil telefonlarını üzerlerinde taşımak böylelikle aynı zamanda bir adımsayar uygulaması olan HelpSteps uygulaması bünyesinde atılan adımlar birikmektedir. Tüm bu işlemlerin ardından saat 00.00 olmadan uygulama bünyesinde günlük olarak biriken adımların HS (HelpSteps)' ye çevrilmesi gerekmektedir. Adımlar uygulamaya sponsor olan reklam veren markaların reklamlarını izleyerek dönüşüm sağlayabilmekte ve aynı zamanda dönüştürülen bu adımları isterlerse aynı anda bireysel kullanıcılar, Spor Kulüplerine veya Sivil Toplum Kuruluşlarına bağışlayabilecekleri gibi istedikleri takdirde dönüştürülen adımları biriktirebilirler. Uygulamanın kamuoyuyla paylaştığı bilgilere göre Aralık 2020 itibariyle yani bir başka ifadeyle uygulama hâlinde hizmete sunulmasının üzerinden tam olarak bir takvim yılı geçmeden 21 farklı Sivil Toplum Kuruluşunu bünyesinde barındırıp 1 yıl gibi kısa bir süre içerisinde 160 ülkeden 750 bin kişiyi aşkın kullanıcıya ulaşmıştır. Ayrıca 50 milyar adımı çevirip 57.5 milyar HS adımı bağışı yapılmıştır. Yapılan bu bağışlar ile beş bireysel yararlanıcıya engelli cihazı, bir Spinal Musküler Atrofi (SMA) hastasına 1825 dolar destek ve 340 bin 400 TL'lik Sivil Toplum Kuruluşları Desteği topladı. HelpSteps paylaştığı 2020 yılının verilerine göre üyelerinin ortalama aylık olarak altı bin adım atmıştır. Uygulama ana gelirini marka reklamları ve sponsorluklar üzerinden elde etmesine ek olarak uygulama içi satın almalar ve HS market de gelir kaynağı oluşturmaktadır (Papuççıyan, 2020).

HelpSteps uygulaması üzerinden STK'ya, Spor Kulüplerine bireysel yararlanıcılara, sağduyu kampanyalarına ve dahi sokak hayvanlarına, uygulama içi satın almalar yoluyla mama bağışının mümkün kılınması hedeflenen kitle yelpazesinin geniş

tutulmak istenmesinin göstergesidir. Uygulama üzerinden her adım değerinin sabit kalmayıp kullanıcı sayısı ve yine kullanıcıların adımlarını HS'ye çevirmesiyle ve izlenen reklamlar ile doğru orantılı bir şekilde artış göstermektedir. Uygulamanın dikkat çeken bir yönü de dönüştürölüp biriktirilen adımlar ile şahsi menfaatin elde edilememesidir bu durumda uygulama kullanıcılarını doğal olarak dayanışmanın dijital formuna yönlendirmektedir. Bireysel menfaat elde edilebilseydi 1 yıl gibi bir sürede kazandığı kullanıcı sayısı hâliyle şu an olduğu kadar değerli olmayacaktı. Uygulama bünyesinde barındırdığı kullanım talimatları aracılığıyla bir toplumsal değer olan dayanışmaya dijital dünyada yer vermektedir.

4.1.3. Ahbap

Yardım ve bağış konularıyla oldukça sık gündeme gelen ahbap derneği bünyesinde barındırdığı dayanışma ve dijitalleşme öğeleriyle çalışmamızda yer edinmiştir. Ahbap, Kültür hazinesi olan Anadolu'nun dönüştürücü ve birleştirici birikimini çağdaş bilgi ve teknoloji imkânlarıyla geliştirip geleceğe götürmek üzerine kurulu, dayanışmaya, paylaşmaya ve sevgi üzerinden var olan aidiyet hissiyatı ile çalışan işbirliği hareketidir. 2017 yılında kurulan Ahbap Derneği' nin amacı ihtiyaç sahiplerine gerek maddi gerekse de aynı yardımda bulunmak, toplum içerisinde mevcut olan yardımlaşma ve dayanışmanın güçlenmesine yardımcı olmak, iyi insan ve iyi toplum çalışmalarına destek olmak, çağdaş proje ve modern iş birlikleri vasıtasıyla sürdürülebilir bir dayanışma ortamının sağlanmasıdır. Ahbap derneğine üye olmak ahbap ortak zemini anlaşma metnini kabul ve beyan etmek ile başlamaktadır. Ahbap çatısı altında hareket etmek için her şeyden evvel ahbap platformunun değerlerini anlamak ve pek tabii ki bu değerler çerçevesinde davranmayı kabul etmeyi gerektirir. Ahbap Ortak Zemin Anlaşması maddeleri aşağıdaki gibidir;

1. Sevginin peşinde; Tertemiz bir zemin üzerinde birlik ve beraberlik içerisinde sevgi ve gerçeğin ardından ayrılmamayı ifade etmektedir.
2. Adaletli; Hak edene hakkının teslim edilmesi adalettir. Ahbaplar herkese eşit bir şekilde değil adil bir şekilde davranmalıdırlar.
3. Dürüst; Bir Ahbap kendi haklarını bildiği gibi kendi dışındaki herkesin hakkını da bilip gözetir kimseyi kandırmaz, hile yapmaz ve kimseyi de yanlış bir şekilde yönlendirmez.

4. Yardımsever; Ahbap paylaşımcıdır, ihtiyaç sahiplerine herhangi bir karşılık beklemezsin elindeki imkânlar çerçevesinde yardımcı olur.
5. Üretken; Toplum ve dünyanın daha iyi bir hâl alması için akılcı ve barışçıl bir biçimde sorunlara çözüm üretir.
6. Uyumlu, Pozitif, Şiddetsiz İletişim; şiddete sadece iletişimde değil hayatının hiçbir noktasında yer vermez, enerjisini boşa savuracak dedikodu gibi söylemlerden uzak durur, yersiz yılgınlıklara teslim olmaz.
7. Gelişime açık ve Yenilikçi; ahbap kendi kişisel gelişime önem verir, dünyadaki gelişim ve değişimlere açık olup kendini dış dünyadan soyutlamaz.
8. Doğa ve hayvansever; Ahbap başka bir insana değer vermenin yolunun tüm canlılardan geçtiği yargısına inanır.
9. Siyasi kimliğinden arınmıştır; Ahbap platformu üzerinden herhangi bir siyaset tartışması yapılmaz.
10. Birleştirici; bütün bir insanlıkla işbirliği içerisinde çalışabilir ve kimseyi dini, dili, ırkı, rengi ve seçimleri üzerinden ayırtmaz.
11. Menfaatsiz; Ahbap platformu bireysel çıkarlar doğrultusunda kullanılamaz.
12. Bilimsel; Ahbap sürekli okuyup araştırır hayatı yakinen takipte kalır edindiği gerçek bilgileri de paylaşır.
13. Çalışkan ve sorumluluk alabilen; gayret edip çalışmayı ve çalışma sonucunda başarı elde etmeyi sevdiği gibi olumsuzlukla sonuçlansa dahi her davranışının sorumluluğunu üstlenir¹³. Oryantasyon sürecinde aday ahbaplara; Okudum-Anladım testi, oryantasyon süreci boyunca en az üç etkinliğe katılma ve il başkanı ve il yönetimi kurulundan en az iki kişi tarafından yapılacak kanaat bildirimleri alınır. Oryantasyon sürecini başarıyla atlatan her aday ahbap artık adaylığını kaldırıp ahbap olmuştur. Ahbap.org' a üye olunduktan kabul edilen ahbap ortak zemin anlaşması sonrasında bireyler Ahbap Ol formunu eksiksiz bir şekilde doldururlar bu formu yanlış veya eksik dolduran kimseler çalışma ve mesaj gruplarına dâhil edilmezler. Bahsi geçen ilk üç adım tamamlandıktan sonra ahbap adayı 47 gün sürecek oryantasyon eğitimine katılacaktır. Buraya kadar olan işlemlerin tamamı zincirleme bir şekilde birbirine bağlıdır herhangi

¹³ <https://ahbap.org/> erişim tarihi: 06.08.2021

bir adımı sağlıklı bir şekilde tamamlamayan bireyler bir sonraki adıma geçemeyeceklerdir.

Ahbap derneğinin kurulumu Haluk Levent liderliğinde gerçekleşmiştir. Haluk Levent ahbap platformundan önce de insanlarla olan iyi ilişkileriyle haber konusu olmaktadır bunun en net örneklerinden biri; kendisini üniversite mezuniyetine kavalyesi olarak davet eden twitter takipçisinin isteğini kırmamasıdır.¹⁴

Katıldığı bir televizyon programında Haluk Levent; Ahbapın büyümesini, biz aslında parayla ilgilenmiyoruz yaptığımız iş sadece parası olan hayırsever ve ihtiyaç sahiplerini bir araya getirmek tabii ki derneğin mevcut bir hesabının ve bu hesaba para giriş çıkışlarının olduğunu ve bu paranın burslara gittiğini hepsinin de kayıt altında olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda ahbap nedir sorusuna karşılık olarak ise kim olursa olsun güzel şeyler yapmak için birleşen kişi olarak cevaplandırmaktadır. Türkiye’de yapılan yardımların yerine ulaşip ulaşmadığı konusunda tereddüte sahip olan halkı organize ederek ihtiyaç haritalarıyla yönlendiren Ahbap Platformu acaba yardımın yerine ulaştı mı? Sorusunu da hayırseveri bizatihi ihtiyaç sahibiyle muhatap ederek egale etmektedir.¹⁵ Ahbap derneğinin hayırsever ve ihtiyaç sahibini bizatihi bir araya getirmesi Ahbap derneğinden çok daha önce kurulmuş Candid kuruluşunun fayda sağlayıcı ile faydalanıcıyı kenetlemesiyle bağdaşmaktadır. Bu durumda birbirlerinden farklı coğrafyalarda var olmuş olsalar dahi en etkili yöntemi bulup kendi isimlerini kendi alanlarında kilometre taşı olarak kabul ettirmeleriyle sonuçlanmıştır.

Haluk Levent ile yapılan bir söyleşi de Haluk Levent’in tasavvurundaki Ahbap’ın ihtiyaç sahiplerinin siteme ihtiyaç duydukları maddi miktarı gerekli bilgileri girmesinin ardından ahbap ekiplerinin durumu teyit etmesi ile birlikte internet sitesi üzerinden ihtiyaç sahibinin ihtiyacının gerçekleştiği oranda canlı veri akışıyla sürekli olarak paylaşılması mevcuttur. Örneğin bir ailenin 5.000 TL ihtiyacı var bir hayırsever 1.000 TL ile bu miktarın 1/5 ini karşıladıktan sonra sistem üzerinde canlı veri akışının 1/4 oranında kaldığına dair değişiklikler gelecektir¹⁶. 19 Nisan 2021 gününde Ahbap Derneği resmi twitter hesabında yukarıda belirtmiş olduğum doğrultuda internet sitesini güncellediğini duyurdu.¹⁷ Dijital mecralarda kendi varlığını devam ettirebilmek ve her gün değişim

¹⁴<https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/haluk-leventten-hayranina-buyuk-jest,2SucOUZh8Ea87i01TyL6hg/If0MCvfpNkKywP8XmWpclw> erişim tarihi: 06.08.2021

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=sXbPYZ39Apw> Erişim Tarihi: 06.08.2021

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=kuf1ArMRzUc> Erişim Tarihi: 06.08.2021

¹⁷ <https://twitter.com/ahbapplatformu/status/1384144757107138560> Erişim tarihi: 28.08.2021

gösteren ihtiyaçlara daha hızlı daha organize cevaplar verebilmek adına platformun kendini güncel tutma isteği önemlidir.

4.1.4. Change.org

Bu başlık altında change.org sitesinin toplumsal dayanışma anlamında oynadığı rolü örnekleri ile birlikte açıklanacaktır.

Change.org üzerinden hayvanlar, sağlık, çevre, kadın hakları, eğitim ve insan hakları gibi başlıklar altında imza kampanyası oluşturabilmekteyiz aynı zamanda oluşturduğumuz bu imza kampanyası yeterli sayıda imza sayısına ulaşırsa da muhataplarına internet sitesi aracılığıyla iletilmektedir. Tüm dijital platformlarda olduğu gibi change.org sitesi de internet kullanıcıları arasındaki yer ve zaman farkını ortadan kaldırıp aynı imza kampanyasında birleştirmektedir. Site üzerinden bir imza kampanyası oluşturmak için izleyeceğimiz adımlar sırasıyla; İlk olarak kampanyamızın konu başlığının belirlemek. İkinci olarak kampanya başlığı altında başarmak istediğimizin ne olduğunu belirtmek. Üçüncü olarak başlatılacak imza kampanyası üzerinden gerçekleşecek olan değişimin kim tarafından gerçekleşeceğini kampanya muhatabı bölümünde belirtmek. Dördüncü olarak çözmek istediğimiz problemi anlatmak. Beşinci ve son olarak kampanya ile ilgili olarak varsa elimizde mevcut olan fotoğrafı sisteme yüklemek. Tüm bu işlemlerin sırasıyla yapılması için 16 yaş sınırını aşmış olmak ve siteye üyelik gerekmektedir¹⁸.

Change.org bireylerin meydana gelen bazı olaylar karşısında duydukları rahatsızlıkları dile getirmek ve bu rahatsızlıkları ortadan kaldırmak amacıyla online ortam üzerinden gönüllülük esasına dayanarak imza kampanyası başlatmalarına olanak veren bir internet sitesidir. Herhangi bir konuyla alakalı rahatsızlığı belli bir kitle oluşturarak ilgililerine iletip durumu değiştirmek açısından düşünüldüğünde toplumsal dayanışmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.(Yıldırım, 2019: 128).

Change.org sitesi üzerinden SMA hastaları için mevcut olan kampanya 300.000 imza beklentisiyle başlatılmış olup 241.223' e ulaşmış durumdadır. Hayvana Şiddet Suç Sayılmalı imza kampanyası da hâli hazırda devam eden kampanyalar arasında yer alırken Galata Kulesi Restorasyonu Ebabilleri Öldürmesin ve Elektrik şirketlerinin özel harcamaları niye bizim faturalarımıza ekleniyormuş ki kampanyası yakın zamanda

¹⁸ <https://www.change.org/> Erişim Tarihi: 07.08.2021

başarıya ulaşan imza kampanyaları arasında yerlerini almaktadır⁵. Mevcut kampanyalar ile imza sayıları arasında muhakkak doğru orantılı bir ilişki mevcuttur ancak çok az imza sayısına rağmen başarılı olan imza kampanyaları da mevcuttur. Bu kampanyaların başarılı olma sebepleri gündemde kendilerine çok fazla yer bulmasıyla ilintilidir.

Sosyal dayanışmanın online imza kampanyaları vasıtasıyla ilerlemesinin pozitif ve negatif yönleri mevcuttur. Şüphesiz sanal imza kampanyaları yaşadığımız dönem itibarıyla ciddi sayıda insana ulaşma şansı yakalayabilir. Fakat online imza kampanyaları kampanyaya katılan bireyleri tembel eylemciliğe alıştırıp sosyal dayanışma için gerekli olan fiili eylemlerin azalmasına neden olabilmektedir. Ülkemizde son yıllarda change.org üzerinden açılan kampanyalarda nicel anlamda artış yaşanmıştır. Nicel anlamdaki bu artışın sosyal dayanışmanın nitel boyutuna yansıyor yansımadığı tartışmalıdır (Dağtaş ve Yıldırım, 2019: 130).

Son olarak Dijital olarak tanımlanan çağda mevcut dönüşümlerden siyaset kurumu da nasibini almıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında neredeyse dünyanın her yerinde görünen ulus devlet anlayışı ve mutlak sınırlar günümüzde gittikçe önemini ve kutsiyetini kaybetmektedir. Dijital çağın içine doğan dijital yerliler ile 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmelere tanık olmuş bireyler arasında sınır ve devlet anlayışı bakımından fark vardır. Uluslararası platformda dijitalleşme öncesi en büyük aktörler devletlerdi hatta bu doğrultuda devletler bir araya gelip NATO ve BM gibi devletler üstü kurumların kurulmasını sağlamışlardır. Ancak dijitalleşmeyle birlikte zaman ve mekâna olan bağlılığın ortadan kalkması sonucu uluslararası platformda devletlerden ziyade sivil toplum kuruluşları ve çok uluslu şirketler görünmektedir. Bu durumda uluslararası platformda tek başına yer alan devletlerin otoritesini sarsmıştır. Dijital çağ ve dijital yerliler ile birlikte uluslararası sahneler de ön plana çıkma durumu şirket ve sivil toplum örgütlerinden daha küçük birimlere yani insanlara kadar indirgenmiştir. Change.org sitesi üzerinden bireysel anlamda başlatılan herhangi bir kampanyaya tüm dünyadan katılım sağlanmakla kalmayıp karar verici ve kanun yapıcı erkleri de etkileyebilmektedir. (Okcu ve Turhan, 2018: 154).

4.2. Toplumsal Dayanışma Ekseninde Sanal Cemaatler veya Dijital Kabileler

Kabilecilik kavramı dünyanın geçmiş dönemlerdeki geleneksel hâllerini anımsatmaktadır. Bu kavram daha çok geleneksel dünyada kullanılan bir kavram olarak düşünüldüğünden dolayı günümüzde yeni oluşan dijital kavramıyla bir arada kullanılması

oldukça zor görünmektedir. Kabilecilik kavramının temel hareket noktası ortak bir aidiyet hissi etrafında insanların birleşmesi olduğundan bu durumun daha çok geleneksel dünyada meydana geldiği düşünülmektedir. Zira sanayileşme ile birlikte toplum aile yapısıyla başlanarak değişime uğramıştır ve geniş aileden çekirdek aileye doğru dönüşüm başlamıştır. Böylelikle her toplumda benzer bir oluşum ortaya çıkmıştır. Ancak kabilecilik anlayışı zihinsel bir süreç olarak her zaman var olmaya devam etmiştir.

Yine konu ile ilgili olarak ortaya çıkan bir diğer kavram ise cemaattir. Tanım itibariyle cemaat; “Bulunduğu yere göre değişik büyüklüklere sahip olan, belirli bir coğrafi bölgede oturan ve aynı kültüre bağlı, aralarında akrabalık, manevî dayanışma gibi sıkı bağlar bulunan bir cinsten bir zümre” olarak ifade edilmektedir (Ferdinand ve Fındıkoğlu, 1944: 9 ; Evyapar, 2018: 8). Tanımdan da anlaşılacağı üzere cemaat tipi yapılanmalar kişilerin çeşitli ortak paydalarda buluşması ile gerçekleşmektedir. Böylelikle ortaya çıkan birlik şuuru kişileri bir arada tutmakta ve sinerji yoluyla hareketin etki alanını genişletmektedir. Özellikle aidiyet hissinin gücü cemaatin sürekliliğini ve aktivasyon gücünü belirlemektedir (Evyapar, 2018: 8). Gerek kabilecilik gerekse de cemaat anlayışında bireyler ortak bir amaç birliği içerisine girmekte ve aynı zamanda ortak sorumluluklara sahip olmaktadır. Bu anlamda grup içerisinde var olan menfaatlere göre kişilerin menfaatlerinin geri planda kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin oluşumlar içerisinde çok ciddi bir ehemmiyetinin olduğunun söylenmesi pek de mümkün değildir.

Değişen dünya düzeni ve teknolojik gelişmelerle birlikte toplum yapısı değişime uğramıştır. Bu anlamda mekanik dayanışma modelleri ortaya çıkmıştır. Geçmiş dönemlerde organik birliktelikler toplum genelinde hâkim unsur iken sonrasında işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı mekanik birliktelikler görülür olmuştur (Swingewood, 2009: 120). Elbette ki bu anlayış cemaat ve kabilecilik anlayışına da sirayet etmiş ve hedefe ulaşma amacıyla çeşitli işbölümü ve uzmanlaşmalar ortaya çıkmıştır.

Geleneksel cemaat kavramının özünde “mekân” ve “cemaat” duygusu yatmaktadır. Geleneksel cemaatler için ortak toprak parçası son derece önemlidir. Cemaat üyeleri yeryüzü sınırları içerisinde belirli bir bölgeyi birlikte işgal ederler. Cemaatlerin çok önemli bir kısmı yerleşikliğin ve güçlü bir dayanışma bağı oluşturan mekânların koşullarından oluşur. (Bozkurt, 2012: 88). Tanımı yapılan kavram geleneksel anlamıyla

kabileciliği yansıtmaktadır ancak bu kavram yaşanan yoğun teknolojik hareketler sayesinde günümüzün ihtiyacını karşılayamadığından dolayı yeni kabilecilik kavramı ortaya çıkmıştır ve yeni kabilecilik ya da bir başka deyişle sanal cemaat kavramında mekân bağımlılığı ortadan kalkmıştır. Böylelikle ortak bir aidiyet etrafında toplanan ancak dijitalleşme ile beraber aynı mekânda yaşama zorunluluğunu ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan yeni birliktelikler sanal cemaatler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanal dünyanın en önemli mimarı olan Bill Gates'e göre internetin insan ilişkilerini geliştirici yönlerinden en güçlüsü aynı şekilde düşünen insanları zaman ve coğrafya dilimlerine bağlı kalmadan bir araya getirmesidir. Heyecanlı oyunculardan oluşan bir grup oluşturmak ya da sizinle aynı siyasi görüşü paylaşan insanlarla gündelik konularda tartışmak veya dünya üzerine yayılmış ırkdaşlarınızla teması sürdürmek istiyorsanız internette bundan daha kolay bir şey yoktur (Bozkurt, 2012: 91). Sanal cemaat kavramının oluşması için aynı mekânı paylaşmak hususu şart değildir. Bununla birlikte sanal ortamda her bir araya gelen insan topluluğu da bir sanal cemaat örneği oluşturmayacaktır zira sanal cemaat oluşması için ortak bir aidiyet etrafında birleşmesi gerekecektir. Bill Gates'in deyişiyle sanal mecrada herhangi bir konuda aynı düşünceye sahip insanları bulup bunlar ile kolektif olarak hareket etmek sanal cemaat için zorunludur. Son zamanlarda yaygın olarak görülen sanal cemaatlerin varlığının çoğu zaman ortak bir istenmeyene veya düşmana karşı yapıldığı görülmektedir. Bu durum sosyolojinin temel kurallarından biri olan bir topluluğun birbirine kenetlenmesi isteniyorsa ortak bir düşman bulunması ve bu düşmana karşı insanlarda kolektif bilinç oluşturulması anlayışına da son derece uygundur. Özellikle kısa bir süre içerisinde ortak bir istenmeyene karşı birleşen kişiler aslında istenen bir duruma ulaşmak için değil istenmeyen ortaya çıkmaması için bir araya gelmektedir. Son derece hızlı oluşumlar olmasına karşılık hedefin geçiciliği ile orantılı şekilde de gruplar ortadan kalkmaktadır.

Sanal kabilecilik anlayışı içerisinde değerlendirilebilecek ve toplumsal hayata yeni katılmış bir terim de nettaşlıktır. Nettaş, siber yurttaş, dijital yurttaş, çevrimiçi yurttaş, kavramları mekânın beden ve normların bulanıklaştığı yeni iletişim ortamında bireylerin yeni bağlarını ve pratiklerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Çoklu anlamlara sahip melez bir kavram hakkında kapsayıcı tanım oluşturmanın zorluğuna rağmen nettaşlık; mekân ve beden kısıtlarının aşıldığı bir iletişim ortamında bireyin sosyal, politik, ekonomik ve eğitsel alandaki edip eyleme özelliklerine ve etkileşimle

ortaya çıkan yeni norm yapısına gönderme yapan bir kavram olarak kabul edilmektedir (Narmanlıoğlu, 2016: 65-66). Narmanlıoğlu'na göre nettaş kavramı zaman ve mekân olarak bağımsızlığı dile getirdiğinden dolayı sanal kabilecilik olarak adlandırılan yapı içerisinde değerlendirilebilecektir. Zira sanal kabilecilik anlayışı içerisinde var olması gereken tüm değerler nettaşlık kavramı içerisinde mevcuttur. İçselleştirilen değerlerin ortaya konması ve karşılıklı etkileşim ve paylaşımların net üzerinden gerçekleşmesi ile sanal kabilecilik anlayışını doğuran nettaşlık kavramının ortaya çıktığı söylenebilecektir.

2015 yılı itibariyle dijital teknolojilerin (özellikle sosyal medya) göçmen ve mülteciler ile alakalı aktivist oluşumların meydana gelmesi ve bu oluşumların örgütlenmesi konusundaki etkisi net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Göçmen ve mülteciler için; dijital teknolojiler özellikle de sosyal medya uygulamalarının üç aşamada hayati önemi vardır; ülkelerinden çıkmak, yolculuğun kendisi ve ulaşacakları ülkedeki hayatlarını idame ettirmeleri ve son olarak yeni bağlar ve topluluklar kurmak. Öte yandan yeni bağ ve topluluklar kurma bağlamında dijital teknolojileri kullananlar sadece gündelik yaşamlarını idame ettirmeye çalışan mültecilerden ibaret değildir. Bu ağlar mülteci ve göçmenler ile ilgili olarak gerçekleştirilen aktivist hareketleri de buluşturup, yeni dayanışma ağlarının oluşumu ve organize edilmesine katkı sağlamaktadır. Mültecilerin her şeyiyle yabancı oldukları bölgede kendine benzeyenleri bulma isteği doğrultusunda sosyal medyayı kullanıp sosyal medya üzerinden bu doğrultuda bir birliktelik oluşturduğu görülmektedir. Bu sanal birlikler bir başka deyişle sanal cemaatler kendi içlerinde hayatlarını idame ettirebilmek konusunda gerekli olan işin sağlanması veya bir eksikliklerinin söz konusu olduğu zamanlarda sıkı bir dayanışma özelliği göstermektedir (Yanardağoglu ve Vatikiotis, 2017: 42-43).

4.3. Yeni Sosyal Hareketler Bağlamında Dijital Dayanışma

Yeni sosyal hareketlerin net olarak anlaşılabilmesi adına önceliği sosyal hareketlere akabinde ise eski ve yeni sosyal hareket tanımlamalarına yer vermek durumundayız. Tanımlamalar sonucunda ise yeni toplumsal hareketlerin dayanışmanın dijital boyutlarıyla ilişkisi ele alınacaktır.

Konusunu sosyal hareketlerin oluşturduğu tüm çalışmalar önceliği sosyal hareketin tanımlanmasına verir. Bu çalışmalarda geçen sosyal hareket tanımlamalarına

bakıldığı zaman ise aralarında farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Bu farklılıklardan dolayı sosyal hareketler için ortak bir tanım yapmak güçleşmektedir. Sosyal hareketler meydana geldiği zamanın dönemin şartları ve kendi iç dinamikleriyle tanımlanmışlardır. Bu durumun doğal sonucu olarak farklı zaman ve farklı mekânlarda meydana gelen her sosyal hareketin farklı tanımlamaları olmuştur. (Solmaz, 2013: 4). Tanımlamayla alakalı bu zorluklara rağmen Giddens (2016: 1018) sosyal hareketi; geleneksel olmayan en yaygın siyasi faaliyet, kitlelerin ortak çıkarlarını, ortak menfaat ve hedeflerini gerçekleştirmek için ortaklaşa bir hareket olarak tanımlar. Bir başka sosyal hareket tanımı ise; Ortak bir hedefi gerçekleştirmek adına içerisinde hem reformist hem de çatışma paradigmalarını barındıran belli bir sistem içerisinde yeni bir yapı oluşturmak gayesiyle çabalayan kolektif bir şekilde gerçekleşen insan davranışlarına verilen isimdir (Çopuroğlu ve Çetin, 2010: 71). Mevcut tanımlamalar haricinde Türkdoğan (1997: 11) sosyal hareketi toplumda yenilik amacıyla başlayan kolektif davranış biçimleri olarak tanımlamaktadır.

Zaman zaman toplumsal ilişkilere dair problemler kümülatif bir biçimde çoğalabilir ve değişim sürecinin sinyallerini taşıyabilir. Bahsi geçen problemler sınıfları, ırkları, belirli din grupları gibi toplumun sadece bir kısmını yakından ilgilendirebilir. Problemlerin doğuş noktası olarak ise statükoyu içerden eleştirmek veya tamamen reddetmek gibi durumlar olabilir. Böylelikle farklı gruplarda yer alan insanlar başkalarıyla benzer durumları deneyimlediklerini, aynı sorulara cevap aradıklarını ve benzer şeylere tepki gösterme eğiliminde olduklarını görürler. Bu nokta itibarıyla durum artık toplumsal bir boyut kazanmış olur. Tüm bunların sonucunda insanlar farklı gruplarda yer alsalar bile kendilerini başka insanlarla özdeşleştirmeye başlarlar. Tüm bu sürece toplumsal olma özelliği katan ana neden de aslında budur. Bahsi geçen bu grupların birbirleriyle iletişime geçmeleri ve özdeşleşme çabaları toplum için yeni dayanışma imkânları sunar. Sunulan dayanışma ortamı ile birlikte ilk başta küçük görünüp sadece bir guruba ait olan problemler toplumsal hareketleri oluşturur (Brecher vd, 2002: 42).

Sosyal hareket terimini ilk olarak kullanan Simon 18. yüzyılın başında bu terimi önce Fransa'da ve sonra başka yerlerdeki toplumsal protesto hareketlerini tanımlamak için kullandı. Başlangıçta statükoya karşı çıkan yeni siyasi güçlerin bir özelliği olarak kullanılan terim, zamanla anlam kazanmış ve günümüzde daha çok siyasi sistemin ana

gövdesinin dışında kalan grup ve örgütleri kapsamaktadır. Günümüzde toplumsal hareket terimi, "toplumun bir veya daha fazla temel özelliğini değiştirmek (veya değişime karşı çıkmak) için olağanüstü sayıda insanın örgütlü çabası" olarak kullanılmaktadır (Marshall, 1999: 746).

Eski olarak nitelenen sosyal hareketlerin büyük bir çoğunluğunun aslında sanayi devrimini takip eden süreç içerisinde Avrupa’da değişen üretim şekli doğrultusunda meydana gelen sınıf ve ulusalcı hareketlerden oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hem sınıf hem de ulusalcı hareketler birbirinden amaçları ve gerçekleşme şartları bakımından ayrılmış olsa da taşıyan karakteristik özellikler aynı olduğundan dolayı ortak bir isim olan Eski toplumsal hareket olarak adlandırılmışlardır. Bu iki hareket tipine de çok uzaktan bakıldığında aslında altlarında yatan sebebin eşitlik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bakıldığında eski sosyal hareketlerin temel özelliklerinden biri yönetme erkini ele geçirme isteği olarak da belirtilebilir (Solmaz, 2013: 8).

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra birbirinden bağımsız birçok ülkede toplumsal hareketlerin sayısında gözle görülür şekilde bir artış yaşanmıştır. Bu hareketlerin arasında 1960 lara ait öğrenci hareketleri 1970 lere ait sivil hak ve feminist hareketleri 1980 ve 1990 lardaki ekolojik çevre, nükleer karşıtlığı hareketleri ve gay hakları gösterebilir. Bu hareketlere topluca bakıldığı zaman Avrupa’da bilim insanlarının çoğu bu hareketlerin tamamına Yeni Toplumsal Hareket demektedir. Buradaki yeni kavramı modern olmanın çok daha ötesinde yer almaktadır. (Giddens, 2016: 1024).

Yeni toplumsal hareketlerin pek çok teorisyenine göre, 1960'lardan sonra eski işçi hareketi ve talepleri giderek daha fazla ilgisiz hâle geldi. Bu taleplere sahip olduğunu iddia eden işçi sınıfının bile ciddi bir şekilde mücadele edebileceği bir sınıf çatışması olmadığı için, yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerin taleplerinin eksenini olan ekonomik çıkarlar temasının ötesine geçmekte ve çevreyi içermektedir (Alpman, 2014: 23).

Yeni sosyal hareketler herhangi bir siyasal düşüncenin tabanı değildir, Sınıfsal ve de ekonomik bir arka plana sahip değildir, yeni sosyal hareketlere katılım salt bir guruba ait değil ve yapı olarak heterojen bir yapıya sahiptir (Şentürk, 2006: 41). Bu özellikler aynı zamanda eski ve yeni sosyal hareketlerin ayrımı niteliğindedir.

İnternet teknolojisinin web 2.0 şekline evrilip hayatımıza girmesi toplumsal ilişki şekillerimizi değiştirip, bireysel ve grup iletişimlerini bambaşka bir boyuta taşımıştır. Bu değişimler kitlelere hareket özgürlüğüyle birlikte zaman ve mekândan bağımsız davranma kabiliyeti getirmekle yetinmeyip aynı zamanda geniş kitlelere ulaşma konusunda yeni bir aracı olarak görülmüştür. Ayrıca kitleler tarafından meydan okuma, herhangi bir konu ile ilgili itaatsizlik ve başkaldırı gibi eylemleri dile getirecekler ucuz ve erişilebilir bir araç olmuştur. (Gençer, 2015: 509). Bu gelişmeler ile birlikte yeni toplumsal hareketler bölgesel ya da ulusal kimliklerinden sıyrılarak artık küresel bir kimliğe sahip olmuşlardır.

Son zamanlarda bazı aktivist eylemlerin yayılmasında aktif rol alan internet ve yeni medya uygulamalarının üzerine çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Dijital devrimle birlikte genişleyen iletişim ağları dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan toplumsal hareketleri kitlesel bir biçimde örgütlenmesini sağlayıp birbirleriyle iletişim hâline geçirmektedir. Özellikle on yıl önce gerçekleşmiş olan Arap Baharı, Occupy Wall Street hareketi, Ülkemizdeki Gezi Parkı hareketi sonrasında sosyal hareketler de iletişim ve yeni medyanın rolü sorgulanmış ve yeni medya uygulamalarının kullanım biçimi için yeni bir döneme girildiği yargısına ulaşılmıştır (Yanardağoglu ve Vatikiotis, 2017: 42).

Sosyal hareketler kapsamında internet ve yeni medya kullanımı için girilen yeni döneme dijital aktivizm kavramı damgasını vurmuştur. Dijital aktivizm hedefe alınmış bir otoriteye karşı kolektif taleplerin iletilmesi adına hem katılımcıların hem de destekçilerin dijital unsurlar kullanarak dile getirilmesi olarak tanımlanabilir. Son zamanlarda sivil toplum örgütlerinin fazla kullandığı ve daha çok araç olarak sosyal medyanın kullanıldığı dijital aktivizmin en göze çarpan özelliği kitleleri çok hızlı şekilde sokağa dökmesi ve şiddete çok nadir bir biçimde başvuruyor olmasıdır. Dijital aktivist hareketler toplum içerisindeki herhangi bir problemin çözümü için dijital dayanışma bağlamında ortak paydada buluşup uzlaşan insanları bir araya getirmiştir. Altı çizilmek istenen konu dijital aktivizm sayesinde küresel bir boyut kazanır. Haklarını veya daha evrensel hakları bazen kazanmak bazen ise koruyup devamlılığını sağlamak adına verilen mücadeleyi gönüllü bir şekilde tek merkezde birleştirenler internetin sunmuş olduğu evrensel ağlar vasıtasıyla dijital aktivist biçimiyle sunma yolunu tercih edebilirler. (Gençer, 2015: 517-518).

4.4. Dijital Nesillerin Sosyal Dayanışma Algısının Betimlenmesi

Nesil tartışmalarının kökeni oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Sosyal Bilimler içerisinde popüler olduğu zamanlarda mevcuttu ancak şu an itibarıyla eski popüleritesinden söz etmek mümkün değildir. Nesiller arasında her zaman için belirgin farklar bulunmaktadır zira sadece doğdukları zaman bakımından birbirlerinden ayrılmazlar. Ayrıca aynı nesil olarak değerlendirilen iki farklı ülkenin nesilleri arasında da belirgin farklar bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki nesiller yetiştikleri ülkelerin kültürel, sosyoekonomik vb gibi şartlardan etkilenirler. Teknoloji ve küreselleşmenin yoğun etkileri sonucu 21. yüzyılın ilk kuşağı olarak tanımlanan Z kuşağı bu noktada dünya genelindeki yaşlılarıyla benzer ilerleme süreci göstermesi bakımından diğer kuşaklardan ayrılacaktır. Z kuşağı dijitalleşmenin, internetin teknolojisinin yoğun olarak yaşandığı dönemlere denk gelmektedir. Aynı zamanda internet teknolojileri, sosyal medya uygulamaları ve sosyal paylaşım siteleri gibi alanlarda önceki nesillere göre mahirdirler. Bu durumda onlara bilgiye eş zamanlı bir biçimde ulaşma kolaylığı sağlamaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde ki gelişmeden aynı anda haberdar olmaları uzun sürmemektedir.(Ardıç ve Altun, 2017: 12-18).

Nesiller üzerine çalışan araştırmacılardan biri de Prensky'dir. 2001 yılında teknoloji odaklı olarak nesiller üzerine çalışan Prensky nesilleri dijital yerliler ve dijital göçmenler olarak kavramsallaştırır. Dijital yerlilerin uygulama, anlama ve algılama becerileri ile dijital göçmenlerin bahsi geçen bu becerileri arasındaki farka dikkat çeker. Z kuşağı ve dijital nesil olarak tanımlanan dijital yerlilerin bilgisayar, video oyunları ve cep telefonları gibi teknolojik bir çevreye yani bir başka deyişle dijitalleşen dünyaya doğdukları ve dijital dil bu neslin ana dilidir. Öte yandan dijital göçmenlerin ise dijital yerlilerin içine doğdukları dünyaya sonradan katılan ve dijital yerlilerin dilini aksanlı bir şekilde kullanan nesil olduklarını ifade eder (Timisi, 2016: 19).

Dijital nesillerin toplumsal dayanışma algısına yönelik bir kısım kırılganlıkların ve aşırılıkların olması, yeni toplumsal dayanışma modelleri ve uygulamalarının olmadığı anlamına gelmemektedir. İnternet teknolojisini öz kültürü olarak benimsemiş olan dijital nesiller, sahip oldukları en önemli iletişim silahı olan internet türevi ürünlerle çok çeşitli dayanışma örnekleri göstermektedirler. Özellikle aktivist olarak nitelendirilen kişi ve gruplar, kendilerinden çok farklı sosyolojik yapılarda bulunan kişiler için de önemli

ölçüde dayanışma göstermektedirler. Özellikle dezavantajlı gruplar, zorunlu göçmenler ve benzeri konular en fazla sanal dayanışmaya konu olan hususlar olarak görülmektedir. Özellikle sosyal medyada aktif rol oynayan dijital nesil gerek ideolojik gerekse de toplumsal konularda harekete geçmek, dayanışma sağlamak ve kamuoyu oluşturmak açısından son derece mahir bir konumdadır. Kendi kendine ortaya çıkan ve örgütlenen bu grupların toplumsal dayanışma anlamında karşılaştıkları en önemli zorluk ise kendi dinamiklerini yönetme ve dayanışmaya katkı sağlayan kesimlerin rollerini belirleyerek ortak paydada buluşmaktır. Bu sebeple gerek organizasyon gerekse de sürecin yönetimine dair sanal ortam organizasyonlarında önemli kırılگانlıklar bulunmaktadır (Yanardağoglu ve Vatikiotis, 2017: 43).

Dijital nesillerin önceki dönemlere göre toplumsal dayanışma konusundaki farkı dayanışma gerektiren durumların bilgisine daha rahat ve eş zamanlı biçimde ulaşması değildir. Dijital nesiller aynı zamanda toplumsal dayanışma şekilleri ve uygulamaları ile de önceki dönemlerden farklılaşmaktadır. Özellikle internet teknolojisinin yaygınlaşması, toplumsal dayanışmanın reel ortamdaki sanal ortama taşınmasına neden olmuştur. İnternet üzerinden harekete geçmenin mekânsal ve zamansal anlamda düşük maliyetli oluşu, çok kısa bir süre içerisinde çok sayıda kişinin toplumsal dayanışma içeren konularda bir araya gelebilmesine neden olmaktadır. Özellikle gayri hukuki uygulamalara karşı gösterilen tepki ve protestolar, geçmiş dönemlerle kıyaslanamayacak kadar güçlü olmasına neden olmaktadır. Ancak bu durum çoğu zaman dayanışma sınırlarının ötesine geçmekte ve kişilerin kendilerini tatmin ettikleri bir platforma dönüşmektedir. Oysaki toplumsal dayanışma aynı zamanda çoğulcu düşünciyi ve fikir özgürlüğünü de içerisinde barındırmak durumundadır. Ancak katılım kolaylığı, dengenin ortadan kalkmasına ve uç fikirlerin çekincesizce paylaşılmasına neden olmaktadır (Özgöl, 2012: 4532-4533).

Son olarak dijital nesiller içinden çıkan dijital kahramanlara değinmek gerekir. Dijital nesillerin toplumsal dayanışma süreci içerisinde ortaya çıkan bir kısım kişi ve gruplar, teknolojiyi etkin bir şekilde kullanarak önemli toplumsal çıktıların ortaya konmasını sağlamaktadırlar. Kişilerin konudan haberdar edilmesi, ilgililerin bir araya getirilmesi, görev bölüşümü, koordinasyonun sağlanması ve işleyişin sürdürölmesi uygulamalarının her birinde dijital uygulamalar kullanılmaktadır. Bu alanda Türkiye’de akla gelen en önemli isimlerden bir tanesi Haluk Levent ve Ahbap platformudur. Haluk

Levent büyük ölçüde sosyal medya araçlarından faydalanarak bir araya getirdiği kişilerden toplumsal faydası yüksek bir kurum olan Ahbap'ı kurmayı başarmış ve çok sayıda kişinin yaşam kalitesini yükseltici faaliyetler gerçekleştirmiştir. Dijital uygulamalar olmaksızın bu hareketin bu derece etkili olamayacağı gerçeğinden hareketle dijital nesillerin toplumsal dayanışma uygulamalarında ne şekilde yönlendirilebildiği çok daha iyi anlaşılacaktır.

SONUÇ

Kültür içinde yaşadığımız toplumun bize sunduğu yaşam biçimlerinin tümüne denk gelmektedir. Yaşam biçimlerimiz kolay bir şekilde değişmese de içerisinde yaşadığımız toplum değişime karşı fazla direnç gösteremez. Toplum olarak geçirdiğimiz istisnasız her değişim yaşam şekillerimizi de değiştirmektedir. 21. yy. da topyekün olarak tecrübe ettiğimiz değişiklik teknolojik gelişmelere tekabül etmektedir. Bu teknolojik gelişmeler çok yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. Teknolojik gelişmelerden kültür de payına düşeni almış ve kendisinden türeyen dijital kültür kavramını doğurmuştur. Dijital kültürün de nihayetinde kültürün bir ögesi olması en basit tabirle isminin içerisinde kültür ifadesi bulundurması kültürle ortak noktalarına işaret ederken dijital ifadesi ise kültürle arasındaki farklılıkları belirtmektedir.

Değer kavramı herhangi bir şey için belirlemiş olduğumuz öncelik sırası olarak tanımlanabilmektedir. Öncelik sıralamalarımız içerisinde yaşadığımız toplumdan

bağımsız bir şekilde düşünülemez ve tıpkı kültür gibi zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilir. Bu açıdan bakıldığında kültür ile olan ilişkisi hasebiyle birlikte ele alındığında bizleri çok daha doğru noktalara ulaştırabilir. Değerler içerisinde yaşadığımız toplum kültürünün bir uzantısı olarak düşünülebilir çünkü aynı kültürü paylaşan insanların değerleri arasında çatışma yoktur.

Çalışmanın hemen hemen her noktasında teknolojik determinizme ait izler görülmektedir. Çalışma içerisinde toplumun teknoloji ile değişime uğrayıp Castells'in de belirttiği enformasyon gelişmeleri sonucu ağ toplumu hâlini aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Daha önceki tanımların toplumun yeni hâline cevap verememesinden kaynaklanan bu yeni isimlendirme de daha önceki toplumlarda görülmeyen radikal değişimler saptanmakla birlikte dayanışmanın da dijital formlara büründüğü sonucuna ulaşılmıştır. Kuramsal olarak teknolojik determinizm üzerine inşa edilmesinin sebebi sanayi toplumundan ağ toplumuna evrilirken değişimin ana etkeninin enformasyon teknolojileri olmasından kaynaklanmaktadır.

Yoğun teknolojik hareketlerle birlikte değişen toplum yapısı kültürü etkilediği gibi kültürden de etkilenmiştir. Kültür ve değerın yakın ilişkisinden değişen kültür kavramı ile birlikte değer kavramı da farklılık göstermiştir. Dijitalleşmeden etkilenen kültür dijital kültür ismini alır. Bu yeni bir kavram olup yeni bir dünyaya işaretler. Bahsi geçen yeni Dünyanın bir düzene ihtiyacı olduğu aşikârdır. Kurulacak olan yeni düzen doğal olarak kendi köklerinden beslenecektir. Bu da meydana gelen değişimlerin büyük bir kısmının özü itibarı ile değil de şekil itibarı ile değiştiğinin işaretidir. Dijital kültür üzerinden gerçekleşen yardımlaşma, dayanışma, bağış ve gönüllülük kavramları da isimlerinin önüne dijital kavramını almaktadırlar. Bu durum oluşmuş olan yeni Dünya düzeninde de kültür ve değer kavramlarının birbirini etkilediğinin kanıtı niteliğindedir.

Dijitalleşme kavramı olarak çok köklü bir geçmişe sahip değildir. Toplum tarafından tüm hatlarıyla tam anlamıyla sindirilmediğinden sosyolojik araştırmalara konu olması bakımından ileri düzeyde değildir. Çalışma konusunun böylesine yeni bir konu olarak seçilmesi çalışmanın özgünlüğüne katkı sağladığı gibi aynı zamanda çalışmayı sınırlamıştır.

İnternetin 1990'ların sonunda yavaş yavaş evlere girmeye başlaması çalışmada geçen dijital devrim ile değişimin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu başlangıç noktasından sonra internet hayatımızın merkezine yerleştikten sonra yavaş yavaş insanları internet ve sosyal medya üzerinden gruplaşma ve dayanışma gibi farklı eylemlere yönlendirmiştir. Farklı eylemler sosyoloji için farklı sonuçlar doğuracağından sosyolojinin alt dalı olan dijital sosyoloji ortaya çıkmış ve araştırma konuları çeşitlilik göstermiştir. Böylesine farklı konular dururken sosyal dayanışmanın dijital formları üzerinde durulması derneklerin, yardım kuruluşlarının, internet ve sosyal medya uygulamalarının, internetin gücünü arkalarına alarak eskiye oranla daha fazla görünür olmasıdır. Sosyal dayanışma bağlamında eskiye oranla bu kadar çok görülmeye başlayan gruplar hâliyle eski kavramlar ile açıklanamadığından farklı bir biçimde ele alınmak gibi zorunluluk doğurmaktadır. Hem bu zorunluluktan hem de bizden sonraki bilimsel çalışmalara kaynak olabilmek adına böyle bir çalışma konusu seçilip çalışma tamamlanmıştır.

Dijital ortamlar üzerinden gerçekleşen her eylem (alışveriş, bağış, yardım vb) devamlılık göstermek adına bir güven ortamı aramaktadır. Birbirlerinden bağımsız topraklar üzerinde mevcudiyetlerini sürdüren Candid ve Ahbap dijital yardım anlamında bu güven ortamını yardımı yapacak kişi ile yardımı alacak kişiyi buluşturarak bu güven ortamını oluşturmuşlardır. Ve oluşturdukları bu güven ortamından ötürü de bugün kendi isimlerinden söz ettirmektedirler.

Dijitalleşmeyle birlikte oluşan yeni Dünya' ya yeni davranış kalıplarına doğru hareket ederken bugün hayatımızda ne varsa, ne ile hayatımızı idame ettiriyorsak, günlük yaşantımızda nelere kıymet atfediyorsak, neler bizim için önemliyse onları da beraberimizde götürüyoruz. İyi veya kötü her türlü şeyi yapabileceğimiz zamanlarda tercihimizi olumlu şeylerden yana kullanıyorsak gündelik yaşamımızda bu durumdan bağımsız değildir.

Dijital dayanışma formlarının ayırt edici özelliği eylemin kendisidir. Online ortamlarda gönüllü ve karşılıksız bir şekilde yaptığımız eylem çevrimiçi gönüllülük ismini alırken, yine online ortamlarda kullanma hakkı bizde olan herhangi bir şeyden feragat edip bir başkasının hizmetine sunuyorsak bu eylem dijital bağışçılık ismini alır.

Dijital olarak isimlendirilmesinin altında ise başlı başına gerçekleşmiş olduğu ortam yatmaktadır.

Dayanışmanın ortaya çıkmasının ön koşulu sosyal eşitsizliklerdir buna çalışmanın önceki bölümlerinde değinilmiştir. Dayanışma sosyal hayattaki yetersizliklerin ve eşitsizliklerin giderse de tamamen ortadan kaldırmayacaktır. Yine dayanışma gibi dijital dayanışma da böyledir, sosyal eşitsizlikleri giderme veya ortadan kaldırma gibi bir amacının olması bu amacın noksansız bir biçimde gerçekleştiği anlamını taşımamaktadır. Bilhassa dijitalleşmenin kendisi bünyesinde internete erişim, internet kullanım hızı vb. gibi hususlarda sosyal eşitsizlikleri barındırır. Bu sosyal eşitsizliklere bakıldığında zaman ise gerçek yaşamdaki gelişmişliğin yansımasından kaynaklandığı net bir biçimde görülmektedir.

Özetle Durkheim' ın geleneksel toplumlarda iş bölümünün düşük seviyede seyretmesinden dolayı dayanışmanın mekanik biçimde gerçekleştiğini, toplumsal yapının heterojenleştiği ve iş bölümün geleneksel toplumlara kıyasla daha girift bir yapı aldığı sanayi toplumlarında mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmaya bıraktığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle ilk olarak Castells'in ileri sürmüş olduğu Ağ Toplumdaki dayanışmanın dijital forma büründüğü sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Feride., ve Uslu, Hasan Faruk, (2016); *Siyaset sosyolojisi: Temel yaklaşımlar ve yeni tartışmalar*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Akın, Mahmut Hakkı., (2009); *Siyasi Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya. 2009).
- Akıncı Vural, Zekiye Beril, ve Bat, Mikail., “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma” *Journal of Yaşar University* Cilt: 5 Sayı:20 İstanbul, 2010 s169-184.

- Altay, Birce., (15 Ocak 2020). *Blueprint 2020: Dijital Sivil Toplumu ve Filantropiyi 2020'de Neler Bekliyor? Değişim İçin Bağış*. <https://degisimicin.bagis.org/blueprint2020-dijital-sivil-toplumu-ve-filantropiyi-2020de-neler-bekliyor/>
Erişim Tarihi: 08.08.2021.
- Alver, Köksal., (2013); *Kültür Sosyolojisi Ve Kültürel Çalışmalar, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Felsefe Lisans Programı Ders Kitabı*, İstanbul.
- Alver, Köksal ve Doğan, Necmettin., (2007); *Kültür Sosyolojisi*, Hece Yayınları Ankara.
- Alpman, Polat Sait., (2014); “Toplumsal Hareketler Tartışması İçin Kısa Bir Giriş” *Yurt ve Dünya*. 2014. Sayı:3. s.19-25.
- Anar, Suat., (1983); “Değerlerin Sosyolojik Açısından İncelenmesi”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı 82, s. (8- 44).
- Ardıç, Ebru ve Altun, Adnan., (2017); Dijital Çağın Öğreneni. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. Cilt:1 Sayı:1 s.12-30.
- Ashyüksel, Mehlika, Karagözoğlu., (2017); *Dijital Kültür Ortamında Bilgi Hizmetleri ve Kütüphaneçiler*, Hiperyayın İstanbul.
- Atabek. Ümit., (2001); *Teknoloji ve İletişim*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Atalay, Melisa., (2019); *Dijital Kültürde Gösteri Olarak Tüketim*. (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul).
- Atilgan, Sait Sinan., (2020); “Dijital Okuryazarlık Bağlamında Sosyal Medyaya Bakış ve Kişisel İtibar Yönetimi” *Dijital Okuryazarlık Boyutuyla Dijital Dünyanın Yeni Kavramları*, Ed: Sait Sinan Atilgan, Literatürk Academia Yayınları Konya.
- Avcı, Nazmi., (2007); *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Aytaç, Ömer., (2002); *Sosyoloji Bir Giriş Denemesi*. Üniversite Kitap Evi Elazığ.
- Aydın, Mustafa., (2011); “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl: 7 Sayı: 19. Konya .
- Bal, Hüseyin., (2014); *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*, Sentez Yayıncılık Ankara.

- Bedir, Revşan., (2021); *Byung Chul Han Düşüncesinde Dijital Toplum Eleştirisi*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ).
- Bilgin, Nuri., (2003); *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Birsen, Haluk., (2013); “*Yeni Teknolojilerin Gelişimi*”, Dijital İletişim Yeni Medya, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir. s.26-50
- Boztepe, Hatun., (2014); *Halkla İlişkiler ve İlişki Yönetimi*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Veysel., (2012); *Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Böke, Kaan., (2017); *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (5.Baskı). Alfa Yayınları, İstanbul, s.3-30.
- Brecher, Jeremy., Costello, Tim ve Smith, Brendan, (2002); *Aşağıdan Küreselleşme; Dayanışmanın Gücü*, (Çev. Berna Kurt, Zeynep Kutluata, Şirin özgün ve Aysel Yıldırım) Aram Yayıncılık İstanbul.
- Büyükaslan, Ali., (2010); *Sanal Dünyada Dillerin Sanallaşması: Fransızca ve Türkçe’de Görülen Değişimler*, Ankara Gazi Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretimi III. Ulusal Sempozyumu 07–08 Nisan 2008 Bildiri Kitabı, 17–31.
- Cevizci, Ahmet., (1999); *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları. İstanbul.
- Castells, Manuel., (2008); *Ağ Toplumunun Yükselişi*, 1.cilt Ebru Kılıç (Çev). Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul.
- Castells, Manuel., (2013); *Ağ Toplumunun Yükselişi*, 1.cilt 3. Baskı Ebru Kılıç (Çev). Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul.
- Castells, Manuel., (2016); *İletişim Gücü* 1.Baskı Ebru Kılıç (Çev). Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul.
- Çalışkan, Gamze., (12 Ocak 2020); *STK’larda dijitalleşme artıyor*. Binbiriz. <https://binbiriz.com/blog/stklarda-dijitallesme-artiyor>. (Erişim Tarihi: 08.08.2021).
- Chayko, Mary., (2018); *Süper Bağ(lantı)lı Çev*. Berkan Bayındır, Deniz Yengin, Tamer Bayrak. Der yayınları İstanbul.

- Çopuroğlu, Cemalettin Yusuf, ve Çetin, Beyzade .Nadir., (2010); “Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* Cilt:13 Sayı:1 s.66-100.
- Coşkun, Ali., (2004); “Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme ve Din”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı.13, s.111-151.
- Dağtaş, Erdal., (2008); *Türkiye'de Sivil İtaatsizlik, Toplumsal Hareketler* ve Basın , Ütopya Yayınevi: Ankara.
- Doğan, Orhan, ve Doğan, Selma., (1996); *Kişilerarası İlişkiler Ders Kitabı*, Somgür Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri Ticaret Limitet Şirketi, Ankara.
- Dönmezer, Sulhi., (1984); *Sosyoloji*, Beta Basım, Ankara
- Er, İzzet., (1990); “ *Sosyal Bütünleşme*” Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, c:3 Risale Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Uğur., (29 Eylül 2018). *Humancoin: Hayırseverlik endüstrisinin dijital sahnesine çıkış yolunu açıyor*. LinkedIn. <https://www.linkedin.com/pulse/humancoin-hay%C4%B1rseverlik-end%C3%BCstrisinin-dijital-%C3%A7%C4%B1k%C4%B1%C5%9F-yolunu-erdogan> (Erişim tarihi: 08.08. 2021)
- Erkal, Mustafa., (2016); *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Der Yayıncılık İstanbul.
- Eroğlu, Feyzullah., (1993); *Davranış Bilimleri*, Maveria Yayınları Erzurum.
- Ersöz Karakulakoğlu, Selva., (2020); *Dijital Toplum: Kavram, Kuram ve Yöntem* Nobel Yayınları, Ankara.
- Ersöz, Betül, ve Özmen, Mehmet., (2020); “Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri” *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, Cilt:11 Sayı:42, s.170-179.
- Erdoğan, Zeki., (1989); *Sosyal İlişkilere Analitik Bir Bakış*, Elazığ. (Yayınlanmamış Ders Notları).
- Evyapar, Ertuğrul., (2018); “*Sanal Cemaatler Ve Postmodern Kabilecilik: İmam Hatipler Kapatılsın Facebook Grubu Örneği*”, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana).

Ferdinand, Tönnies, ve Fındıkoğlu, Ziyaeddin, (1944); “Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* Cilt: 9, Sayı: 3-4, s.712-748.

Fichter, J.oseph., (2011); *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, 1.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

Gençer, Yeliz., (2015); “Sosyal Medya Ağlarında Örgütlenme: Dijital Aktivizmin Toplumsal Dönüşüme Yansımaları” *Intermedia International E-journal* Yıl: 2 Sayı: 2 .

Gere, Charlie., (2019). *Dijital Kültür*, çev. A. Akın, Salon Yayınları: İstanbul

Giddens, Anthony., (2016); *Sosyoloji* 7. Edisyon, 1. Baskı. Kırmızı Yayınları, İstanbul..

Giddens, Anthony, ve Sutton, Philip., (2014); *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin) Phoenix Yayınları Ankara.

Gordon, Marshall., (1999); *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları Ankara.

Günay, Ünver., (2014); *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Güngör, Erol., (2000); *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Güven, Sami., (1999); *Toplumbilim*. Ezgi Kitabevi, Bursa.

Güzel, Ebru., (2016); “Dijital Kültür Ve Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Rekabetin Aktörü: Dijital Habitus”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Yıl:1 Sayı:4 , s.82-104.

İçel, Kayıhan., ve Ünver, Yener., (2009); *Kitle Haberleşme Hukuku*, Sekizinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

İçli, Gönül., (2012); *Sosyolojiye giriş* (6. baskı). Anı Yayınları Ankara.

İspir Burçin., (2013); “Yeni Teknolojilerin Gelişimi”, *Dijital İletişim Yeni Medya*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s.2-26

Kant, Immanuel., (2013); *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu yayınları Ankara.

- Kara Zülküf., (2017) “Dijital Sosyoloji,” *Sosyoloji Divanı: Dijital Sosyoloji*, Dosya Edit: Zülküf Kara, Çizgi Kitabevi, Yıl: 6, Sayı 11/Ocak Haziran, İstanbul, 2017 s. 9-20
- Karakoç Enderhan., (2007); *Medya Aracılığıyla Popüler Kültürün Aktarılmasında Toplumsal Değişkenlerin Rolü*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,Konya).
- Kardaş Suzan., (2018); “Dijital Sosyoloji Ya da Yeni Toplumsallıklar,” (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mardin).
- Kaya, Kamil., (2008); “Amiran Kurtkan’ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* Sayı: 176, ss.57-68.
- Kırtay, Ozan., (2020); “Gaziantep İli Şahinbey İlçesinde Öğrenim Gören Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencileri Özelinde Bilgi Toplumu ve Dijital Kültür Kavramı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul).
- Kızılçelik, Sezgin, ve Erjem Yaşar., (1992); *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara.
- Kızılçelik, Sezgin., (1994); *Sosyoloji Teorileri* 2.Baskı Yunus Emre Yayınları Konya.
- Kocabaş, Funda., (2005 “Değişime Uyum Sürecinde İç ve Dış Örgütsel İletişim Çabalarının Entegrasyonu Gerekliliği”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:13, s.247-252.
- Koçak, Dursun., (2019); “Siber Kültürün Yeni Medya Kullanıcılarının Tercih Ve Eğilimleri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama”, (Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Koçer, Mustafa., (2012); “Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları” *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:18 s.70-85.
- Kuçuradi, İonna., (1971); *İnsan ve Değerler*, Yankı Yayınları, İstanbul.

- Kuşdil, M. Ersin, ve Kağıtçıbaşı Çiğdem., (2000), “Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı” *Türk Psikoloji Dergisi*, Yıl 15 Sayı:45, s59 - 76.
- Külcü, Özgür., (2010); ”Belge Yönetiminde Yeni Fırsatlar: Dijitalleştirme ve İçerik Yönetimi Uygulamaları”, *Bilgi Dünyası Dergisi*, Cilt: 11 Sayı:2, s.290-331.
- Medin, Burak., (2018); “Dijital Kültür, Dijital Yerliler Ve Günümüzdeki Yeni Film Seyir Deneyimleri”. *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt:5 Sayı3, s.142-158.
- Narmanlıoğlu, Haldun., (2016); “Yurttıştan Nettaş”, iç. *Dijital Kavramlar, Olanaklar Deneyimler* (Ed. Nilüfer Timisi), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul s.63-87
- Neuman, Russel.,(2017); *Dijital Fark Çev.* Gökçe Metin The Kitap Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, Esin Sultan., (2011); Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28 Sayı:2, s.123-139.
- Okcu, Murat ve Turhan, Gökhan., (2018); *Siyasette Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenler*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Ozankaya, Özer., (1995); *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Özgül Gönül, Eda., (2012); “Bir Görme Biçimi Olarak Yeni Medya: Kamusal Bir Alan İmkânının Araştırılması” *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, Cilt:7 Sayı:26 s4526-4547.
- Öztekin, Ali., (2014); *Siyaset bilimine giriş* (9. Baskı). Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Papuççıyan, Arden., (24 Aralık 2020). *Adımlarınızı paraya dönüştürebilen mobil uygulama: Help Steps*. Webrazzi. <https://webrazzi.com/2020/12/24/adimlarinizi-paraya-donusturebilen-mobil-uygulama-help-steps/>
- Rakipoğlu, Zeynep., (22 Nisan 2020) *Salgının yarattığı dayanışma ortamı insanları çevrim içi gönüllülüğe yöneltti*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/salginin-yarattigi-dayanisma-ortami-insanlari-cevrim-ici-gonulluluge-yoneltti/1814082#> Erişim Tarihi: 08.06.2021

- Sarı, Osman., (2013); “Sosyal Değerler Emek ve Sosyal Edebiyata Dair Bazı Düşünceler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt:0 Sayı:2, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları s201-227.
- Sarıkaya, Salih., (2020). *Dijital sosyoloji nedir?* Academia. https://www.academia.edu/23769014/Dijital_Sosyoloji_Nedir?auto=download
- Sayımer, İdil., (2008); *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Sazak Onur, ve Altınışik Aslı., (19 Şubat 2021). *Dijital veri teknolojilerinin filantropinin geleceğindeki rolü: bir iyi örnek olarak candid.* Değişim İçin Bağış.<https://degisimicinbagis.org/dijital-veri-teknolojilerinin-filantropinin-geleceğindeki-rolu/> (Erişim Tarihi: 08.08.2021)
- Schwab, Klaus., (2018); *Dördüncü Sanayi Devrimi*, Çev. Zülfü Dicleli Optimist Yayınları İstanbul.
- Solmaz, Fatma., (2013); *Ortadoğu Halklarının Gözüyle Arap Baharı*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Elazığ).
- Solmaz, Başak, Tekin, Gökhan, Züleyha, Harzem, ve Demir, Muhammed., (2013); “İnternet Ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi, İletişim Dergisi*, Cilt:4, Sayı:7, s.23-32.
- Stalder, Felix., (2013); *Digital Solidarity*, Mute Books & Post-Media Lab.
- Swingewood, Alan., (2009); *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Şeker, Sadi Evren., (2014); “Dijitalleşme (Digitalization)”, YBS Ansiklopedisi, 1:1http://www.ybsansiklopedi.com/wp-content/uploads/2014/10/m3_p7_8_dijitallesme.pdf (Erişim Tarihi: 17.05.2021).
- Şentürk, Ünal., (2006); “Küresel yeni sosyal hareketler ve savaş karşıtlığı” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:30 Sayı:1 Sivas s.31-46.
- Tailaiti, Taxımaımatı., (2018); “Dijital Medya ve Kültür Endüstrisi”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Medya ve İletişim Sistemleri Yüksek Lisans Programı, İstanbul).

- Taşel, Fulya., (2020); “Dijitalleşmenin Ticarete Ve Ekonomiye Etkisi” *Beykoz Akademi Dergisi*, Cilt: 8 Sayı:2, s.127-137.
- Tatlıcan, Ümit., (2014); *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Ed. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi Yayınları Eskişehir. s.196-220.
- Timisi, Nilüfer., (2016); *Dijital Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler* (Yayına Hazırlayan; Nilüfer Timisi), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, s.17-40.
- Tolan, Barlas., (1978); *Toplum Bilimlerine Giriş*, Kalite Matbaası, Ankara.
- Tuğral, Süleyman., (2005); Kur’anda Değerler Sistemi (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi Ankara.).
- Türkdoğan, Orhan., (1997); *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. Birleşik Yayıncılık İstanbul.
- Uluç, Nilüfer., (b.t.); “Kültürün Özellikleri ,Kültürel Süreçler ”, Ders Notları, Ankara Üniversitesi,https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/143363/mod_resource/content/0/Ders6.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2021).
- Van Dijk, Jan., (2018); *Ağ Toplumu*, çev. Ö. Sakin, 2.b. Epsilon Yayıncılık: İstanbul
- Yaman, Havva ve Erdoğan, Yavuz., (2007); “İnternet Kullanımının Türkçeye Etkileri: Nitel Bir Araştırma”, *Dil ve Dilbilimi Çalışmaları Dergisi* Cilt:3 Sayı:2 s.237-249.
- Yanardağoglu, Eylem ve Vatikiotis, Pantelis., (2017); “ Dayanışma Eylemlerinde Sosyal Medya Kullanımı” *Panorama Dosya; Göçmenliğin Yeni Halleri*, 23. Sayı s.34-45.
- Yazıcı, Mehmet., (2014); “Değerler ve Sosyal Yapıda Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:24 Sayı:1, s.209-223
- Yazıcı, Mehmet., (2013); “Değerler Eğitimine Gönüllü Katılan Öğretmenlerin Profili ve Görüşleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Cilt:6 Sayı:2, s. 995-1023.
- Yerlikaya, Turgay.,(2016); “Teknolojik Determinizm ve Toplumsal Değişim” *Hece Dergisi* Yıl:20 Sayı: Özel Sayı 32. s. 100-109
- Yıldırım, Ozan, ve Dağtaş, Erdal., (2019); “Toplumsal Dayanışmanın Sanal Boyutu:

Tembel Eylemcilik Bağlamında Change.org Örneği”, *Global Media Journal TR Edition* Cilt: 9 Sayı:18, 2019, s128-156.

Yıldırım, Ozan., (2019); *Kültür Endüstrisi Olarak İnternetin Bireysel Özgürleşme ve Toplumsal Dayanışma Kavramları Çerçevesinde Değerlendirilmesi* (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir).

Yıldız, Seçil Gül Meydan., (2018). “Kültürün Mekânsal Değişimler Üzerindeki Etkisi”, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 4 Sayı:3, 173-184.

Yücedağ, İbrahim., (2017); “Dijital Dünyaya Teori Biçmek: Rizomatik Bağlantılar” *Sosyoloji Divanı: Dijital Sosyoloji*, Dosya Edit: Zülküf Kara, Çizgi Kitabevi, Yıl: 6, Sayı 11/Ocak Haziran, İstanbul, 2017 s.45-59.

Zelan, Zeynep.,(2016); “Ağ Toplumu Çağında Toplumsal Hareketler” *Hece Dergisi* Yıl:20 Sayı: Özel Sayı 32. s.77-85

İNTERNET

https://www.academia.edu/23769014/Dijital_Sosyoloji_Nedir?auto=download Erişim Tarihi: 31.07.2020

<https://webrazzi.com/2020/12/24/adimlarinizi-paraya-donusturebilen-mobil-uygulama-help-steps/> Erişim Tarihi 05.08.2021

<https://ahbap.org/> Erişim Tarihi 06.08.2021

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahbap_Derne%C4%9Fi Erişim Tarihi: 06.08.2021

<https://www.youtube.com/watch?v=sXbPYZ39Apw> Erişim Tarihi: 06.08.2021

<https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/haluk-leventten-hayranina-buyuk-jest,2SucOUZh8Ea87i01TyL6hg#:~:text=%C5%9Eark%C4%B1c%C4%B1%20Haluk%20Levent'in%20gen%C3%A7,gen%C3%A7%20hayran%C4%B1%20sonunda%20iste%C4%9Fine%20ula%C5%9Ft%C4%B1.&text=Haluk%20Levent%2C%20sosyal%20medya%20taki%C3%A7isinin,Abi%20cuma%20g%C3%B Cn%C3%BC%20mezuniyet%20var.> Erişim Tarihi: 06.08.2021

<https://www.youtube.com/watch?v=kuf1ArMRzUc> Erişim Tarihi: 06.08.2021

<https://www.change.org/> Erişim Tarihi: 07.08.2021

<https://t24.com.tr/haber/changeorg-degisim-istiyoruz-tbmm-duyuyor-mu,334677> Erişim Tarihi: 07.08.2021

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/salginin-yarattigi-dayanisma-ortami-insanlari-cevrimleri-gonulluluge-yoneltti/1814082#>

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Hashtag#:~:text=Hashtag%20veya%20he%C5%9Ftek%20\(T%C3%BCrk%C3%A7e%3A%20diyez,diyez%20i%C5%9Fareti%20\(%23\)%20eklenerek%20olu%C5%9Fturulur](https://tr.wikipedia.org/wiki/Hashtag#:~:text=Hashtag%20veya%20he%C5%9Ftek%20(T%C3%BCrk%C3%A7e%3A%20diyez,diyez%20i%C5%9Fareti%20(%23)%20eklenerek%20olu%C5%9Fturulur). Erişim Tarihi; 16.08.2021

<http://www.ak-kurt.com/KulturVeTeknoloji.html> Erişim Tarihi:23.08.2021

https://www.pegem.net/Akademi/sempozyumbildiri_detay.aspx?id=126528 Erişim Tarihi 24.08.2021

<https://www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/27/internette-sosyal-yardimlasma>Erişim tarihi; 26.08.2021

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 26.08.2021

<https://binbiriz.com/blog/dijitallesme-dijital-donusum-nedir> Erişim Tarihi; 28.08.2021